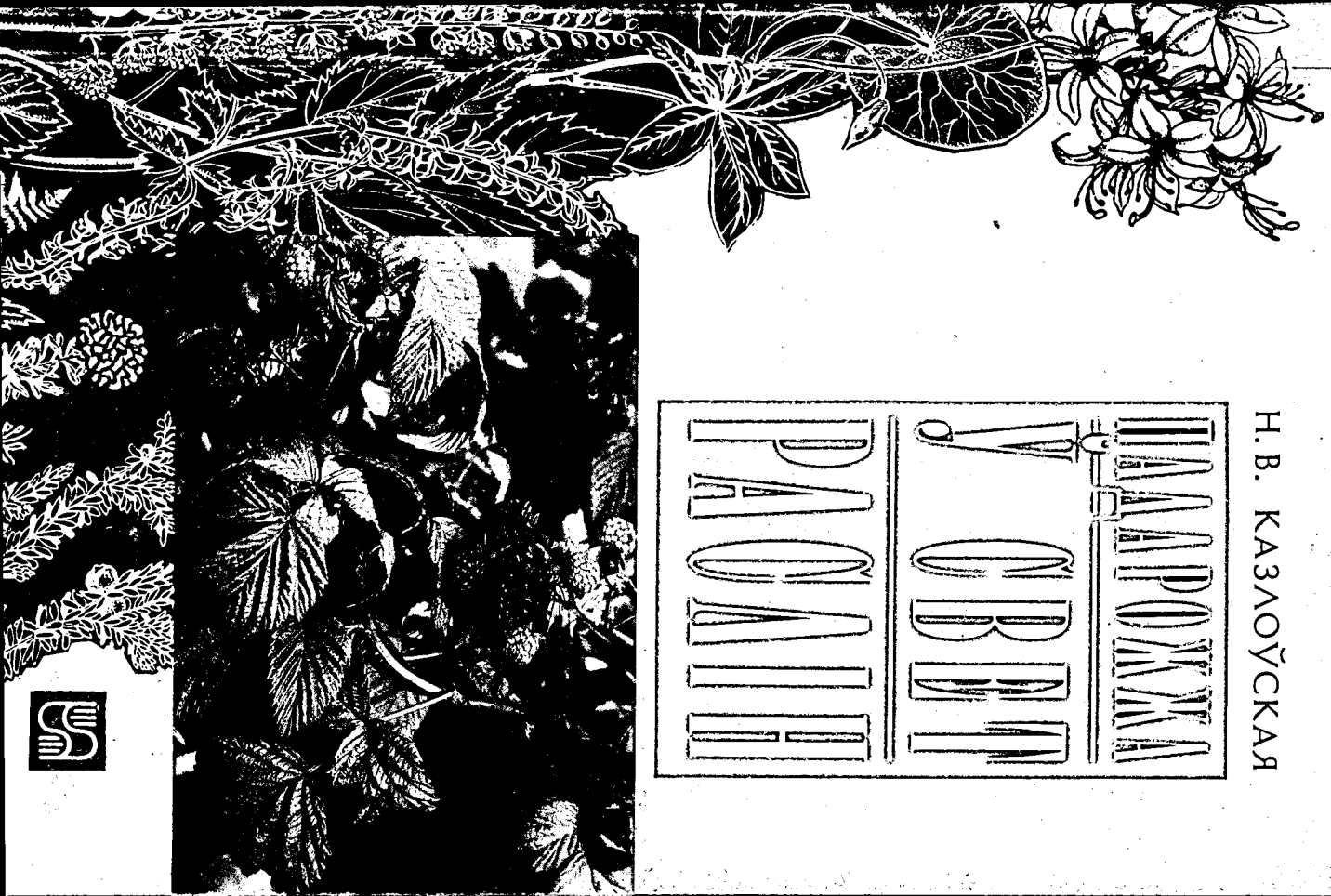

Н. В. КАЗНОУЦКАЯ

ПАМЯТИ
ВЕРИ
РАДАИИ

Н. В. КАЗЛОЎСКАЯ

ПАДАРОЖЖА
У СВЕТА
РАСЛІН

МІНСК «УРАДЖАЙ» 1993

ББК 20.1

К 14

УДК 504.06 (476)

502,752 (476)

556389

КЗ

Беларуская рэспубліканская
навуковая бібліятэка
БІБЛІАТЭКА

Рэцэнзенты: канд. біял. навук Г. У. Вынаеў і канд. с.-х.
навук К. Ф. Саевіч.

Автор предлагает совершить увлекательные экскурсии по наиболее живописным местам Беларуси. Читатель познакомится с природой республики и ее памятниками, интересными, редкими растениями Белорусского Поозерья, Минской возвышенности, долин Западной Двины, Полесья. Через всю книгу проводится мысль о необходимости охраны растительного мира.

Для широкого круга читателей.

Казлоўская Н. В.

К 14 Падарожжа ў свет раслін. — Мн.: Ураджай,
1993. — 128 с.

ISBN 5-7860-0216-0.

Козловская Н. В. Путешествие в мир растений.

Аўтар прапануе зрабіць займальныя экскурсіі па найбольш жывапісных мясцінах Беларусі. Чытач пазнаёміцца з прыродай рэспублікі і яе помнікамі, цікавымі, рэдкімі раслінамі Беларускага Паазер'я, Мінскага ўзвышша, далін Заходняй Дзвіны, Полесся. Праз усю кнігу праводзіцца думка аб неабходнасці аховы расліннага свету.

Для шырокага кола чытачоў.

1502010500—040

К 305(03)—93

ББК 20.1

ISBN 5-7860-0216-0

© Н. В. Казлоўская, 1993

АБ АЎТАРЫ

Аўтар гэтай кнігі, доктар біялагічных навук Н. В. Казлоўская была адным з вядучых батанікаў Беларусі. Яе ўжо няма з намі, яна памерла ў росквіце свайго таленту. Наталля Вітал'еўна пакінула шмат навуковых прац, кніг аб цудоўнай прыродзе Беларусі, многія з якіх засталіся незакончанымі.

Да апошніх дзён Наталля Вітал'еўна заставалася добразычлівай, жыццярэадснай, улюбленай у людзей, у навуку, у беларускую прыроду. Быццам жывыя паўстаюць намаляваныя Наталляй Вітал'еўнай краявіды запаведных куткоў Беларусі. На жаль, гэтая кніга стала апошняй з многіх, напісаных ёю.

Н. В. Казлоўская прайшла цяжкі шлях жыцця праз вайну, была абаронцай Ленінграда, мела ўрадавыя ўзнагароды. Скончыўшы Ленінградскі дзяржаўны ўніверсітэт і аспірантуру, яна прыехала працаваць на Беларусь і ніколі потым не разлучалася з гэтай краінай. З 1954 года і да канца сваіх дзён Н. В. Казлоўская заставалася нястомным даследчыкам беларускай флоры. Многа вандравала па краіне, кожную вольную хвіліну імкнулася ў падарожжа, а калі не хапала часу, выходзіла ў ваколіцы Мінска, вывучала флору і расліннасць Мінскага ўзвышша, Лагойскіх вышын і іншых месц. Займалася арганізацыяй батанічных заказнікаў і аховай рэдкіх раслін.

Яна ўнесла значны ўклад у беларускую навуку, пакінула добры след на зямлі і ў памяці тых, хто працаваў разам з ёю і каму пашчасціла сустрэцца з ёю.

Г. ВYHAЕУ,

старшы навуковы супрацоўнік
лабараторыі флоры і сістэматыкі раслін
Інстытута эксперыментальнай батанікі
АН Беларусі, кандыдат біялагічных
навук

ПРАДМОВА

Бяскарыныя балота, што парасло чэзлым хвойнікам, буюкамі, падвеем ды гарфяным мохам, займае амаль дзвесце квадратных кіламетраў. Да цэнтра балотнага масіву — не адна гадзіна хадзьбы пехатою па размоклым зімніку, па купінах сярод душных выпарэнняў і дурманлівага паху багуну. У сярэдзіне балота — чыстае светлае возера, якое завецца, як і ўвесь балотны масіў, — Ельня. Самая сапраўдная лесатундра з «астраўкамі» лясочкаў і незлічонымі азёрамі...

Цёмныя яловыя лясы аправаюць схілы ўзгоркаў. Паміж узгоркамі ляжаць балотцы з высокімі травамі, месцамі з суцэльным вербняком. Покрыва тыповае для тайгі: папаратнікі, кісліца, чарнічнік, майнік, касцяніца. Як і ў тайзе, ельнікі на сухіх узвышаных месцах змяняюцца светлымі хваёвымі барамі з ядлоўцам, брусніцай, дзеразой.

Дубровы ўздоўж рэк і на водападзелах падобны іншы раз на паркавыя насаджэнні. Звычайна яны пераходзяць у мяшаныя лясы, і тады розных відаў кустоў і траў у іх не злічыць: уся прастора, як вокам згледзець, — быццам рознакаляровы дыван з квітнеючых раслін. Сярод іх часта сустракаюцца карэнныя расліны горных лясоў Еўропы — купальнік, кадзіла, гладыш.

На пясчаных узгорках і градах растуць разгалістыя нізкарослыя хвой, залаціцца ў пачатку мая ракітнік. Пясок амаль не замацаваны, і, як у пясчаных стэпах або паўпустынных месцах, трава расце пучкамі, яна сухая, невысокая, шызаватая.

Лесатундра — тайга — мяшаныя лясы — аналагі горна-еўрапейскіх лясоў — пясчаныя стэпы... Хіба можна ўбачыць усё гэта разам, у адным месцы? І дзе? У нас, на Беларусі... Таму так багата беларуская флора таямніцамі і загадкамі. Калі з'явіцца жаданне даведацца як мага больш пра расліны з розных кліматычных зон, не трэба шукаць іх далёка. Трэба пабываць на «блакітных пацерках» Браслава — на азёрах Дрысвяты, Асвейскае, на маленькіх сініх азёрах поўначы рэспублікі, у наваколлях Мінска, дзе бяруць пачатак шматлікія невялікія рэчкі і ручаі, апусціцца ў яры Мазыра і Юравіч, прайсці ўздоўж зялёных квітнеючых берагоў ціхіх, задумлівых рэк Палесся, наведаць самае буйное тут возера Чырвонае, або Князь-возера.

Палессе завядзе нас у зусім іншы свет. У глушы прыпяцкіх лясоў убачым рэчкі-каналы, якія ледзь ця-

куць, зарослыя азёры, зусім не падобныя на светлыя вадаёмы беларускай поўначы. Пазнаёмімся з мясцінамі, дзе растуць, хаваючыся ў нетрах, рэдкія архідэі, з каўказскім прышэльцам — рададэндранам жоўтым. Палессе — нібы асобная, яшчэ недастаткова даследаваная краіна.

...Раней чым адпраўляцца ў завочнае батанічнае падарожжа, затрымаемся крыху на агульных вестках пра флору рэспублікі.

РАЗМАННЫ І ПРАЗМАННЫ ТАЙНЫ ФАУНЫ

Флора Беларусі — своеасаблівая сукупнасць відаў, родаў і сем'яў раслін. Яна фарміравалася на працягу вельмі складанай геалагічнай гісторыі. Не менш пяці абледзяненняў пакрывалі ў мінулым гэту тэрыторыю часткова або поўнасю, а ў міжледавіковыя перыяды вызваленую сушу абжывалі расліны — прышэльцы з розных кліматычных зон. Апошні ледавік знік параўнаўча нядаўна — 10—15 тыс. гадоў назад. Ён пакінуў пасля сябе ландшафты, якія ўтвараюць цяпер Беларускае Паазер'е. Кожны перыяд фарміравання флоры характарызаваўся рознымі расліннымі скопішчамі і асобнымі відамі, і кожны раз пасля ледавіка заставаліся сведкі таго часу. У прыледніковай тундры раслі невысокія дрэўцы і хмызнякі, для якіх у наш час аказаліся прыдатнымі балоты. З пачаткам клімату пачалі з'яўляцца хвойныя, мяшаныя, а потым і шыракалістыя лясы. Дзякуючы сухому і цёпламу перыяду трапілі да нас паўднёвыя расліны са стэпаў. Яны прыжыліся не толькі на адкрытых пясках, але і ў сухіх хваёвых лясах.

поўдні рэспублікі — жаўтазель і ракітнік, якія ярка
цвітуць.

Сярод траў ёсць такія віды, якія адыгрываюць вядучую ролю ва ўтварэнні раслінных скопішчаў і сустракаюцца суцэльнымі зараснікамі. На лугах гэта мятліца, цімафееўка, вострыца, метлюжок; а таксама канюшына, крываўнік, розныя віды рамонкаў. На балотах пераважаюць асака, некаторыя злакі (пажарніца, мятліца). а побач з імі — вахта трохлістая, аер, лотаць, чартапалох і многія іншыя расліны.

Размова пра раслінны свет будзе няпоўнай, калі не расказаць пра карысныя расліны. Флора Беларусі багата лекавымі і харчовым, тэхнічнымі і дэкаратыўным раслінамі. Лекавыя ўласцівасці мае кожныя пяты від раслін. Такім чынам, іх налічваецца ў нас больш трох сот. У медыцыне выкарыстоўваецца каля ста, астатнія вядомыя як сродкі народнага травалечэння. Важнейшымі лекавымі раслінамі лічацца ландыш, талакнянка, чабор зверабой, бясмёртнік (цмен), дуброўка, крапіва, маліна, аер, трыпутнік, сардэчнік, падбел. Шырока нарыхтоўваецца сыравіна, якую даюць хвоя і бяроза (пупышкі), дуб і крушына (кара).

Вельмі популярні такі харчові рослини, як ягідні ягоди — чорниця, буяк (дурниця), брусниця, журавина. Населення збирає у великій кількості малину, суницю, паростки. Придатні для їжі в'яляючі цибулі, ясні арктичні, навіть кропива. Влітку запаси таксама меданоса. Мед можна зберігати з культурних, а таксама з дикорослих рослин — з чабору, ліпів, вишні, більшості лугових трав.

З так званих технічних рослин вялікае значэнні маюць дубільныя — вярба і дуб. Шмат ёсць фарбавальных рослін, хоць іх выкарыстанне ў наш час абмежавана — іх замяняюць хімічныя рэчывы. У хваёвых лясах дабываюць жывіцу — смалу, якую выкарыстоўваюць у розных галінах прамысловасці.

Вялікую цікавасць уяўляюць дэкаратыўныя рас-
ны, якія сустракаюцца ў лясах і на лугах. Самыя прэ-
кметныя з іх — веснавыя падснежнікі, кураслеп дубро-
ны, сон, пралеска высакародная, першацвет-«баранч-
кі», пярэсна, медуница. Летам цвітуць розныя від-
званочкаў, чараўнік, рамонкі, купена, купальнік, прэ-
цягваюць увагу велічынёй і прыгажосцю водныя рас-
ны — белыя і жоўтыя гарлачыкі. Усе яны могуць кул-

тывавацца і паспяхова канкурыраваць з традыцыйнымі раслінамі садоў, паркаў і газонаў.

Рэсурсы натуральнай флоры Беларусі вялікія, разнастайныя і даступныя для таго, каб імі карыстацца. Але яны вычарпальныя, запасы іх абмежаваны, таму збор карысных раслін павінен праводзіцца з захаваннем мер засцярогі. На гэта і накіраваны мерапрыемствы па ахове прыроды.

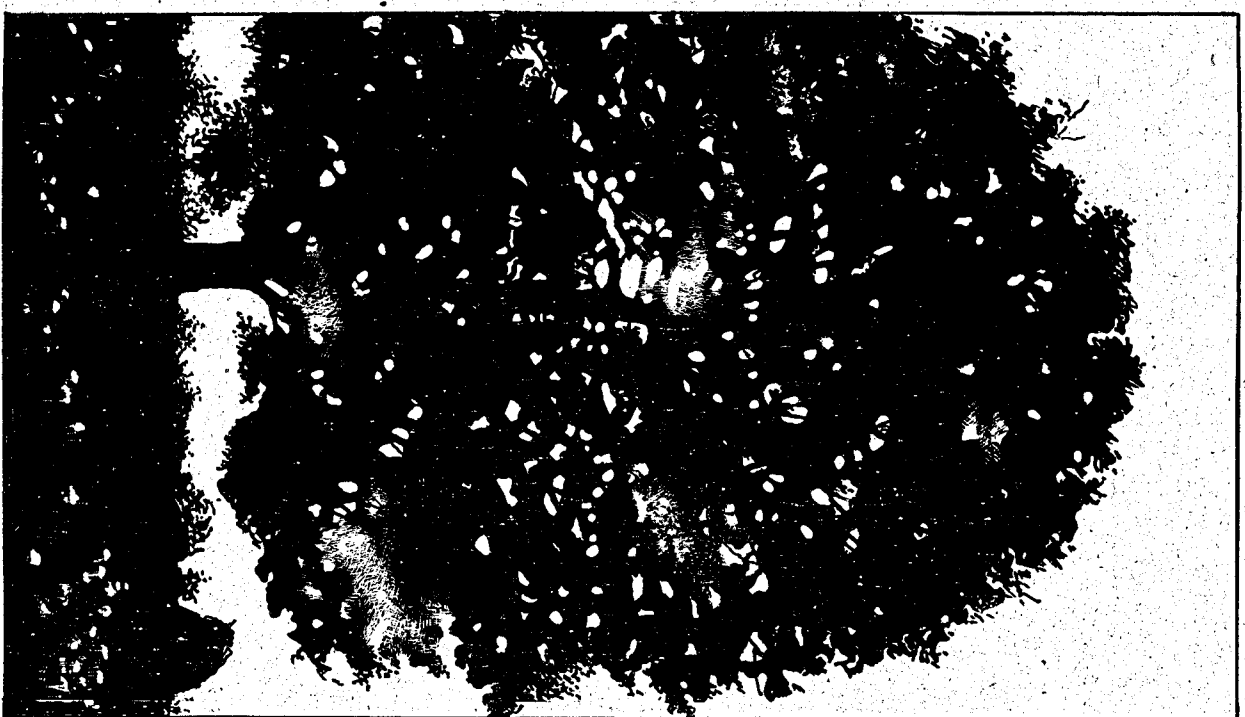
У некаторых месцах на Палессі ў маі зацвітае чужаземнае дрэва — куст з буйнымі жоўтымі кветкамі, якія быццам хаваюць усе галінкі і прыемна, дурманліва пахнуць. Як трапіў у беларускія лясы каўказскі рададэндран, што жыве ў гарах вышэй граніцы лесу? Меркаванняў наконт гэтага шмат, але і сёння не зусім зразумела, чаму палескія хваёвыя лясы далі прытулак гасцю з Каўказа.

Узгоркі Мінскага ўзвышша багатыя раслінамі, якія распаўсюджаны галоўным чынам у Альпах, Судзетах, на Балканах, у Карпатах. Адкуль у нас купальнік, гладыш шыракалісты, жарнавец мяцёлчаты, зуброўка паўднёвая? Калі і як з'явіліся яны ў ельніках і мяшаных лясах, чым раўнінныя ўмовы Беларусі прыцягнулі да сябе горных жыхароў, што будзе з імі ў далейшым?..

Многіх відаў нашай флоры мы не можам сёння далічыцца, нават тых раслін, якія раслі на пачатку XX стагоддзя. Чаму? У чым прычына скарачэння плошчы іх распаўсюджання і знікнення? Пытанні, загадкі... Але на многія з іх можна даць просты і ясны адказ: прыроду трэба ашчадна захоўваць, любіць і берагчы.

Менавіта гэтую задачу прызначаны рашаць навуковыя, прыродаахоўчыя і аматарскія ўстановы, арганізацыі і таварыствы, якія дзейнічаюць на тэрыторыі Беларусі. Асаблівае значэнне ў гэтых адносінах набываюць запаведнікі і заказнікі, паляўнічыя гаспадаркі і нацыянальныя паркі. У Беларусі, як нідзе, многа ўнікальных, непаўторных куткоў прыроды — возера Нарач і Бела-вежская пушча, Браслаўскія азёры і Панямонне, Палессе і віцебскае Паазер'е... Асаблівую цікавасць для вучоных і аматараў прыроды, гаспадарнікаў і аграрнікаў уяўляе Палессе. У самым цэнтры яго, у Жыткавіцкім раёне, дзе дзіўным чынам спалучыліся гістарычныя і прыродныя рарытэты, дзе на беразе паўнаводнай Прыпяці звыш тысячы гадоў стаіць старажытны Тураў, дзе плешчуцца хвалі найвялікшага возера Палесся

Чырвонага — Князь-возера, дзе размешчана старадаўняе паселішча, якое адно ва ўсім свеце з незапамятных часоў носіць славу тае ў нашым стагоддзі імя Ленін, — там створаны адзіны ва ўсім былым Савецкім Саюзе Прыпяцкі дзяржаўны ландшафтна-гідралагічны запаведнік, у якім налічваецца 794 віды флоры — 52 працэнты відаў флоры рэспублікі, 26 з якіх занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі, дзяржаўны біялагічны запаведнік «Нізоўе Случы», Жыткавіцкі біялагічны заказнік лекавых раслін, Ленінскі паляўнічы заказнік, помнік прыроды «Насаджэнне пантыйскай азалі»... Вядуцца ўсё больш настойлівыя размовы аб неабходнасці стварэння Тураўскага нацыянальнага парка. Такія ашчадныя адносіны да прыроды Палесся дазваляюць спадзявацца, што яна ў гэтым кутку, нягледзячы на драпежную меліярацыю, чарнобыльскую заразу, можа быць узноўлена і захавана.

III МНОЖИМ УЗВЫШШЫ

РАННЯЯ ВЯСНОЙ У ВЯРХОЎЯХ ІСЛАЧЫ

Прыгожыя мясціны ў сарака кіламетрах на захад ад Мінска, у наваколлі старажытнага мястэчка Ракаў! У канцы сакавіка звычайна снег расцеа; на адкрытых месцах паказваецца мінулагодняя трава. Гурбы снегу яшчэ ляжаць пад елкамі, пад зацenenым берагам Іслачы, куды не заглядае сонца. Над рэчкай ланцужком стаяць вольхі, абвешаныя яшчэ не раскрытымі «завушніцамі», чакаюць цяпла... Нясмела падае голас жаваранак — пачне песню і спіхне... Па-заліхвацку крычыць над вадой кулічок — «кулі-кулі-кулі». У хвойніку весела звяніць сініца, яна яшчэ з зімы пачала сваю вясновую песню. На рэчцы можна сустрэць ужо яркіх качараў крыжанкі з шаўкова-зялёнымі шыкамі. Дзве птушкі перасеклі сцяжынку і з шумам схаваліся ў зарасніках. Птушкі ўсюды — яны спяваюць, звяняць, быццам імкнуцца разбудзіць яшчэ сонныя расліны.

Прайшлі два дні — і на беразе, над пясчаным асыпкам, дзе прыграве сонца, зацвіла першая красачка падбелу. Набрынялі і пачырванелі альховыя «завушніцы». Узняўся лёд на рацэ, вада стала каламутнай, злавеснай — панеслася некуды, пацягнула на сабе стары лёд, рознае смецце з ілам. Маленькі прыток Лявонаўка таксама заспяшаўся падключыцца да веснавога разводзя. Вада змывае з берагоў сухія галінкі, трэскі, старую паперу, рознае смецце і нясе ў Іслач. А тая з кожным днём выходзіць з берагоў усё шырэй; яна ўжо змывае карчы, жэрдкі. Не ўтрымаўся і хісткі мосцік...

У апошнія дні сакавіка падбел пачынае з'яўляцца ўсюды. Закружыліся першыя матылькі-лімонніцы, замітусіліся каля падвешаных домікаў шпакі. Рэчка і яе прыток супакоіліся, вычысціўшы свае даліны. На Лявонаўцы раніцай утвараюцца празрыстыя тоненькія пласцінкі лёду. Снег адступае далей у лес.

...Красавік. У хвойніку заспявалі берасцянікі. Асабліва прыгожа цяпер у дубраве. Чысцюткі дыван пралесак пакрывае мінулагодняе лісце, быццам блакітныя агенчыкі мігцяць у суцэльным пажарышчы вясны. На ўзлеску, каля ствалоў дрэў, цягнуцца ўгару бялюткія бутоны дуброўнага кураслепу, ён яшчэ не зацвіў, але хутка надыйдзе і яго час. Запыліў арэшнік доўгімі гронкамі, высунуліся маленькія пурпуровыя рыльцы кветчак — будучых арэхаў.

Спявае аўсянка. У густым ельніку яшчэ трымаюцца гурбы снегу, але з кожным днём яны памяншаюцца, адступаюць...

Праходзяць яшчэ два цёплыя дні, і на хваёвым узлеску паказалася некалькі шаўкавістых галовак: хутка зацвіе сон-кветка. Раніца яшчэ халаднаватая, трава хрыбусціць ад інею, і цяжка ўявіць, што зусім непадалёку цвітуць пралескі, якія не баяцца ранішніх замаразкаў і цяплява чакаюць сонечных праменняў.

У ручаі, пакуль вада не прагрэлася ад дзённага сонца, на мокрых старых галінках намярзаюць ледзяныя бляшкі, яны мігцяць пад промнямі, нібы дыяменты-кропелькі. Якія пуды можна ўбачыць у гэты час!

Толькі пад канец першай дэкады красавіка зніклі ранішнія халады, вясна ўзяла сваё, і расцвіў, нарэшце, сон, дзіва-ліхтарыкі сярод бурай ігліцы. Уздоўж ручая з сырой зямлі з'явілася свежая зеляніна сніткі, на высечках паказаліся смаржкі. За сном спяшаліся ружова-блакітныя медуніцы, у іх кветкавых трубочках поўна мёду, прызначанага для першых чмялёў. З'явіліся ружовыя кветачкі воўчага лыка, яны сядзяць не на кветаножках, а на сцябле. На адкрытым пяску ля дарогі быццам хтосьці рассыпаў маньня крупы: зацвіла далікатная недаўгавечная крупка, або вяснянка. На кустах чаромхі зазелянелі пупышкі. Лугавінікі ў далінах сталі зялёнымі, і пажухлая трава ўступіла месца свежай.

Урэшце прайшоў вясенні дождж — першае сапраўднае свята вясны. Ён змыў рэшткі снегу, і адразу пачалі гнацца, быццам навывперадкі, розныя травы.

Ніжэй у Іслач упадае даволі вялікі прыток — рэчка Яршоўка з незвычайна маляўнічай далінай. Уздоўж яе раскіданы дыванчыкі бэзавага колеру — цвітуць чубаткі. Прыгожыя, дрыготка-кволяы, здалёк падобныя на гіяцынты, яны цвітуць усяго тыдні два і знікаюць да наступнага года, а ў зямлі застаецца плоская рэпачка-клубеньчык. Незвычайнай прыгажосці малюнак паўстае перад вачыма, калі цвітуць чубаткі.

Ручэй Лявонаўка пачынаецца з «вісячага балота» на схіле ўзгорка. Верхняя частка рэчышча ўлетку сухая, яна ўяўляе сабой ланцужок ям і калдобін сярод камянёў. Вада бяжыць тут толькі пасля вялікага дажджу. Надзвычай прыгожа выглядае лес на ўзгорках, асабліва хваёвы. Нідзе, як у басейне Іслачы, няма такога багацця санцацвета, які распасціраецца па моху тон-

сінімі ямамі». На самай глыбіні, у ямцы, накрытай яловымі галінкамі, здараецца, сустрэнеш надзейна схаваны кусцік рэдкай дзеразы-баранца. Розных відаў дзеразы пад Мінскам многа, але баранец сустракаецца рэдка, у самых патаемных месцах.

Лясы вакол пасёлка Сухарукія і далей, на поўдзень ад Калодзішч, можна наведваць не адно лета запар і заўсёды знаходзіць нешта новае. Людзі кожны год могуць назапасіць тут удосталь грыбоў і ягад. У хваёвых лясах з дамешкай дуба і арэшніку ў падлеску растуць рэдкія травы горна-еўрапейскага паходжання — купальнік горны, які зацвітае ў канцы чэрвеня, ярка-фіялетава ворлік, ён нічым не адрозніваецца ад садовых ворлікаў, у зарасніках елкі, крушыны, бружмелю можна знайсці вялікую колькасць чыны гладкай — бабовай расліны еўрапейскага паходжання. Кветачкі яе, як і гароху, толькі аранжавага колеру. А дзе чына — там і гладыш шыракалісты, буйная расліна з сямейства парасонавых. Усе яны занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

Пад Мінскам знаходзіцца вялікі масіў Прылепскай лясной дачы. Тут мала бывае людзей, дабрацца сюды цяжка. Рэльеф дачы рэзка пераменлівы, паміж узгоркамі ляжаць сапраўдныя нізінныя балоты. Лес вельмі багаты цікавымі, рэдкімі раслінамі. Паўночны край яго падыходзіць да Кургана Славы. Можна папасці ў Прылепскі лес ад вёскі Каралёў Стан. Ён пачынаецца адразу высокай сцяной, парэзанай частымі прасекамі. Па адной з іх можна перасячы ўвесь лясны масіў з поўдня на поўнач — добрых пяць кіламетраў.

Недалёка ад узлеску — цэлая калекцыя рэдкіх і цікавых раслін! Сярод дубоў і хвой, паміж кустамі арэшніка растуць чына гладкая, атрутная мудранка, варанец каласісты, сустракаецца і наперстаўка. Пад буйнымі лісцямі арляку хаваюцца спелыя суніцы. Уражанне ад іх псуюць толькі полчышчы камароў — побач балоты. Высокія грады часта пераходзяць у балоты ці мокрыя ельнікі, таму тут такія багаты і разнастайныя раслінныя пакрыў. У хвойніках на ўзвышшах суха, горача, пахне смалой, растуць у падлеску дубкі, ліпы, арэшнік, пад дрэвамі красуецца малінавая смолка. У лагчынах стаяць яловыя лясы — цёмныя, насцярожаныя, негасцінныя, з сакавітымі кіслічымі дыванами ды папаратнікамі. І тут амаль на кожнай вышыні заха-

валіся сляды зямлянак, акапаў. У 1941 годзе на гэтых узвышшах праходзіла абарона, нашы войскі, зыходзячы крывёю, стрымлівалі шалёны націск гітлераўцаў...

Сцежка прыводзіць на вялікую паляну. Частка зямлі ўзарана пад бульбу, стаіць плот, відаць, тут быў калісці хутар. На старых яблынях здзіцэлыя яблыкі, захаваўся бэз. У нізіне — балотца, нават віднеецца вада, зарослая асакой. Яно жыве за кошт сцёку з лагчын.

На ўскрайку Прылепскага лесу — беразнякі з арэшнікам, тут пасля змрочных ельнікаў і балот здаецца прыемна і радасна. Многа кветак — ландышаў, фіялак, купены. Расце пярэсна, у зацenenым месцы цвіце шпакнік — дзікі гладыёлус.

Заходні ўскраек ляснога масіву — амаль суцэльныя ельнікі, сырыя і цёмныя. Яловыя лясы завалены тухлявымі калодамі. Месцамі навалена столькі буралому, што нельга прайсці. Тоўстыя ствалы, быццам шурпатыя калоны, стаяць цесна адзін ля аднаго, і канца ім не відаць.

Багаты ў ельніку травяны пакрыў. Маленькая аксамітавая кіслічка пакрыла ўвесь грунт трайчастымі лісточкамі, праз якія прабіваецца дабраполь і падалешнік, растуць групкамі пралескі, розныя віды папаратнікаў. Сярод малінніку на схілах стаяць высокія лілеі з ружовымі кветачкамі. Яны быццам вылеплены з воску, яркія, з цёмнымі штрыхамі на пялёстках, хістаюцца па некалькі штук на верхавінках высокіх сцяблоў.

У ельніках расце гладыш шыракалісты, але цвіце ён рэдка. Толькі на адкрытых узлесках або палянах, добра асветленых і праграваемых сонцам, можа выкінуць высокую стрэлку з парасонікам кветак. Яго можна пазнаць па буйных, рассечаных на шырокаавальныя часткі цёмна-зялёных лісцях з металічным адценнем. Менавіта тут, у лясах Мінскага ўзвышша, найбольш верагодна сустрэць гэтую карпацкую расліну.

Шмат загадак утрымлівае лес, які пачынаецца за чыгуначнай станцыяй Калодзішчы, вакол тэлевізійнай вежы. На поўдзень ад станцыі і пасёлка пераважаюць хваёва-бірозавыя насаджэнні, у іх заходзяць шырокія паляны з пакаатымі пад'ёмамі і спускамі. Яшчэ далей — чыстыя хвойнікі на градах, на схілах — бірозавыя пералескі. У канцы лета тут пераважаюць ліловыя і жоўтыя колеры: цвіце верас, залатая розга, ястрабок. Ва ўрадлівыя гады шмат ягад і грыбоў. І амаль на кожным

зарослым схіле — ад часоў вайны сляды зямлянак, халоў сувязі, перакапаныя ўзгоркі. Цяпер тут расце лес, у неглыбокіх канавах хаваюцца махавікі і падбярэзавікі...

У лагчынах паміж градамі — старыя ельнікі, перамешаныя з арэшнікамі. У цёмных зарасніках расце цэлая калонія белай архідэі — чараўніка даўгалістага, які сустракаецца вельмі рэдка і занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі. Яго знаходзяць у лясках Мінскага ўзвышша, ёсць чараўнік у Прылепскай лясной дачы, але заўсёды па адным-два экзemplяры. А тут цэлы зараснік, звыш трыццаці раслін. Здаецца, святлей становіцца ў яловым гущары ад бліскучых чубатых кветчак.

Каля самай чыгункі, побач са станцыяй, ляжыць балота, зацягнутае асакой і пажарніцай. Яно амаль зарасло рэдкім прадстаўніком сямейства асаковых — клубнечаротам марскім. Гэта невысокая расліна з карычневай мяцёлкай каласкоў, крыху падобная на верхавінавае суквецце азёрнага чароту. Блізкае суседства чыгункі і шашы быццам бы і не ўплывае на яе. Побач з балотам навалены рэйкі, шпалы, рознае смецце, а ёй хоць бы што. Асаковыя прыстасоўваюцца да заліўных лугоў і травяных балот, у якіх глеба насычана солямі. У Беларусі клубнечарот расце толькі ў двух месцах на Палессі, а нядаўна яго знайшлі каля Мінска.

Колькі ў пералесках лекавых раслін! Можна нарыхтоўваць чабор, толькі яго трэба зразаць нажніцамі асцярожна, каб не пашкодзіць карэння. Ёсць і бяссмертнік, з ім абыходзіцца трэба яшчэ больш асцярожна, карані яго надзвычай слабыя. На павышаных месцах шмат цвінтарэю і брусніцы. Па лясных лугавінах цвіце святаяннік, бліжэй да пасёлка растуць сардэчнік і лопух. І збожжавае пустазелле — валожка таксама добрае лекаства, і малярдушка з пахучымі фіялетавамі суквеццамі.

Самыя лепшыя і даступныя лекі — пылок квітнеючых хвой. У канцы мая — пачатку чэрвеня няцяжка назбіраць мужчынскіх суквеццяў — маленькіх шышпачак, якія лёгка пыляць ад дотыку. Іх можна сушыць, варыць духмянае смалістае варэнне, якое вылечвае прастуду. А калі проста пахадзіць па лясных узгорках — хіба гэта не адначынам для душы і дела?..

УЗДОУЖ ПІЦЫ

Калісьці тут былі багатыя дубровы. Рэчка з паэтычнай назвай Піч вілася вакол вышыняў, зарослых раскідзістымі дрэвамі з ліпавым і рабінавым падлескам. Дрэвы падступалі да самага берага, і рэчка апрадалася ў яркае ўбранства са свідзіны, каліны, чаромхі, парэчкі. Цяпер можна толькі здагадацца аб буйстве прыроды ў ваколіцах Прылук па асобных вялікіх дрэвах над стромкімі абрываўмі, пакарабачаных, падобных на абрубкі старых ствалоў дубоў. Але дуброва не прапала. На схілах і верхавінах пагоркаў зноў цягнуцца да сонца роўныя дубкі, і падлесак застаўся — брызгліна, арэшнік, клён, ліпка, а таксама бузіна — абавязковы спадарожнік чалавечага жытла.

Піч бяжыць з поўначы, ад вёсачкі Азярцы, дзе лесу мала, бераг стромкі і высокі, увесь пакрыты хмызняком. Прабягае пад чыгуначным мастом, утвараючы на выгібе невялікую лугавінку ў даліне. Гэта не проста лужок — тут у вялікай колькасці расце маташнік лекавы. Ранняя вясной узнікаюцца таўставатыя сцяблінкі з гронкамі цёмна-чырвоных кветчак у складаных суквеццях-кошыках, затым з'яўляецца вялікае мягкае лісце. Расліна гэта лекавая, яна сустракаецца ў Беларусі рэдка. Маташнік любіць расці каля вады, у ценістых месцах лісце дасягае велічыні невялікага парасона.

У вярхоўях Пічы можна знайсці яшчэ адзін скарб: на ўзгорку сярод арэшніку расце малапрыкметны дуброўнік, кветачкі якога падобныя на сунічныя. Лісце яго пальчата-складанае, з пяццю долямі. Гэта тыповая расліна для цеплалюбівых шыракалістых лясоў. Сустракаецца дзе-нідзе ў нас на Палессі ў дубровах з разнастайнай расліннасцю. Чаму ён расце на Пічы непадалёку ад Мінска? Відаць, тут раней былі ласы, не меншыя за вядомыя палескія дубровы, і да нашага часу захаваліся рэшткі былых лясных багаццяў. Пакуль узгорак быў пакрыты нізкарослым арэшнікам, дуброўніку было шмат; кусты падраслі, утварылі ценёк, і каштоўнай расліны на нашых вачах становіцца менш, яна паступова выходзіць з зараснікаў на сенажаці і трапляе пад касу.

Вышэй на ўзгорку ў густым хмызняку можна знайсці і лілею-саранку, і буйныя званочкі, і сіні ворлік, і даволі рэдкую разложыстую каратканожку, і нават дзі-

кую цыбулю з чырванаватымі кветачкамі — усе дуброўныя спадарожнікі, апрача... магутнага дуба, які быў высечаны. Але, на шчасце, дуброва адраджаецца самастойна: на вяршыні ўзгорка падрастаюць маладыя моцныя дубкі.

Піч — рэчка хуткая, мутнаватая, вада нясе многа жвіру. У прыбярэжных альхова-вербных зарасніках можна знайсці рэдкі від з сямейства крыжакветкавых — часночнік, гронкі яго белых кветак прыгожа спалучаюцца з пурпуровай ясноткай і цёмна-жоўтымі казьяльцамі. Тут цвіце казалец шарсцісты, якога ў іншых месцах не сустрэнеш. Сцяблінкі яго махнатыя, лісце пушыстае, кветкі даволі буйныя, інтэнсіўна-жоўтай афарбоўкі.

На ствале вольхі, над самай вадай, уецца сціплая тоненькая ліяна з белымі кветачкамі і напухлымі зялёнымі плодзікамі. Гэта пухірнік ягадны, ён расце ў Беларусі толькі на Нёмане, у сярэднім цячэнні Заходняй Дзвіны, ды тут, на Пічы, у Прыдуках. Гэта паўднёвы адгор'і Мінскага ўзвышша, і хуткацечная Піч, якая пачынаецца на паўднёва-ўсходніх схілах, на працягу больш чым чатырохсот кіламетраў даўжыні збірае ваду і нясе яе ў Прыпяць.

ПА ЛАГОЙСКІХ ВЫШЫНЯХ

Непадалёку ад Лагойска, у вярхоўях Гайны, узвышаецца града, ля падножжа якой прытулілася вёсачка Зялёны Луг. Трэба падняцца па даволі крутым схіле на вяршыню грады, абмінаючы старыя цяністыя ельнікі, і там, сярод светлых зараснікаў арэшніку і маладых дубкоў, агледзецца. Бліскучай стужкай здаецца здалёк Гайна. За рэчкай жаўцеюць палі, віднеецца схіл яшчэ аднаго ўзгорка, на ім растуць хвой і адзінокія дубы. Потым зноў прасторы палёў, далёкая вёска, і на самым гарызонце ў сіняй смуге — беражок лесу.

А побач — яркі дыван траў. Цвіце ліпкая смолка, залаціцца казьяльцы, чапляецца за суседнія сцябліны ліловы мышыны гарошак. Моцны пах духмянага сена сведчыць аб тым, што блізка расце зуброўка.

На паўднёвым схіле грады, у хвойніку, дзе плямамі растуць чарніцы, падлесак складаецца з бружмелю, рабіны, брызгліны, цвіце залаты купальнік — тыповыя расліны лясоў Карпат, Альпаў, Судзетаў. Горны ку-

пальнік сустракаецца на Заходняй Украіне, у Беларусі, Літве і Латвіі. У Беларусі ён расце толькі на захадзе і ў цэнтральнай частцы, затое ні на большай частцы Паазер'я, ні на ўсход ад Дняпра, ні на поўдзень ад Прыпяці ён не расце. Яму патрэбна спрыяльнае акружэнне, клімат і глеба. На ўсходзе Беларусі яго няма, а ў ваколіцах Мінска купальнік, які занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі, сустракаецца даволі часта.

Чаму ў маляўнічых месцах Мінскага ўзвышша знайшлі прытулак расліны дубовых і букавых лясоў горнай Еўропы? Чым маглі нашы хвойнікі з дубамі і елкамі іх прывабіць? Горныя віды раслін, характэрныя для Альпаў, Карпат і іншых горных масіваў, на ўзгорках Беларускай грады дасягаюць усходняй мяжы арэала. У асобных месцах, дзе глеба дастаткова багатая і вільготная, хапае цяпла і святла, горныя расліны адчуваюць сябе як дома. Такімі месцамі для іх з'яўляюцца схілы ўзгоркаў на Мінскім узвышшы і на Навагрудчыне, у наваколлях Гродна, Ваўкавыска. Амаль усе «еўрапейцы» сустракаюцца таксама ў Белавежскай пушчы. Купальнік, зуброўка, чына гладкая, гладыш шыракалісты і некаторыя іншыя расліны знайшлі на ўзгорках Беларускай грады сваю другую радзіму.

Надзвычай прыгожыя і цікавыя лясы Лагойшчыны на поўнач ад раённага цэнтра. Далёкія краявіды адкрываюцца з Паненкавай гары. Унізе раскінуўся гарадок, цямнее стары густы парк над Гайнай, праізананы па схіле крынічкамі. Рэчка ўецца стужкай і ўгадваецца здалёк толькі па паласе прыбярэжных алеішнікаў. Ніжэй горада сярод палёў блішчыць возерца, якое відаць толькі з вышыні. Раней яно лічылася далёкім глухім месцам, зараснікі аеру і трыснягу зусім яго хавалі, і адзінокі рыбак адчуваў сябе адарваным ад свету. Цяпер лагойскія новабудовы наблізіліся да яго вытаптаных берагоў, ператвораных у пашу, возера згубіла свой першапачатковы дзікі выгляд... Лагойскія ландшафты — прыгажэйшыя на Беларусі. Ёсць прапанова стварыць тут нацыянальны прыродны парк «Белая Русь».

Вялікія лясныя масівы, абмежаваныя дарогамі на Плешчаніцы і на Зембін, падступае да Лагойска. У яго ўваходзіць некалькі лясніцтваў, тут размешчаны невялікія вёскі і мемарыяльны комплекс «Хатынь». На ўзгорках стаяць сухія хвойнікі з верасам, пажарніцай. Западзіны сярод узгоркаў зараслі асінай, бярознікам,

крушынай, часта трапляюцца лапікі чарніцы. Шмат арляку, пад ім чырванеюць суніцы, красуецца высокі купальнік, цэлымі зараснікамі расце гарошак кашубскі з цёмна-ружовымі гронкамі кветачак.

На пачатку лета ў лесе стаіць густы пах, які сведчыць аб адсутнасці хваробатворных мікробаў. Кіламетр за кіламетрам пясчаная дарога пятляе сярод маладых пасадак хвой, па бярэзніках, праз старыя хвойнікі на ўзгорках. Лес упрыгожаны буйнымі блакітнымі званочкамі, залацістым купальнікам, растуць групамі васкова-кветкавыя грушанкі. Пахне зуброўка, тонкім водарам дае пра сябе знаць беласнежны чараўнік. Лес становіцца больш рэдкім, святлейшым — адкрываецца прасторная паляна. Дзесяткамі домікаў у садах, невялікія палі і адзіная студня. Гэта вёска Марозаўка. Яна схавалася ў лесе, удалечыні ад вялікіх дарог, жыхароў у ёй мала.

За вёскай дарога працягвае пятляць сярод узгоркаў, іншы раз даволі высокіх. Паблізу Марозаўкі ў маладым лесе з дубкоў, арэшніку і хвой з бярозай можна сустрэць шэраг рэдкіх раслін. У зарасніках арляку растуць чына гладкая з аранжавымі кветкамі, гладкая шыракалісты, зуброўка паўднёвая — карпацкія віды, распаўсюджаныя ў горных лясах Еўропы, Польшчы, на ўкраінскіх Карпатах. Цвіце лілея-саранка, або царскія кучары, якая развесіла цудоўныя ружова-бэзавыя кветкі-лілеі на высокіх сцяблах. Цвіце майнік двухлісты. Ён хоць з'яўляецца жыхаром поўначы, але добра прыжыўся з цеплалюбівымі «еўрапейцамі».

Яшчэ на працягу некалькіх кіламетраў дарога цягнецца сярод лясных узгоркаў і выводзіць да маленькай вёсачкі Мокраць з некалькімі акуратнымі хатамі, абсаджанымі старымі дрэвамі. Ад яе да вядомай усяму свету паляны са званамі, комінамі-помнікамі — Хатыні ўсяго крыху больш кіламетра.

Тут, на ўзгорках поблізу Хатыні і Марозаўкі, расце рэдкі від бабовай расліны — чына гарохападобная, якая расце толькі тут і, магчыма, яшчэ на заходнім беразе Заслаўскага вадасховішча. Сцябло яе паўляжачае з аблямоўкай па ўсёй даўжыні, лісце прадаўгаватае, жорсткае, кветкі ярка-пурпуровыя з фіялетавым адценнем. Гэты від чыны даволі шырока распаўсюджаны ў еўрапейскай частцы Расіі і ў Сібіры, а ў нас сустракаецца толькі ў ваколіцах Мінска.

Вельмі выразны ўзгорысты лясны ландшафт, харак-

тэрны для левабярэжжа рэчкі Цна, на тэрыторыі Чырванапшвабскага лясніцтва, якое суседнічае з Юркавіцкім. Тут у хвойніках узвышаюцца вельмі вялікія ўзгоркі. Сярод лесу — круты схіл, пакрыты зялёным мохам і соснамі. Вяршыня яго вышэй за дрэвы, што стаяць ля падножжа. Падняўшыся на схіле ўверх, у «горным» хвойніку з ядлоўцам можна знайсці не толькі чыну гарохападобную, але і ружовакветкавы стэпавік — эспарцэт пясчаны, які вядомы ў нас толькі ў двух-трох месцах. Выдатны прадстаўнік губакветных — змеягалоўнік дэманструе тут сваё сіне-фіялетавае двухгубыя кветкі. Можна пабачыць розныя віды кураваю — пясчаны, дацкі і лакрычналісты. Асабліва прыгожы дацкі з тугімі галоўкамі кветак густа-ліловай афарбоўкі.

Дрэвы на схілах асобных узгоркаў высечаны, трава буйная, атрымліваюцца рознакаляровыя дываны, якія можа прапанаваць толькі сама прырода. Ружовыя, пурпуровыя, фіялетавае, бэзавыя фарбы памянёных раслін — эспарцэту, розных відаў канюшыны, кураваю, змеягалоўніку — перамяшчаюцца з цёмна-жоўтымі кветкамі купальніку, зверабоя, кураслепу, белай горнай канюшынай.

Адна з самых цікавых знаходак ля Чырвоных Швабаў — санцацвет, які ў Беларусі абмежаваны галоўным чынам заходнімі раёнамі. І як растлумачыць з'яўленне тут белаветкавай расы канюшыны лубінавай, нават не надта падобнай на канюшыну? Яна расце ў хвойніках Перадпалесся, у даволі вузкай зоне ад Гродна і Бела-вежскай пушчы да нізоўяў Друці і Бярэзіны. А колькі ў гэтых лясах буйных чарніц!

Са свежых высечак на Чырванапшвабскіх узгорках добра праглядаюцца сінія лясныя далі, грады далёкіх узгоркаў, зубчасты ўскраек ельніку ўдалечыні... На адлегласць звыш дзесяці кіламетраў распасціраюцца ландшафты Мінскага ўзвышша. Хвалюючыя, цудоўныя краявіды...

У НАВАКОЛЛЯХ ЛЫСАЙ ГАРЫ

Прыгарадны аўтобус ідзе ад Мінска ўсяго адну гадзіну, падымаючыся паступова ўгору на апошніх кіламетрах. Усё больш палёў і пералескаў можна акінуць вокам, усё лепш відаць далёкія лугі і ляскі. Ва ўсе бакі,

куды ні-глінеш, адкрываюцца далягяды не менш чым на паўтара дзесятка кіламетраў. Пакатыя схілы і лагчыны, палоскі хмызнякоў у нізінах, групы дрэў — усё прыцягвае ўвагу сваёй асаблівай маляўнічасцю. У канцы лета на сенажацях па схілах стаяць стажкі. Узгоркі разбгаюцца ва ўсе бакі, знікаючы ў блакітнай смузе...

Які ж з лясістых узгоркаў з'яўляецца Лысай гарой і даў назву ўсёй сістэме вышыняў? Так называецца і маленькая вёска — Лысая Гара. Вышэй і вышэй па зарослым схіле, пакуль не адкрыецца за стваламі бяроз і асін старэнняе збудаванне з пацямнелых бяровенняў. Стары трыангуляцыйны знак паказвае, што гэта — другое па вышыні месца ў Беларусі — гара Лысая. «Лысай» яна, відаць, стала вельмі даўно, калі тут высеклі ельнікі і паставілі вышку.

Лічылася, што самая высокая ў Беларусі — гара Маяк каля вытокаў Свіслачы. У падручніках значылася, што яе вышыня — больш чым 350 метраў. Знак, які стаяў на ёй, даўно згарэў. І тады высветлілася, што вышыню гары мералі разам з ім, а без яго аказалася ўсяго 335 метраў. Такім чынам, гара Маяк займае трэцяе месца па вышыні пасля гары Дзяржынскай (346 метраў) і Лысай (342 метры).

Гара Лысая, як і навакольныя ўзгоркі, зарасла лесам. Сярод асін і бяроз зрэдку трапляюцца старыя елкі, а найбольш шэрай вольхі з маліннікам і вербняком. Вольха на ўзлесках часцей за ўсё ў выглядзе хмызняку. Асабліва многа маліны.

У цёмных зарасніках — звычайная таёжная флора, характэрная для нашых ельнікаў і бярозавых лясоў, якія выраслі на месцы высечаных яловых насаджэнняў. Майнік, кісліца, снітка, падалешнік... З паўночнага схілу Лысай гары спускаецца ледзь прыкметная квартальная прасека, якая зарасла крапивою ў рост чалавека, вятроўнікам, пшчаўем, лазаніцай. Спежкі практычна няма. Унізе пад гарой прасочваецца крынічная вада, і ў лагчыне ляжыць асаковае балота. Расце буйналістае пшчаўе, кураслеп, чартапалох балотны вышыняю каля двух метраў. Сустрэкаецца сівец, гравілат, сітнікі. З балота пачынаецца ручаёк, які ўпадае ў маленькую рэчку Лукавую з камяністым рэчышчам, а тая — у рэчку Удру, Удра — у Рыбчанку, прыток Іліі, што дае ваду Віліі, буйнейшаму прытоку Нёмана, які належыць да басейна Балтыйскага мора. А непадалёку адсюль, у Ла-

гойскім раёне, ручаі і рэкі цякуць у іншы бок, на ўсход, даючы ваду рэчцы Гайна, а тая, праз Бярэзіну — Дняпру. Гэта ўжо Чарнаморскі басейн.

У гушчары вільгацелюбівага высакатраўя кідаюцца ў вочы даўняныя расліны з чорнымі скучанымі плодзікамі на высокіх прамых кветаносах, у ніжняй частцы — рассечанае цёмна-зялёнае буйное лісце. Гэта — прырэсна-еўрапейская. Незразумела толькі, чаму яна вырасла тут, на балоце. У цэнтральнай частцы Беларусі, зрэдку на Палессі прырэсна трапляецца ў імшыстых хвойніках-чарнічніках, часцей на высечках, на сухіх месцах, яна лічыцца лясной баравой раслінай. У Санкт-Пецярбургскай вобласці, паблізу Ноўгарада, у Прыбалтыцы, на Пскоўшчыне гэтая расліна селіцца пераважна на макраватых лугах, у паніжаных месцах, на ўзлесках. Відавочна, тутэйшыя мясціны чымсьці нагадваюць ёй больш халодную радзіму.

Таёжны характар флоры пацвердзілі дзве расліны. Васілёк фрыгійскі — буйны, цёмна-ружовы, ён рэдка сустракаецца ў Беларусі. Асноўнае месца яго жыхарства — еўрапейская поўнач. Падобны на васілёк лугавы, але адрозніваецца цёмна-карычнёвымі лісточкамі кашолкавай абгорткі з вострымі цёмнымі пшчацінкамі і больш густой ружовай афарбоўкай суквецця. Васілёк фрыгійскі — добры меданос, па яго кошыках снуюць працавітыя пчолкі, важна поўзаюць чмялі, такія ж цемнаватыя і пушыстыя, як і абгорткі суквеццяў. У разнякю паміж узгоркамі, сярод апаўшага лісця, можна сустрэць самы рэдкі від дзеразы — гэта дзераза-баранец, каштоўная лекавая расліна, але недаступная для масавага збору з-за сваёй рэдкасці. Значыць, і гэтаму паўночніку прыйшлося да спадобы Лысагорскае ўзвышша. А зусім побач, у хваёва-бярозавым гаі, выяўляюцца зараснікі чыны гладкай.

Для Лысагорскага ўзвышша (яно ўваходзіць у Лагойскае ўзвышша) характэрны яловыя лясы, якія апрацаюць паўночныя схілы ўзгоркаў і спускаюцца ў лагчыны. У ельніках надзвычай багатая флора — мноства папаратнікаў, ясменніку, цёмнай, з сінявата-металічным адлівам пралескі. З заходне-еўрапейскіх відаў — чына гладкая, падлеснік еўрапейскі, воўчае лыка. У ельніках з хвойя ёсць і купальнік горны.

Вось тыповы малюнак ландшафту ваколіцы Лысай гары: таўстаствольныя елкі стаяць калонамі на схіле,

падлесак рэдкі, многа асобных кусцікаў рабіны і бружмелю. Расфарбаваная яркімі падвескамі брызгліна — неймавернае спалучэнне ружовага і аранжавага колеру ў адной падвесцы-плодзіку на гібкай хісткай ножцы. Быццам невядомы мастак фарбаваў і развешваў на галінках асення лісьня пацкі. Пад елкамі — бліскучы дыван табэжных і немаральных (шыракаліста-лісьня), уласцівых мяшаным лясам відаў. А вясной... Блакітныя прадэскі, медуніцы, анемоны, розныя казьяльцы, вясновы гарошак — вялізны стракаты дыван. Цяпер, у канцы лета, — толькі сакавітая зеляніна. Дыванкамі разасла-лася далікатная кісліца, адраслі на тоненькіх ножках плады-каробачкі — яны страляюць насеннем ад ледзь прыкметнага дотыку. У лесе цемнавата, змрочна і ціха. За сцяной елак паказалася з-за хмар сонца — і лес адразу перайначыўся. Асветленыя з аднаго боку ствалы сталі ружаватымі, нібы ажылі. У гэтыя цяжкадаступныя мясціны нельга пад'ехаць ні на якой тэхніцы, таму не высакаюць тут дрэвы, не прыбіраюць паваленыя ствалы, навокал шмат буралому і абломаных сукоў. Лес стаіць цнатліва некрутануты — усяго ж 50 кіламетраў ад Мінска.

На схілах і міжгор'ях найчасцей сустракаюцца ліс-твыя ласы — бярознікі, алешнікі, асінікі. На лісьняных палянах ярка дацвітаюць познія травы — дзягіль, сівец, лагалец, залатая розга. На бэзавых шарыках сіўцу ві-сяць пчола — холадна, яны ўжо не ў стане актыўна рухацца і збіраць нектар. Упрыгожваюць ландшафт вялізныя дубы, што стаяць па спадзістых схілах і ўзлесе-ках — відаць, яны засталіся ад былых хутарскіх сядзі-баў. Захаваліся зараснікі бэзу, здзічэлыя яблыні, абве-шаныя дробнымі яблычкамі.

Лісьністыя ўзгоркі быццам разбегліся па мясцовасці. На іх — шапкі дрэў. Здалёку можна пазнаць Лысую гару. З паўночнага боку яе пілаватая вяршыня мае выемку — гэта прасека. І яшчэ далей праглядаюцца сіняватыя ланцугі ўзгоркаў, яны робяцца сінімі, аж пакуль не стануць блакітнымі, як неба, і зліваюцца з ім у далечыні...

УНІЗ ПА СВІСЛАЧЫ

На захад ад Мінска, каля вёскі Шапавалы, непадалёку ад гары Маяк, у лагчыне паміж узгоркаў ляжыць

альхова-асаковае балота, насычанае мноствам крыніц. У некалькіх месцах праз балотную ваду і твань пракла-дзены сцежкі. Гэта грыбнікі, аматары лісьняных ягад праходзяць тут зрэдку ў сезон. Па пояс асака, чарот, трыснёг, цвітуць скрыпень, незабудкі, ваўчкі. Адна са сцежак перарэзана вузенькай, у дзве далоні, глыбокай шчылінай, на дне якой цурчыць вада. Яна сочыцца з-пад вялікага каменя, які густа аброс балотнай травой. Гэта і ёсць пачатак Свіслачы.

Ручаёк хутка набірае са схілаў крынічную ваду, потым знаходзіць падтрымку з Вілейскага канала, улі-ваецца ў Заслаўскае вадасховішча і на паўночна-заход-нюю ўскраіну Мінска прыходзіць ужо даволі вялікай рэчкай. Яе рэчышча некалькі разоў перагароджана плацінамі: Мінскае мора, Драздоўскае вадасховішча, Камсамольскае возера, якое разлілося ў межах горада, затым у Чыжоўцы. Выбегшы з горада, Свіслач мае вы-гляд вялікай рэчкі, якая цячэ па шырокай даліне, з за-токамі і старымі рэчышчамі, з абрывістымі зарослымі берагамі. А якія шырокія і паўнаводныя былі рака і яе прыток Няміга ў даўнія часы — успомніце толькі сла-вутыя «Нямігі крывавыя берагі»...

У адным месцы Свіслач робіць круты паварот на ўсход, пакінуўшы каля даволі высокага берага старое рэчышча. Па берагавым схіле ў пачатку, вясны зеля-неюць бярозкі і арэшнік, ажываюць брызгліна і маліна, зелянее згорнутае ў камячкі лісце вольхі. Першымі распускаюцца лісточкі ў чаромхі, у яе яшчэ кволай лісто-це можна знайсці зародкі кветкавых гронак. А што ро-біцца пад кустамі, на схіле! Палезла з-тлустай глебы чырванаватая крапіва, з'явіліся дробненькія лісточкі сніткі — цудоўны вясенні ласунак. Можна расцерці некалькі парасткаў крапівы, каб не пякла, абмакнуць у соль і з'есці. Свежая духмяная зеляніна сніткі крыху пахне пятрушкай, яна з соллю таксама вельмі карысная і прыемная.

У ніжняй, сырой частцы схілу шмат чысцяку, па-добнага на кураслеп. На карэннях у яго шмат крухма-лістых клубеньчыкаў. І, нарэшце, цэлыя групы чуба-так — самых прыгожых вясновых кветак. Сярод дубкоў з арэшнікам можна натрапіць на зараснікі белага кура-слепа, а ніжэй, больш блізка да мокрага берага, скупіў-ся жоўты кураслеп у бутонах — ён зацвітае на некалькі дзён пазней. Распусціліся мінушка і падалешнік, адрас-

ла далікатная адокса — маленькая трава з клубочкамі зеленавата-жоўтых кветчак. У арэшніку з дубам і рэдкімі елкамі можна знайсці блакітную пралеску. Відавочна, калісьці пад Мінскам уздоўж Свіслачы распасціраліся вялікія ялова-дубовыя лясы з багатым падлескам і шчодрай флорай. Цяпер усё гэта захавалася толькі на непрыдатных для заворвання крутых берагах.

Паўсюдна ў даліне Свіслачы ў маі цвіце калужніца, або лотаць. Каля Пухавіч уражвае найярчэйшае майскае відовішча — зеляніна прырэчных лугоў уздоўж дарожнага насыпу уперамежку з бясконцымі залатымі палосамі квітнеючай лотаці і блакітнымі, як неба, палоскамі чыстай вады.

Там, дзе Свіслач цячэ пад высокім берагам, невялікія прырэчышчавыя тэрасы ў маі засцілаюцца беласнежнымі дыванамі анемоны, у яркую белізну якіх укроплены жоўтымі зорачкамі кураслеп. Атрымаўся раскошны дыван, які можна выткаць толькі матухна-прырода — матэрыялу колькі хочаш, і ён так гарманіруе з ракой, сонцам і небам...

Рэчка са шматлікімі згібамі пабегла на паўднёвы ўсход і, захапіўшы ваду рачулки Талькі, падышла да межаў Магілёўскай вобласці. Ніжэй вусця Талькі да берага падыходзяць лясы, спускаюцца на тэрасу з забалочанымі западзінамі, абкружанымі густым вербняком з чаромхай — надзвычай маляўнічы ландшафт. Над самай вадой стаяць амаль на абрыве тоўстыя дубы. У сярэдзіне мая чаромха пачынае цвісці і развешвае на выгнутых галінках пушыстыя белыя гронкі, якія выразна выдзяляюцца на фоне чорнай балотнай вады. Сярод сакавітай зеляніны сніткі трапляецца шмат чубаткі, але не той, што каля Мінска, а рэдкага віду — чубаткі полай. Даволі высокія сцябліні з гронкамі белых або пурпуровых кветчак падыходзяць да самага берага. У Свіслачы цячэнне хуткае, значная глыбіня, па рэчцы ходзяць маторныя лодкі.

Чым ніжэй, тым больш шырокай і паўнаводнай становіцца Свіслач. Утварыўшы на шляху яшчэ адно вадасховішча, яна набліжаецца да нізоўя як велічная, паўнаводная, але спакойная рака. Каля вёскі Ліпень робіць вялізную дугу, агінаючы з трох бакоў старую дуброву. У ёй у вялікай колькасці расце мядзведжая цыбуля. У дубовы лес заходзяць рачныя затокі, вада ў іх стаячая,

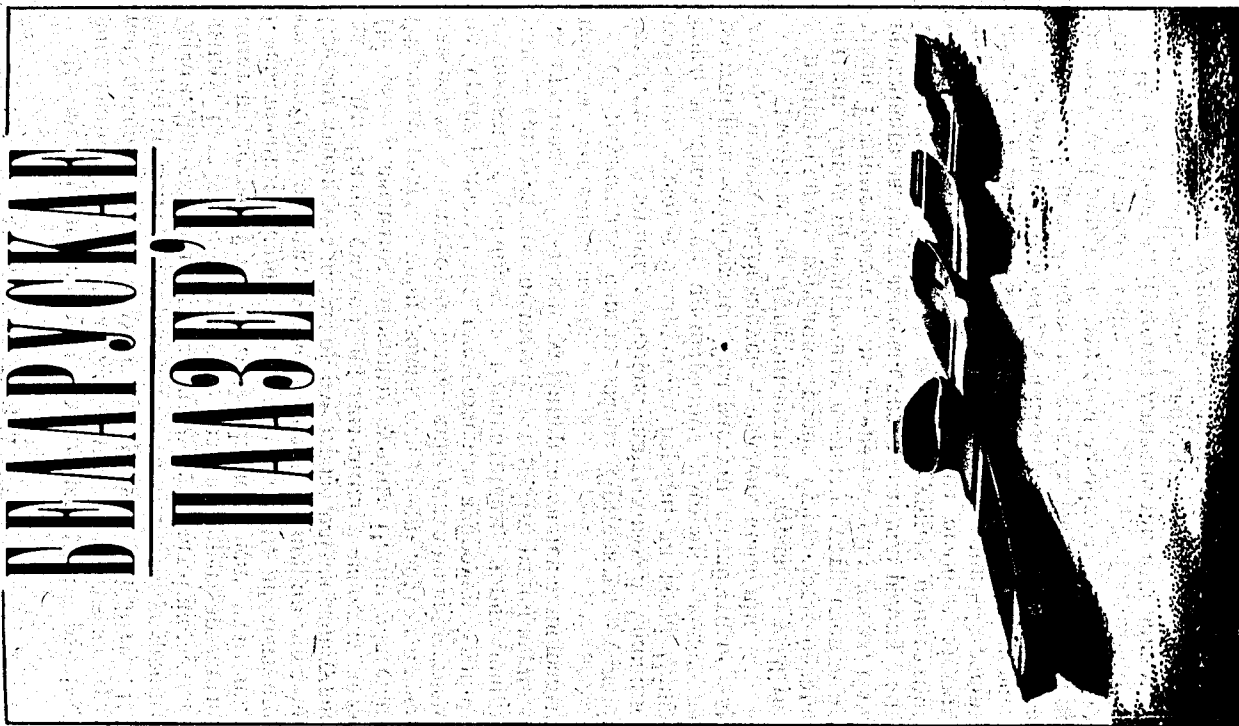
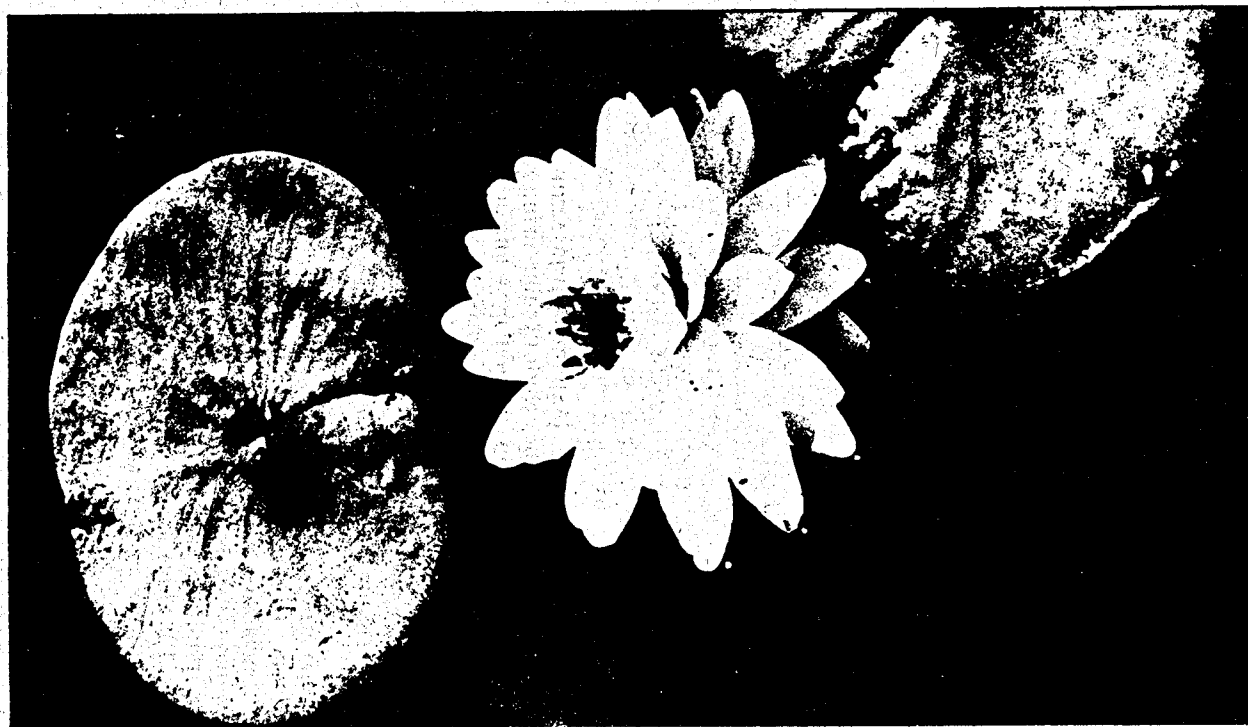
таму ў чэрвені лес аж гудзе ад камароў. Лепш не заходзіць у дуброву у гэты час.

Паблізу Ліпеня бераг Свіслачы высокі і стромкі, рэчка выглядае тут надзвычай маляўніча, асабліва ў месцах вакол дубровы. Ніжэй яна ўся ў зарасніках хмызняку, выгінаецца і пакідае утульныя старыя рэчышчы-азёрцы. Там заўсёды ў лодках сядзяць цяплявыя рыбакі. Цёмныя ялова-дубовыя лес падыходзяць блізка да берага. На вузкай палосцы лугу паміж узлескам і прыбярэжным вербняком стаіць адзіночны дуб, здаецца, ён ахоўвае невялікі зараснік буйнога сіняга сібірскага касача...

Нарэшце Свіслач падышла да Бярэзіны. На высокай берагавой градзе разбегліся вуліцы мястэчка з той жа назвай, што і рэчка. Абагнуўшы яго, Свіслач далучае свае воды да цячэння прыгажуні Бярэзіны.

Ад крынічнага балота ў Шапавалах з маленькай крынічкай да вусця Свіслачы — каля 300 кіламетраў. Якія разнастайныя, непаўторныя ландшафты перасякае рэчка на працягу свайго шляху!

БЕЛАРУСКАЕ ПААЗЕР'Е

БРАСЛАЎСКІЯ АЗЁРЫ

На крайнім паўночным захадзе рэспублікі раскінулася вялікае возера Дрысвяты, большая частка люстраной паверхні якога знаходзіцца ў суседняй Літве. Па тэрыторыі Беларусі праходзіць частка яго ўсходняга берага. Дрысвяты прыцягваюць увагу шматлікіх даследчыкаў. Гэта вельмі прыгожае возера. Берагі зрэзаныя, шмат паўастравоў і заліваў. У Паазер'і ёсць узвышшы і забалочаныя нізіны. Лясы ў асноўным знаходзяцца на літоўскіх берагах, у нас — толькі невялікія лясы. Светлы хвойнік на ўсходнім беразе блізка падступае да вады. Пахне смалой, як звычайна ў пачатку лета. Па траве рассыпаны чырвоныя суніцы. Паміж узлескам і ўрэзкам вады — нешырокая, але даволі доўгая пясчаная водмель — цудоўны пляж, якім ніхто не карыстаецца. Трава рэдкая, часта сустракаецца зуброўка. Хвойнік змяняецца бярознікам з папаратнікамі, чорнаалешнікам — сапраўдным лясным балотам. Яго раней асушвалі, але, відаць, без поспеху. Цяпер засталіся занябальныя каналы са стаячай вадой.

На паўночным беразе возера Дрысвяты — балоцістыя лясы. Алешнік у нізінах, залітых вадой. Больш на поўдзень, уздоўж беларускага берага, ля вёскі Пашэвічы, выдзяляецца прыбярэжны ўзгорак — відавочна, рэшткі размытай грады. Там растуць самабытныя віды кустоў, рэдкіх на Беларусі — жосцер, кізільнік.

У Тыльжы, на супрацьлеглым беразе — у Літве, у прыбярэжным вербняку расце буйналісты белакапытнік. Сярод прыбярэжных алешын сустракаецца архідэя. Тут шмат балот — ля возера і далей у лясах. Каля невялікага заліва ў высокай траве знайшлі рэдкія злакі. Усюды чорная балотная вада і ажурныя папаратнікі, месцамі пышна раскіданы курціны асакі з хісткімі гронкамі доўгіх зялёных каласкоў-суквеццяў. Зараснікі касача вышэйшыя за чалавека. Шлях часта перасякаюць каналы, пакрытыя аксамітавай раскай, не раз трэба было перабірацца па слізкіх жэрдачках. Хутка балоты далі дарогу сыраватым ельнікам, далей — сухі хвойнік, дзе шмат суніц.

На поўдзень ад Дрысвят ляжыць таксама даволі вялікае возера — Багінскае. Азёрная катлавіна выцягнута з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход амаль на дзевяць кіламетраў. З высокага берага відаць астраўкі, зарослыя

дрэвамі і хмызняком, на адным з астраўкоў бачны стары дуб. Заходні бераг Багінскага возера невысокі, бліжэй да паўднёвага краю — балоцістая нізіна. Рэчка Дрысвяты, што працякае праз балоты, зарасла разамом, трыснягом, жоўтымі гарлачыкамі. Цячэнне так запаволена, што здаецца, гэта не рэчка, а шырокі канал.

На берагах возера ёсць пясчаныя водмелі, дзе расце даволі рэдкая расліна — казялец укаранелы з тоненькімі сцяблінкамі-плецямі. У ветраны дзень можна бачыць, як хвалі, б'юцца аб пясок і заліваюць яго хрубастым насцілам з трыснягу. Пад нагамі трашчаць пустыя ракавіны бяззубак і балацінікаў. Цяжкія галіны вольхі навісаюць над пясчаным берагам, вербы палашчуць свае срабрыстыя галінкі ў вадзе.

На ўсход ад возера ляжыць маленькае азярцо Альбенеўскае, побач вёска Альбенеўка. Возера абкружана альхова-бярозавым лесам. Уздоўж берагоў стаяць старыя вербы з цесна пераплеценым карэнным, па іх можна падысці да самай вады. Дно чыстае, пясчанае, але колёр вады вельмі незвычайны. Здалёку возера здаецца сінім шкельцам у лясной рамцы, а зблізку на перадаходнім сонцы вада аказваецца карычневата-чырвонай. А дно ў возера цгельна-чырвонае, быццам гэта не звычайны жоўты пясок. Сонца апусцілася ніжэй, і вада раптам зрабілася чорна-сіняга колеру, як нафта. Ад лёгкага паветру пабеглі чырванаватыя грабенчыкі. Надзвычай мяккая вада, яна выдатна здымае стомленасць. Незвычайная прыгажосць, не падобная ні на якія другія фарбы... На прыбярэжных лугавінах растуць званочки, ружовыя крапінец, лугавыя злакі. Сярод авальнага лісця сіўцу можна сустрэць папаратнік-вужоўнік, даволі рэдкую расліну на Беларусі. Калі і цвіце папаратнік, як сведчыць легенда, то менавіта вужоўнік — на доўгіх пабегавых-сцяблінках з'яўляюцца ў сярэдзіне лета, на Купалле, невялікія пупышкі — гронкі, падобныя на кветкі.

...Незабыўная велічнасць і прыгажосць Браслаўскіх азёр. Яны злучаны паміж сабою пратокамі і рэчкай Друйкай, кожнае непаўторнае па-свойму. Лепш за ўсё агледзець іх з цэнтра горада Браслава, з высокай Замкавай гары. На поўдні шырокая роўнядзь возера Дрысвяты, далёкі бераг не заўсёды відаць — плошча воднага люстэрка звыш 36 квадратных кіламетраў. Амаль пад гарой, у межах горада, ляжыць невялікае возера Навята. На захадзе віднеецца за дрэвамі Бярэжа, а на поўна-

чы — самае дзівоснае відовішча: вялікая водная прастора, парэзаная паўастрывамі, многа заліваў і далячын, якой не відаць канца. Гэта азёры Снуды і Струста. У іх асобныя плёсы, і вялікія залівы маюць уласныя назвы, як самастойныя азёры: Войса, Балойса, Неспіш...

Невялікія лясы паблізу Бярэжы, асабліва прыбярэжныя зараснікі, утрымліваюць надзвычай вялікую калекцыю вільгацелюбівага разнатраўя. Тут растуць амаль усе віды лясных папаратнікаў, якія сустракаюцца ў Беларусі. Уздоўж берагоў у аеравых зарасніках сустракаецца балотны казялец, з ім — шальнік і цыкута, сітнікі і чальчак. У прыбярэжным высакатраўі — чарот, аер, асак.

Неспіш зліваецца з яшчэ адным возерам — Недрава. Праз гэтыя вадаёмы цячэ нешырокая рэчка Друйка, вада ў азёрах праточная — чыстая, празрыстая. Усходні бераг возера Войса крута абрываецца пяшчаным адкосам, уверсе расце хвойнік. У азёрнай сіняве плывуць адбіткі хмар. Берагі акаймаваны цёмна-зялёнымі палоскамі хмызнякоў, якія аддзяляюць светлыя лугавінкі ад вады. Цішыня, яркія фарбы — сінія, блакітныя, зялёныя, пяшчана-жоўтыя — дзіўная гармонія колераў, пахаў, незабыўных краявідаў здабылі Браслаўскім азёрам славу адной з самых прыгожых мясцін у Беларусі.

Асвейскае возера ўступае па велічыні толькі пра слаўленай Нарачы: яго плошча амаль 53 квадратных кіламетры. Полацкі аўтобус, набліжаючыся да гарадскога пасёлка Асвея, абмінае лясоцкі і зарослыя хмыжыякімі лугі — і раптам адкрываецца зіхатлівая шырокая прастора, залітая бліскучай на сонцы роўнядзю возера. Далёкі паўночны бераг віднеецца ледзь бачнай стужкай, бліжэй да заходняга берага ўзвышаецца вялікі гарысты востраў.

Паўднёвы бераг возера — працяг Латгальскага ўзвышша ў Латвіі, які ў нас называецца Асвейскай градой. Яе ўзгоркі месцамі дасягаюць 50—60 метраў над узроўнем возера. Сям-там града прарэзваецца ярамі, у якіх растуць рэдкія расліны. Напэўна, самая цікавая з іх — гарычка крыжападобная з густым лісцем на сцябле і пучкамі буйных сінніх кветчак, што сядзяць у пазухах лісця. Гарычка — дэкаратыўная, рэдкая расліна, расце толькі на поўначы Беларусі. Яна па праву заняла сваё месца на старонках Чырвонай кнігі.

Бераг Асвейскага возера ўвесь зарос аерам, трысня-

гом і рагозам, далёка ў ваду заходзяць зараснікі чароту азёрнага. Сярод яго нахіленых, пустых у сярэдзіне сцяблоў, пазбаўленых лісця, плавае многа белых і жоўтых гарлачыкаў. Дно пяшчанае, пакрытае тонкім слоём глею. Месцамі густыя зараснікі ўтвараюць эладэя і разак.

Стары асвейскі парк займае 15 гектараў. У ім нямала дрэў-гігантаў. Здзіўляюць магутныя клёны, ліпы, старыя ясені і вербы. Дыяметр ствала лістоўніц часта перавышае адзін метр. Парк густа зарос разнаколернай травой: буйныя званочкі, ружовыя лугавыя валожкі, рамонкі розных відаў. У больш сырых і цёмных месцах цвіце жоўтымі кветачкамі бальзамін. Яны падвешаны на тоненькіх кветаносах і, быццам мініяцюрныя званочкі, увесь час гайдаюцца.

На возеры — востраў. Знізу здаецца, што бераг вельмі стромкі, але схіл даволі пакаты, ён набрыняў крыніцамі і зарос густой травой. Якое тут багацце флоры! Сярод лугавой асакі і злакаў — дробныя папаратнічкі, вужоўнік і граздоўнік, якія мала падобныя на сапраўдныя лясныя папаратнікі і сустракаюцца надзвычай рэдка. У зарасніках балотнага хвасчу і відмцу цвіце гарычка. На дзялянках, дзе больш суха — куравай, званочкі, ястрабкі, расце нават архідэя, якую завуць броўнікам. Можна сустрэць на Асвейскім возеры і кізільнік у выглядзе невысокага куста. Ёсць ён таксама на азёрах Доўгае і Дрысвяты.

Паміж востравам і забалочаным заходнім берагам — шырокая пратока пад назвай Перавязь. Калісьці тут стаялі адна супраць адной дзве маленькія вёсачкі — Навалакі і Востраў. Са знешнім светам сувязь іх жыхароў была толькі пры дапамозе лодак, зімой — па льду. У водах Перавязі разраслося шмат жоўтага гарлачыка малога. Ён вельмі падобны на звычайны жоўты гарлачык, які расце ўсюды, толькі ў тры-чатыры разы меншы. Расліна паўночная, у Беларусі сустракаецца толькі на поўначы. Рэдкая кветка абмежаванага распаўсюджання занесена ў Чырвоную кнігу Беларусі.

НА МЯЖЫ З РАСІЯЙ

У гэтых паўночных азёр дзіўныя назвы: Валоба, Вядзета, Сіньша, Чарбамысла. Ёсць сярод іх вытлумачальныя: Белае, Чорнае, Глыбокае... Розныя па велічы-

ні, на карце падобныя на блакітныя распырсканыя кропелькі вады, яны ў прыродзе ўтвараюць разам з навакольнымі лясамі і ўзгоркамі надзвычай багатыя па разнастайнасці і прыгажосці ландшафты. Азёры знаходзяцца на крайняй поўначы рэспублікі, у лясах Полацкага і Расонскага раёнаў. Геаграфы-азэразнаўцы пад кіраўніцтвам доктара геаграфічных навук В. П. Якушка, акая напісала не адну кнігу пра беларускія азёры, даўно дакладна ведаюць памер кожнага вадаёма, глыбіню, празрыстасць і састаў вады, яе агульны запас — чыстай, прэснай, не сапсаванай прамысловымі адходамі.

Вядома, што больш за ўсё лекавых раслін у сухіх хваёвых барах, тыповых для Беларускага Паазер'я. На ўсход ад Расон на мяжы з Пскоўскай вобласцю знаходзяцца вялікія хвойнікі, адзін з лясных масіваў літаральна заціснуты сістэмай азёр ледавіковага паходжання. Асноўныя з іх — вузкае і доўгае Глыба і злучанае з ім Дрыса. Адсюль бярэ пачатак рэчка Дрыса, адзін з галоўных дзвінскіх прытокаў. Выцякаючы з возера, яна ў выглядзе праліву, такога шырокага, што ўжо называецца не рэчкай, а возерам Астравіцы, праходзіць праз сістэму Сіньша — Донскае з мысамі, вузкімі паўастравамі і астравамі, залівамі і лясістымі берагамі, затым адыходзіць на поўдзень і паварочвае на захад, да Дзвіны. Цяпер азёры, злучаныя адно з адным, ахопліваюць лясныя масівы з поўдня, і галоўным з іх можна лічыць шырокае і прасторнае Валоба, берагі якога зараслі хвойнікамі і прыбярэжнымі алешнікамі.

На паўднёвым баку гэтай вялізнай азёрнай дугі размяшчаецца авальнае возера Опціна з высокімі зараслымі берагамі. Абрывісты берагавы схіл яго пакрыты вольхай і бярозай, багаты зараснікамі крушыны і рабіны. Старыя рабіны хіляцца да вады, іх аранжавыя гронкі адбіваюцца ў ёй. За кустамі маліны — маленькія заліў, на водмелях там растуць трыснёг, стрэлкаліст, жоўтыя гарлачыкі. Пад высокім берагам увадалі — асляпляльныя белыя гарлачыкі.

Да Валобы каля паўтара кіламетра. Лясы над возерам сухія, пакрытыя бліскучым зялёным мохам, месцамі — зараснікі квітнеючага верасу. Многа талакнянкі, якая сцэлецца доўгімі плецямі з тоўстага скурастага лісця. Асабліва густа разрастаецца яна ў маладых насадках хвой і на высечках. Талакнянка — расліна свят-

лолюбівая, калі лясы разрастаюцца і даюць шмат ценю, яе зараснікі паступова радзеюць, застаюцца толькі на ўзлесках. На высечках селяцца маладыя расліны, плёці разгаліноўваюцца, утвараючы з кожным годам усё больш густыя дываны, распаўзаюцца ва ўсе бакі.

Вельмі карысную сыравіну дае дзераза. Яе парашкападобныя споры-пылінкі выкарыстоўваюцца ў фармацэўтычнай прамысловасці. Імшыстыя хвойнікі шчыльна падыходзяць да берагоў Валобы. Яна быццам спецыяльна прызначана для адпачынку. Чыстыя пясчаныя берагі, утульныя лужкі ў вербалозніках, хвой, што выходзіць на пясчаныя водмелі... Вада гайдае рэдкі трыснёг ля берага. На супрацьлеглым беразе відаць зубчасты ўскраек лесу. Вельмі далёка, на другім баку доўгага заліву, у смуге — сіні лес.

Лясная дарога вядзе далей ад возера на высокія ўзгоркі і схілы, уецца сярод град, пакрытых светла-ліловым верашчатнікам. Тут ёсць брусніцы, па абочынах дарогі і на высечках — чабор, які ў сярэдзіне лета цвіце далікатна-фіялетавымі кветкамі. На чабаровых лапінках заўсёды шмат пчол і чмялёў. Дзякуючы гаючым уласцівацям чабор — адна з найбольш папулярных лекавых раслін. Заварваюць яго і п'юць пры прастудзе, лечаць горла, ён дапамагае ад бяссоніцы, супакойвае нервовую сістэму. Вельмі прыемна атрымліваецца напітак, калі заварыць чабор разам са святаяннікам і лісцем суніцы, можна дадаваць яшчэ ядлоўцавых ягад.

У паўночнай частцы лясніцтва лясы расступаюцца. Пасля густога лесу адразу апаламляе прастор і бляск вады. Дарога выводзіць да моста. Злева — паўднёвы бераг Дрысы, які шырокаяй пратокай злучаецца з возерам Астравіцы і далей — з Сіньшай. Справа праглядаюцца абодва возеры, наперадзе — рэчка Дрыса, а на тым беразе — невялікая вёска Перавоз. Плаваюць на вадзе круглыя глянцавыя лісточкі жоўтага гарлачыка, тырчыць прамое сцябло асакі, гайдаецца па цячэнню доўгае лісце-плёці плюшчаю. Далёкія азёры блішчаць і слепаць вочы.

За вёскай — зноў лясы, там канчаецца Беларусь і пачынаецца Расія — Пскоўская вобласць. Лясістыя грады змяняюць адна другую, яны пакрыты старымі хваёвымі лясамі. На працягу некалькіх кіламетраў — толькі хвой ды верас. Сцежка выводзіць да забалочанай

упадзіны. У глыбокай нізіне сярод узгоркаў ляжыць мохавае балота, парослае багуном. Сярод чэзлых хвой блішчыць маленькае азярцо, хутчэй — акно ў балоте. Вада змрочна-чорная, але па ёй плаваюць чуліва-безабаронныя бялюткія лілеі. Калі збочыць з дарогі і перабрацца праз нізіну па калена ў вадзе, потым праз лясісты ўзгорак, можна ўбачыць яшчэ адзін цуд — невялікае азярцо Белае, якое запоўніла глыбокую катлавіну з абрывістымі адхонамі. Яно схавана ў лясх, зарасло ўздоўж берагоў старымі елкамі, вольхай, трыснягом. На вярхнім сонцы — быццам блакітнае шкельца ў аправе лесу. Возера свеціцца ў нізіне нерухомай люстраной паверхняй вады, у ёй адбіваюцца лёгкія перадвечаровыя хмары. Такія маленькія азёры на мяжы з Пскоўшчынай не ўступаюць па прыгажосці запаведным Блакітным азёрам, дзе заўсёды шмат турыстаў, а тут апрача мясцовых жыхароў ніхто іх не бачыць...

РАСПЛІННАСЦЬ АЗЁРНЫХ ЗАКАЗНІКАЎ

Мала хто ведае пра лёс невялікіх азёр на крайняй поўначы Беларусі, у Полацкім раёне, на граніцы з Пскоўскай вобласцю. У многіх з іх захаваўся найбольш старажытны від нашай флоры — палушнік азёрны. Гэта расліна падобна на маленькі сітнік — пучок лінейных лісточкаў даўжынёй не больш 10 сантыметраў, якія вылазяць з укароцанага карэнішча. Яна існуе на Зямлі без якіх-небудзь змен каля 150 мільёнаў гадоў. Палушнік засяліў мелкія вадаёмы ва ўмерана вільготным клімаце задоўга да з'яўлення чалавека. Расце ў паўночнай частцы Еўропы, вакол Балтыйскага мора, у неглыбокіх азёрах на мелкаводдзі. Зрэдку сустракаецца на поўдні, відаць, занесены вадаплаваючымі птушкамі.

На ўсход ад вёскі Малое Сітна азёры размяшчаюцца ланцужком: Сіцінец — Глыбокае — Пустое — Чарбамысла — Праскурна, з поўдня — Вялікае і Малое Белыя азёры. У іх наваколлі сярод лясістых узгоркаў раскіданы ў катлавінках меншыя азёры, якія ляжаць убаку ад лясных дарог. Там, дзе дно пясчанае, вада чыстая і празрыстая, на мелкаводдзі шмат рэліктавага палушніку — ізаэтасу.

Самі па сабе азёры надзвычай маляўнічыя. Вакол Глыбокага стаяць старыя хвойнікі, месцамі з дамешкай

елкі. Лясісты бераг мысам утыкаецца ў возера. Вакол вытаптана сцежка, якая вядзе ў зараснікі чарніцы з буюкамі. Ягад — безліч, і збіраць іх тут асабліва няма каму. У густым моху трапляецца багноўка — паўночная расліна, характэрная для ўскраін балот. Нясмачныя вадзяністыя ягады блішчаць, быццам пакрытыя чорным лакам. У прыбярэжным ельніку рэдкая ў нас лінеевая траўка, таксама паўночная жыхарка. Тонкія плёці яе з круглымі лісточкамі размяшчаюцца па мохавых дыванках, уверх падымаюцца крохкія кветаносы з некалькімі бэзава-ружовымі кветкамі званочкавай формы і з прыемным пахам. Лінеева траўка, або лінея паўночная, у нас ахоўваецца. У Белаежскай пушчы, як на крайнім паўднёвым пункце яе жыхарства, лінею абгароджваюць, каб жывёла ці людзі не вытапталі далікатную расліну.

Ад усходняга берага возера Глыбокае адыходзіць квартальная прасека. Удалечыні віднеецца белы абеліск на зялёным узгорку на беразе суседняга возера Чарбамысла. Ён пастаўлены ў памяць пра вёску, якая размяшчалася тут калісьці. Вёска Чарбамысла і яе жыхары раздзялілі долю Хатыні. Засталіся ад яе толькі адзічэлыя садовыя дрэвы.

Возера Чарбамысла, як і Глыбокае, невялікае, даўжынёй каля кіламетра і шырынёй 400 метраў. Але характар у яго зусім іншы. На месцы спаленай вёскі, ля адзінай дарогі, бераг стромкі, высокі, процілеглы — моцна забалочаны, сцежка губляецца ў высокім белым моху — пасля дажджу не прайсці. У сухое надвор'е там ходзяць, прабіраючыся паміж старымі хвоймі. Далёкі бераг парос вербалознікам з асінамі і старымі тоўстымі бярозамі, яны нахілены над вадою, многія падрэзаны бабрамі. Яны асабліва ахвочыя да мяккай драўніны асіны, валяць тоўстыя ствалы проста ў ваду. Глуха тут, бязлюдна... Абодва суседнія азёры, Глыбокае і Чарбамысла, аб'яднаны ў адзін азёрны заказнік.

Дарога вядзе далей, праз ласы, на ўсход, падымаецца на ўзгоркі і апускаецца ў нізіны. За адной з іх засталася невялікае азярцо Пласкурна, таксама ў глыбокім гушчары, зарослае лесам. Хвой ды верас з арляком, зялёны мох. Цішыня... Чутны толькі птушыныя галасы.

Хвой расступіліся — і адкрыўся водны прастор. Уздоўж берагоў — хваёвыя ласы, паўднёвы край крыху паніжаны, там праглядаюцца елкі і бярозы. Удалечыні на вадзе рыбак ў лодцы, жывая душа — на бяз-

людзі надзвычай самотна. Хвоі глядзяцца ў нерухомае блакітнае люстэрка вады.

Нізкі сыраваты бераг пакрыты ялова-лісцевым лесам, у моху стаяць, як свечкі, ружовыя архідаі-ятрышнікі. Бярозкі на беразе ўсе як адна падгрызены бабрамі, многія дрэвы паваліліся і перагароджваюць сцежку. Пахне белы чараўнік — таксама архідаі. Каля вады расце крушына і вольха, у нізіне — вялікі зараснік дзеразы-баранца. Звычайна ён сустракаецца не больш чым па тры — пяць разам, а тут цэлая палянка. Палушнік утварае сапраўдныя падводныя лугі, якія пачынаюцца на метравай глыбіні. І дзераза-баранец, і палушнік азёрны, і чараўнік двухлісты — усе гэтыя расліны занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

Недалёка ад возера Вялікае Астравіта і крыху на поўдзень ад возера Свіно ляжаць у лясх яшчэ два пудоўныя возеры — Вялікае Белае і Малое Белае. Лес вакол іх высечаны, берагі аголеныя. Пратока, якая злучае два возеры, засыпана, каб можна было праехаць, вада не сцякае, берагі пачалі зарастаць травой, забалочвацца. Над вадой тырчаць пні і выварачаныя карчы... Крыўда і горыч у душы застаюцца пасля наведвання Белых азёр — своеасаблівага кутка беларускай прыроды.

«БЕЛАРУСКАЯ РЫЦА»

У Беларусі налічваецца звыш дзесяці тысяч азёр. Адны з іх падобныя паміж сабою, іншыя вельмі своеасаблівыя, а гэтак, у Глыбоцкім раёне, унікальнае. Есць у яго штосьці ад горных каўказскіх азёр. Паглядзеўшы на фотаздымак возера Гінькова, ніякжа ўявіць, што гэта славуная, вядомая ўсяму свету Рыца. Прафесар Якушка В. П. піша: «Самае цікавае возера Гінькова. Дарога да яго перасякае ўзараныя палі, то падымаецца ўверх, то апускаецца ўніз. Летам раніцай можна прайсці зусім побач з возерам, заўважыўшы толькі непраглядную паласу сівага туману. І толькі калі сонца падымецца вышэй, заблішчыць возера ў рамцы ізумрудных берагоў, як крышталёны абломачок чараўнага люстэрка. Схілы абрывістыя, не ўсюды лёгка спусціцца да вады, а калі спусцішся, адразу ўразіць яе чысціня і празрыстасць, стракатыя каменьчыкі на дне, гонкія рдэсты,

якія злёгка пагойджаюцца. Глыбіня возера Гінькова ў цэнтры дасягае 43 метраў».

Наогул, да возера не існуе добрых дарог, толькі сцежкі. Вакол няма лесу, толькі палі ды хмызнякі на пакатых схілах і ў нізінах. Не відаць паблізу і вёсак, на высокіх берагах стаяць па адным тры невялікія хутары ды летні лагер для жывёлы. Возера ляжыць нібы ў глыбокай чашы, на стромкіх схілах растуць ельнікі і хмызнякі. На лугавінах у хмызняку сустракаюцца цікавыя расліны. Высокія ярка-жоўтыя ястрабкі стаяць у зарасніках вербалозніку з шэрай вольхай. Рэдкія яркачырвоныя шпажнікі — дзікія гладыёлусы таксама сталі запаведнымі. Сцежка, якая спускаецца ў лагчыну з ручайком, выводзіць наверх.

Стужкі яловага лесу раздвоіліся, адна бліжэй, другая адсунулася далёка, і паміж імі быццам рэдкі туман. Там ляжыць возера Гінькова. Яго можна ўбачыць толькі з вельмі блізкай адлегласці. Возера цягнецца ў даўжыню каля двух кіламетраў, шырыня ад 100 да 400 метраў. Катлавіна злёгка выгнутая, канцы вузкія, яны выгінаюцца ў паўночны і паўднёвы бакі: да возера можна падыйсці толькі адсюль. З аднаго канца, з язычка, выцякае ручэй, у другі ўпадае амаль такі ж ручаёк. У верхняй частцы захаваліся старыя ельнікі. Сям-там стромкія адхоны прарэзваюцца ярамі. У адным з іх пурчыць крынічка, чысты халодны струменьчык л'ецца з клапаціліва зробленага жалабка. Тут растуць ценелюбівыя травы — папаратнікі, снітка, бальзамін, кісліца.

Славунае возера — мураваны склеп у адным з абрывістых схілах берага. Ён адкрыўся пасля апоўзня, які адбыўся некалькі дзесяткаў гадоў назад. З трох доўгіх вузкіх адтулін, у якіх раней, відаць, стаялі дамавіны, павявае сырасцю і таямнічасцю — ніхто не ведае, што тут адбывалася ў далёкія часы. Знайсці склеп без дапамогі мясцовых жыхароў цяжка. Гліністы схіл так шчыльна зарос вольхай і арэшнікам, ліпай і брусніцой, што прабрацца ўздоўж берага проста немагчыма. Крапіва разраслася такая высокая, што пяць нават твар. Але праваднік вёў па слізкай гліністай сцежцы ўніз ушэўнена і смела, амаль па абрыву, трымацца даводзілася за галінкі кустоў, як скалалазу за вярхоўку. Спаўзлі ў зараснікі на маленькую пляцоўку... Тры вузкія адтуліны выходзяць на стромкую вапняковую сцяну, уваходы выкладзены буйной галькай. Трапіць у склеп не-

магчыма — вельмі вузкія ўваходы, ды яшчэ завалены блазнюкамі-турыстамі. Зверху па камянях сочыцца вада, растуць папаратнікі...

Пасля змрочнай цемні зараснікаў прыемна апынуцца на сонечнай палянцы над вадой, адкуль возера відаць амаль на ўсю даўжыню. Сапраўды — Рыца, толькі ў многа разоў меньшым маштабе — лясістыя абрывістыя берагі, зіхатлівая на сонцы ў глыбокай чашы цёмна-сіняя вада. Толькі на славытым каўказскім возеры шмат людзей, а на Гінькова нікога няма, цішыня. Нават ветрык не залятае да глыбока схаванага сярод узгоркаў возера, паверхня яго гладкая, як люстэрка. Вада чыстая і празрыстая, што нават ля берагоў амаль няма воднай расліннасці, толькі эладэя (паказчык чысціні і добрай праточнасці) і нешматлікія рэдкія пласці рдэстаў. У глыбіні тэмпература вады вельмі нізкая.

Гінькова — запаведнае возера, сапраўдны азёрны заказнік. Тут каля васьмі мільёнаў кубаметраў чысцейшай вады, непараўнальнай прыгажосці лясістыя берагі, у наваколлі — нескранутая цнатлівасць і звонкая цішыня...

ДЗЕ ЗАХОЎВАЕЦЦА ЗАПАС ВАДЫ?

Цяпер гэта заказнік — вялізны балотны масіў у міжрэччы Заходняй Дзвіны. Едзеш па шашы ў Дзісну або ў Міёры і не здагадаешся, што зусім недалёка — бязлюдная прастора плошчай амаль на 190 квадратных кіламетраў. Гідралагічны заказнік Ельня — балота, якое нельга ахапіць вокам. Тут не праводзяцца асушальныя работы, нельга здабываць торф і высакаць лес на астраўках. Частыя азёрцы, невялікія або зусім маленькія — проста «вокны» ў балоце. А ў самым цэнтры балотнага масіву ляжыць доўгае, восем кіламетраў у даўжыню, возера Ельня, якое дало назву ўсяму балоту і заказніку. Падыходы да яго складаныя, навокал мох, раскіданы зімнік, зараснікі багуну. Паміж карлікавымі хвоймі і невысокімі бярозкамі раскіданы падушкі-купіны сфагнавага моху. На іх расце дурманлівы багун, буякі, верас, балотны мірт. Трапляюцца маташнік з ружовымі кветачкамі, багноўка. Мохавыя купіны апцены журавінамі, запас якіх вельмі вялікі.

Па балоце можна прайсці ўсюды, але трэба ўмець. Сярод купін ёсць сцежкі, пракладзеныя рыбакамі, збі-

ральнікамі ягад і касцамі. Дрэнна тут зімою вазіць сена — улетку зімнік быў увесь у вадзе, так і глядзі, каб не трапіць у каліюну пад снегам. Аднастайныя купіны, карлікавыя хвойкі, багун — здаецца, няма ім канца. І ўсё ж наперадзе праглядваюцца хмызнякі, а за імі дрэвы. Калі ісці з усходняга краю балота, можна выйсці да возера Чорнае, якое кароткай пратокай злучаецца з Ельняй. Берагі гразкія, зараслі высакатраўным чарнаалешнікам, па балоцістаму ручаю расце капытнік з лакаваным лісцем і шыпачкамі суквеццяў-пачаткаў катахаў. Але дно ў возера пясчанае, у паўднёвай частцы ўтвараюцца мелкія заліўчыкі з цёплай вадой. Тут, на мелкаводдзі, адчуваецца, як балота заваёўвае возера: на чыстую ваду спакваля напаўзае сфагнавы мох, дываном расцілаецца па вадзе, падбіраецца да трыснягу. Заліў зарастае на вачах, яшчэ колькі гадоў — і мох зусім заваюе ваду.

Да самага вялікага возера — Ельні зручней падыходзіць ад маленькай вёсачкі Сухавежа, што высунулася да вады бліжэй, чым іншыя. Па мяккаму і хісткаму моху, які чаргуецца з азёрамі і правальнымі вокнамі, трэба ісці каля чатырох кіламетраў. Асабліва нялёгка гэта дарога ў летнюю спёку: на балоце сярод выпарэнняў і пахучага багуну нездарова душна, нават мутарна дыхаць. Затое возера — быццам аазіс у бязлеснай шыры. Уздоўж берагоў надзвычай многа суніц, маліны, трапляюцца чарніцы. У зарасніках багуну на тонкіх галінках схіляюцца салодкія ягады буякоў. Большая частка берагоў не забалочана, можна доўга па калена брысці па вадзе. Няцяжка зразумець рыбакоў, якія не адну гадзіну з задавальненнем месяц балота, каб урэшце выйсці да светлага возера, пабыць ля вады з вудачкай. У цішыні чутны толькі крык белых чаек, галасы дзікіх качак, якія хаваюцца дзесьці ў трыснягу...

Вечарэе, і трэба да змяркання паспець выйсці з балота. Амаль умоўная ненадзейная сцежка праз імхі абкружвае шматлікія азярыны. У адным зрэдку раскіданы астраўкі — гэта бугаркі з багуном, некаторыя — з нязграбнай хвойкай пасярэдзіне. Бераг такога возера хістаецца пад нагамі, і разам з багуном і буякамі гайдаюцца чырванаватыя драпежніцы-расянькі. Вада карычневая, цёплая, надзвычай мяккая. Сюды ахвотна прыбігаюць вясковыя дзеці купацца, яны выдатна ведаюць наваколлі і ўсе сцяжынікі. На супрацьлеглым беразе

плюхаецца парачка качак-ныркоў. Высока ў небе трубіць над балотам адзінокі журавель.

Па градах крочыць добра, лёгка, хаця і па пояс у балотным мірце і багуне. Але ў бачажынах мокра, імшысты дыван гайдаецца, і трэба ісці вельмі асцярожна, каб не трапіць у дрыгву, там, як кажуць, дна няма. Па сцёжках пракладзены коўзкія жэрдкі, і таму пры пэўным спрыце балота можна паспяхова перасячы і выйсці да яго стрыжання — возера.

Надзвычай цікавая і непаўторная на Ельнінскім балоце яго паўднёвая частка, дзе параскіданы на грудках невялікія ялова-дубовыя лясы. Яны лапцужком цягнуцца ў сіняватай смуге і адыходзяць далёка ў глыбіню балота. Ззнаўшы на сабе балотнага пекла, з вялікай асалодай хаваешся пад полаг лесу. На двух такіх лясных астраўках, пакрытых яловай дубровай, растуць цэлыя зараснікі мядзведжай цыбулі — яшчэ аднаго экспаната Чырвонай кнігі рэспублікі. У такім цяжкадаступным месцы яна захоўваецца больш надзейна, чым у запаведніку. На палянцы ў ельніку кідаецца ў вочы зараснік прыгажуня-шпакніка. Багаты падлесак з ліпы, клёна, арэшніку, вяза, бружмелю адпавядае пышнаму травяному покрыву з папратнікаў, баранцу, зорчак, кісліцы. Трапляецца воўчае лыка, розныя званочки. А найбольш тут камароў, цэлыя шалёныя полчышчы — у балотах і лясах яны гаспадары і надзвычай варожа адносяцца да чужынцаў, розных прышэльцаў.

Шмат выдатных раслін на Ельнінскім балоце. Як водгалас ледавіковай эпохі захаваліся даволі вялікія зараснікі карлікавай бярозы і рэдкай у нас, але звычайнай у лесатундры ягады марошкі: на сцябле два акруглыя лісты і паміж імі — буйная ягада, падобная на маліну, толькі бурштынавага колеру, надзвычай прыемная на смак.

Бадай, галоўны прыродны рэсурс Ельні — гэта велізарны запас прэснай вады. Аб'ём яе ў Ельні і Чорным складае каля 10 мільёнаў кубаметраў. Нічога іншага, падобнага на заказнік Ельні, у Беларусі няма, гэта нейкі асобны, незвычайны «закінуты свет». Зусім некрануты кавалачак разнастайнай беларускай прыроды, толькі тут можна сустрэцца з бязмежнасцю і спрадвечнасцю свету...

АД НЁМАНА ДА ПРЫПЯЦІ

Колькі рэк у Беларусі! Цяжка назваць дакладную лічбу — нельга сказаць дакладна, якой даўжыні павіна быць рэчка ці ручаёк, каб звацца ракой. Вялікія і магутныя Днепр, Нёман, Заходняя Дзвіна, Прыпяць — апошняя хаця і дніпроўскі прыток, але даволі шырокая і паўнаводная рака. Яна фарміруе проста або ўскосна ўсю прыроду Беларускага Палесся. Крыху меншыя суднаходныя Бярэзіна, Сож, а таксама Вілія, якая дзеліцца сваёй вадой са сталіцай рэспублікі. Шмат рэк не такіх значных, але ж дастаткова вядомых па даўжыні і паўнаводнасці. Гэта прытокі першага парадку: у Нёмана — Моўчадзь, Шчара, Заходняя Бярэзіна; у Прыпяці — Случ, Ясельда, Лань, Пціч, Гарынь, Убарць; у Дзвіны — Дрыса, Дзісна, Лучоса; у Бярэзіны — Свіслач. Кожная з іх па-свойму прывабная, з прыроднымі асаблівасцямі, характэрнымі рысамі расліннасці і арыгінальнай флорай.

Не злічыць маленькіх рачулак Беларусі. На самую падрабязную карту нанесены толькі тыя, у якіх даўжыня не менш 5 кіламетраў. А ёсць яшчэ карацейшыя. Немагчыма вызначыць, дзе рэчка, а дзе проста ручай, часам безыменны. Характэрна, што назвы малых рачулак амаль заўсёды заканчваюцца на склад «ка», які падкрэслівае іх невялікую даўжыню: Каменка, Кавалёўка, Ашмянка, Гаружанка, Гальшанка, Зваратоўка, Вілінка, Цімошка, Вязынка, Сар'янка, Даколька, Сарачанка, Кроквінка і г. д. Калі рэчка большая, то і назва больш гучная: Ілія, Моўчадзь, Гайна, Іпуць, Іслач, Друць. Яны бяруць пачатак з забалочаных западзін і хутка збягаюць з узгоркаў, прарэзваючы сабе шлях. Іншыя, пачаўшыся з крынічнага балота, няспешна і ціха праходзяць па раўнінах, прымаючы ваду іншых рэчак і крыніц. Палескія рэчкі іншы раз цякуць роўна з берагамі. Ёсць рэкі шырокія, паўнаводныя, ёсць вузкія і хуткія, падобныя на ручайкі, ёсць нешырокія, быццам лянівныя, цякуць ледзь прыкметна.

У вядомай Свіслачы, якая працякае праз сталіцу рэспублікі, ёсць прыток з цікавай і арыгінальнай гісторыяй. Гэта рэчка Гайна. Калісьці яна належала да нёманскага басейна і ўпадала ў Ілію. Потым напрамак цячэння ў верхняй частцы змяніўся. Гайна пацякла на ўсход і зрабілася прытокам Свіслачы. Ранейшае рэ-

чышча забалоцілася, запоўнілася торфам, утварылася нізіннае балота з сакавітай травой асакі, падвею, капытніку. Трапляецца рэдкая, але даволі дэкаратыўная расліна — цынерарыя балотная, або крыжавік — невысокая, разгалістая з мноствам светла-жоўтых суквеццяў-кошыкаў. Гайна пачынаецца цяпер больш на поўдзень ад гэтага месца, працякаючы праз вёску-цэску ў выглядзе вузкага ручая. Ручай аблямаваны пакручастымі алешынамі, але безупынным патокам цячэ толькі ў канцы вясны і пачатку лета, у астатні час гэта толькі падсохлае рэчышча, у якім у асобных ямах стаяць лужыны.

За вёскай Гайна ўбірае ваду з нізінных лугоў, утварае сваю даліну і становіцца сапраўднай рэчкай. Вясной тут дыванамі сцелецца залацістая лотаць, пазней страката цвітуць светнікі, незабудкі, казялец, званец, шматлікія злакі. Уздоўж высокіх берагоў размешчаны адна ля адной вёскі Мураванка, Кузевічы, Цераховічы. Урэшце, пятляючы па гарыстай мясцовасці, рэчка падыходзіць да Лагойска. Тут яна ўжо даволі глыбокая, месцамі сустракаюцца віры — ямы па 4—5 метраў глыбінёю. У зарасніках хмызнякоў уздоўж берагоў расце вільгацелюбівае высакатраўе. Сярод трыснягу, манніку, чартапалоху, вятроўніку трапляюцца даволі рэдкія расліны — мята даўгалістая, нарычнік ценявы з дробнымі двухгубымі кветачкамі ў пазухах верхніх лістоў, жаўтавата-зялёнай з карычневай сярэдзінкай, а там — кропелькі нектару. Мята моцна пахне, лісце ў яе мяккае, пушыстае. У гушчары вербалозніку з вольхай растуць блакітныя незабудкі, стаяць высокія буйныя казяльцы, якіх можна сустрэць толькі на балоцістых зацішных мясцінах.

Працякаючы каля старога парку ў Лагойску, Гайна пашыраецца — яе загацілі ў ніжняй частцы горада. З зарослага чорнаальховага балота ў ніжняй частцы парку ў рэчку сцякае мноства крыніц-ручайкоў. З пад высокай гары б'юць крыніцы. Тут выбрукавана пляцоўка, абсталяваная сучаснымі свяцільнікамі. Вада, што сцякае ўніз, уліваецца ў Гайну і жывіць яе. Але ніжэй плаціны рэчка мелкая, шмат брадоў, берагі часцей гразкія, зарослыя балотнай травой, і ўсюды цурчаць малюсенькія ручайкі. Светнік, асакі, казяльцы, канарэчнік, дзягіль, высокая шыракалістая чамярыца і цёмна-пурпуровы густы ятрышнік — усё гэта расце на берагах Гайны. У балотным высакатраўі мноства незвы-

чайна высокіх незабудак, лісніку салодка-горкага, мяты, вятроўніку, асабліва разрастаецца крапіва і бледнажоўты чартапалох.

На ніжняй ускраіне горада на рачным беразе знайшоў сабе прытулак губасцік — вельмі рэдкая расліна ў беларускай флоры. Нямногія месцазнаходжанні яе сканцэнтраваны на Мінскім узвышшы — паблізу Мінска, у Лагойску і ваколіцах Вілейкі, Бягомля.

У Гайны ёсць свае прытокі, невялікія рачулікі — адна з іх Цна. Не даяджаючы крыху да вёскі Чырвоныя Швабы, аўтобус падымаецца на мосцік цераз Цну — імклівую ў верхнім цячэнні і павольную, балоцістую ў ніжнім. Рэчку спрамілі — Цна ператварылася ў панылы прамы меліярацыйны канал, такім чынам яе канчаткова загубілі. У вярхоўі, у лясістай мясцовасці ў яе ўпадае рачулка Лавоша, якая нібы вырвалася з лясоў. Лавоша мала каму вядомая, яна цячэ па такіх месцах, у гушчары, дзе ніхто, апрача дзікіх кабаноў і ласёў, не ходзіць. Нават у спякотны летні дзень вада ў рэчцы застаецца ледзяной, ногі ломіць ад холаду. Але чыстая свежая вадзічка так і цягне асвятжыцца, паплюхацца, забыўшыся пра асцярожнасць.

На поўнач ад вёскі Кроква цячэ такі ж халодны ручаёк Кроквінка, прыток Лавошы. Рэчка працякае пад мостам, зверху відаць вялікія камяні ў вадзе, астраўкі, што ўтварыліся з старых асаковых купін. Сярод ракі на купіне выдзяляецца блакітная пляма крынічніку, жаўцее лазаніца — наумбургія. Цвёрдыя сцябліны манніку аплецены знізу лёгкімі карункамі маруны балотнай з малюсенькімі белымі кветачкамі. Пад карэннем вольхі на беразе залаціцца зубнік балотны, а ў вадзе плавае раска, белыя казяльцы. Каля рачнога каменя намыла чорнай зямлі, і маленькі кавалчак пажыўнай глебы хутка зарос незабудкамі і пахучым вятроўнікам. Над рэчкай стаіць чарот.

Лавошу можна асцярожна перайсці па камянях, але лёгка паслізнуцца на вадзяным моху. Гэта фанціналіс, які прымацаваўся да валуна, толькі гайдаюцца на вадзе доўгія чорна-зялёныя пласці. Пасля спаткання з вузкакалейкай Лавоша крута паварочвае і цячэ па лясх таямнічых, альхова-вярбовых нетрах, заваленых суччам. Па насыпу, пасля нядаўніх высечак, як звычайна, з'явіўся скрыпень і пакрыў ружовымі кветкамі аголены пясок.

У басейне Гайны не адна такая рэчка. Больш на поўдзень ад Чырвоных Шваб сярод пакрытых чыстым хвойнікам узгоркаў працякае маленькая рэчка, амаль ручай з паэтычнай назвай Чарнавоцка — у абыход лясістага ўзгорка, праз сухія і светлыя хвойнікі арлякова-імшыстага тыпу. Хваёвы лес перакрэсліваецца ўпоперак цёмна-ружовай паласой ельніку, што працягнуўся ўздоўж цячэння ручая. І сапраўды, лясная дарога выводзіць да драўлянага мосціка, у яловыя зараснікі ў нізіне, справа і злева ад дарогі, уверх і ўніз па ручаю.

Вады ў Чарнавоццы так мала, што можна хадзіць проста па яе дну. Яно лепш за ўсякую сцежку. — цвёрдае, убітае дробным пяском, з мноствам галькі і валуноў розных памераў. Карчы, што ўпалі ў ручай, там і застаюцца ляжаць, і з сярэдзіны ручайка — а ўся яго шырыня не больш двух метраў — вельмі зручна назіраць на берагавых уступчыках мохавую і папаратніковую флору. Стары замахавелы корч парос дробным папаратнікам — на ім уладкаваліся некалькі раслінак кісліцы і нават ёсць сеянцы чарніцы. Вада зацненена старымі елкамі, у лагчыне цёмнавата, а побач, з абодвух бакоў далінкі, на ўзгорках стаяць разамелыя ад гарачыні хвоі. Зямля там укрыта нібы дываном квітнеючым купальнікам, кураваем, высокім жаўтакругам. Сустрэаецца герань з цёмна-ружовымі кветкамі, нават вапнаўка і пясчаны гваздзік з рэзкім пахам... Цішыня. Раптам з лесу на палянку выйшаў лось — і імгненна кінуўся назад у гушчар.

Чарнавоцка мае прыток — безыменную лясную ручайку. Цікава, дзе яны зліваюцца? Скончыліся прыбярэжныя зараснікі, паваленыя ствалы. Пасвятлела, быццам лясная паляна — але гэта прагаліна, месца ўпадзення аднаго ручая ў другі, вельмі ўтульнае, схаванае ад усіх дарог, надзвычай прыгожае. Над вадой ляжыць бярвяно, пакрытае мохам. Добра пасядзець на такой «лаўцы», ля сутокі ручаёў у цёмным лесе, пад ціхае цурчанне струменьчыку...

ПАПАРАТНІКІ І СКАНДЫНАЎСКІЯ ВАЛУНЫ

Вельмі многа маленькіх і неспакойных рэк і рачулак на захадзе, у Гродзенскай вобласці. Каб набыць веліч-

ную плынь, галоўнай заходняй рацэ Нёману трэба мець мноства маленькіх і больш буйных рэчак. «Працуюць» на яго Котра, Шчара, Моўчадзь, Заходняя Бярэзіна са сваімі прытокамі, шэраг рачулак у вярхоўях. Само сабою, і Вілія, сабраўшы вадзю з незлічонай колькасці прытокаў, нават з самой Нарачы, уліваецца ў Нёман у Літве, і пры злучэнні гэтых водных шляхоў на вельмі прыгожым месцы стаіць старажытны Каўнас. Вілія — зусім самастойная рака са сваёй сістэмай прытокаў першага, другога і нават трэцяга парадку.

Невялікі гарадок Астравец стаіць на рэчцы Лоша, перагароджанай плацінай старога драўлянага млына. Гэта рэчка — даволі доўгі, хаця і малаводны прыток Ашмянкі, якая, у сваю чаргу, з'яўляецца адным з самых значных прытокаў Віліі. У Лошу паблізу Астраўца ўпадае Парока, у Пароку — Кавалёўка і Малька. Добра ісці па маленькіх далінках уздоўж рэчак, караскацца па берагавых абрывах, пераходзіць мосцікі і кладкі або проста ісці ўброд па мелкаводдзю. Ніжэй Астраўца з моста на Лошы відаць, як у рэчку ўліваецца вузкае рэчышча Парокі — яна адразу становіцца ледзь не ў два разы больш паўнаводнай. А далей шлях перагароджвае ручай, які бяжыць па глыбока ўрэзанай далінцы. Гэта Малька — маленькая рачулка, інакш яе і нельга назваць. Уся даліна не больш дзесяці кіламетраў. Берагі, хаця і не вельмі высокія, але даволі крутыя, зараслі хмызнякамі — ад чорнай вольхі каля рэчышча да рабіны, алешніку і ядлоўцу на схіле. Тут растуць два віды брызгліны: больш звычайная — бародаўчатая і рэдкая — еўрапейская, вельмі рэдкая на Беларусі парэчка альпійская, жасцёр. Амаль усе хмызнякі, што ёсць на Беларусі, сабраліся на абрывах маленькай рэчкі: разам з дубкамі растуць казіная вярба, чаромха, шыпына, арэшнік, бружмель. На аголеных уступах расце папаратнік-пузырнік, які сведчыць пра падабенства мясцовасці да горных умоў, іншыя папаратнікі — шчытоўнік мужчынскі, папараць Лінея, а таксама іх спадарожнікі — блакітная пралеска, падалешнік, прымула вясенняя, кольнік з белымі коласам-суквеццем.

Паміж берагавым схілам і краем рэчышча цягнецца вузенькая тэраса, вельмі зручная для сцежкі. У прыбярэжным вербняку і алешніку сустракаюцца цікавыя расліны — прыгожы пылюшнік, які высока падняў пушчыстыя кветачкі, высокі, каля метра вышыні, даволі

рэдка ў нас казялец шарсцісты з прыгожым рассечаным лісцем і цёмна-жоўтымі кветкамі, на мокрым лужку архідэі — ятрышнікі розных відаў.

Другі бераг — сонечны, сухі, ён увесь зарос хвойнікам са светлымі мохавымі палянамі. Ястрабкі падсвечваюць лес жоўтымі галоўкамі, і ад іх становіцца быццам святлей навокал. Шмат зуброўкі, прыемна пахне духмяным сенам і смалой. У падлеску многа шэрай вольхі, расце жасцёр і ядловец. Хвойнік змяняецца ельнікам, у травяным покрыве — падалешнік, кісліца, дабраполь, сустракаецца воўчае лыка. На верхнім ускрайку берага і на схіле — спляценне арэшніку з вербіяком. Каля вёскі Кавалі рэчышча перагароджана старым млынам, ад якога ўдалела вялізнае драўлянае кола з лапаткамі. Такі ж вадзяны млын стаіць і на Мальцы, у вярхоўі, дзе зусім мала вады і, вядома, усё разбурана і закінута...

Вада Парокі ў верхняй частцы бяжыць па лугах, пяцілае на раўніне, быццам шукае больш зручнае рэчышча, кідаецца ў розныя бакі, але пасля супакоўваецца і цячэ пад градой лясістых узгоркаў, дзе нічога не застаецца, як толькі цячы ўздоўж падножжа. На берагавых адкосах часта трапляюцца халодныя крыніцы. Нечая клапатлівая рука прыладзіла крыніцу ў бочку, чысты струменьчык выцякае з адтуліны, і вельмі зручна напіцца халоднай крынічнай вадзіцы...

Парока хача рэчка невялікая і кароткая, усяго паўтара дзесятка кіламетраў, але для Лошы яна галоўны прыток, а тая, сцякаючы з паўночных адгор'яў Ашмянскага ўзвышша, праходзіць добрых 60 кіламетраў, пакуль не ўльецца ў Ашмянку. У апошняй многа прытокаў, ручаёў у вярхоўі і ў сярэднім цячэнні, але ў ніжнім іх мала, найбольшы з іх Лоша.

Рака Ашмянка рассякае цэнтральную частку аднайменнага вышынь з захаду на ўсход, паварочвае на поўнач і за сто з лішнім кіламетраў збірае з гарыстай мясцовасці нямала вады, каб аддаць яе Віліі. Ля вусця яе рэчышча дасягае шырыні ўжо 15—20 метраў. З высокіх, амаль бязлесных берагоў відаць маляўнічыя ўзгоркі, парэзаныя ярамі з ручаямі. У зарасніках хмызнякоў у прыбярэжнай паласе можна знайсці самыя розныя травы. Расце сінюха блакітная, якая сустракаецца ў Беларусі даволі рэдка і амаль не трапляецца на Палессі. А вось смолка чырвоная, гэта паўночная расліна ў Беларусі

сустракаецца літаральна ў некалькіх месцах на поўначы і паўночным захадзе, аддаючы перавагу зацішным далинам малых рэк, зарослых кустамі. Яна падобна на распаўсюджанае пустазелле — смолку белую, але мае цёмна-ружовыя, амаль чырвоныя кветкі.

На Ашмянцы і Гаружанцы, што ўпадаюць у яе, вёскі стаяць блізка адна да другой, да рэчак спускаецца шмат сцежкак. Вельмі многа масткоў, яны як бы запрашаюць перайсці рэчку. На абодвух берагах мноства цікавых, рэдкіх раслін: маленькі папаратнічак — граздоўнік паўмесячны, незвычайная архідэя з карычневата-зялёнымі кветкамі. Сцежка сярэд кустоў прыводзіць да зараснікаў люціка цыбульнага. На першы погляд ён нічым не адрозніваецца ад усюдыснага люціка паўзучага, аднак вопытнае вока заўважыць больш інтэнсіўную афарбоўку бліскучых пялёсткаў, махнатыя, адагнутыя ўніз чашалісцікі, чаго няма ў звычайных казяльцоў, і, нарэшце, рэпкападобны клубень — маленькую «бульбачку», якая дала лацінскую назву расліне — ранункулюс бульбоза.

Далей Ашмянка разліваецца па раўніне, падбягае да крутога берага, быццам шукаючы сабе больш зручнага месца, і не знаходзячы яго, зноў паварочвае ўбок, пакідаючы палоску заліўнага лугу паміж рэчышчам і берагавым схілам. Высокі бераг прарэзваецца ярам, усюды — зараснікі арэшніку, дубкоў, брызгліны. Канец мая, цвіце чаромха, сыпле вакол сябе снегам апалых пялёсткаў...

Даліна верхняй Ашмянкі дала прытулак цэламу шэрагу горна-еўрапейскіх відаў раслін. Вядома, папаратнік-пузырнік таксама тут — прыліп да ўступчыка пад кустом арэшніку і звесіў уніз тонкія ажурныя ліставыя пласцінкі-пёры.

У яры непадалёку ад ракі цяжка разлёгся валун незвычайных памераў: вялізны шэра-ружовы камень каля двух метраў вышынёю, у даўжыню і ў шырыню не менш чым тры метры. Колькі іх, гэтых гранітных адарванцаў Скандынаўскіх гор, нанесена сюды ледавікамі і пахавана пад тоўшчай асадкавых парод! Ашмянскае ўзвышша, як і ўся беларуская града, мае каменную «начынку», але такія вялізныя валуны — рэдкасць, іх захоўваюць як помнікі прыроды. Ён убачыў свет толькі таму, што талая вада размыла рыхлы пясок і ўтварыла шырокі разгалінаваны яр.

Недалёка ад гранітнай махіны расце яшчэ адзін «еўрапеец» — гладыш шыракалісты з сямейства парасонавых. А з вяршыні абрывістага схілу на вузкім прыбярэжным лужку відаць многа буйнога, як лопух, лісця. Гэта белакапытнік, або падбел. У рэспубліцы сустракаецца два віды — лекавы і падазроны, але апошні — даволі рэдкі, хаця ўтварае вялізныя зараснікі ў пойме Нёмана і Заходняй Дзвіны. Трапляецца ён і па нёманскаму прытоку Шчары, а вось знайшоў сабе прытулак яшчэ вышэй, на Ашмянцы.

ВЕРБАЛОЗНІКАВЫЯ ТУНЕЛІ

У басейне Заходняй Дзвіны некаторыя маленькія рэчкі маюць зусім іншы характар. Крыху ніжэй Верхнядзвінска і вусця Дрысы ў Дзвіну ўпадаюць дзве рэчкі — Ужыца і Сар'янка. Яны цякуць па глыбокіх вузкіх далінах, падобных на маленькія каньёны. Берагі іх — сучальныя серабрыста-зеленаватыя лазнякі. За імі амаль не відаць цячэння рэчак, надзейна схаваных у вербалазовых тунелях.

Рака Ужыца невялікая, усяго 48 кіламетраў даўжыні, затое Сар'янка ў два разы даўжэйшая. Яна пачынаецца ў Латвіі, дзе праходзіць палову свайго шляху. Стромкія берагі яе ўзвышаюцца над вадой на 5—6, а часам і больш метраў.

Рачныя схілы зараслі чорнай і шэрай вольхай, розныя віды вярбы перамешаны з чаромхай і брумеллем. Найчасцей сустракаецца вярба трохтычынкавая; гнуткая, з буйным атласным лісцем, і тая, што ў нізоўі — серабрыста-шэрая з вузкім лісцем надзвычай прыгожай формы. У кустах расце папаратнік-страусапёр, самы буйны і, мабыць, самы прыгожы ў нас. Як правіла, ён цягнецца да вады — да малых рэк і лясных ручаёў. Густое прыбярэжнае высакатраўе — вятроўнік, крынічнік, залозніца, пылюшнік, скрыпень і іншыя травы — утрымлівае рэдкую расліну, занесеную ў Чырвоную кнігу, — званочак шыракалісты з мяккім шырокім лісцем і буйнымі кветкамі. На абрывістых месцах пад арэшнікам — зараснікі папаратніку-пузырніку, а побач з ім — скрыпень махнаты з шырока раскрытымі ружовымі кветкамі, шальнік трыпутнікавы. У вадзе палашчуцца эладэя, стрэлкаліст, рдэсты.

У лесе цёмна, але калі спусціцца метраў на дзесяць уніз, у роў, неба зусім не відаць, нібы трапіў у змрочнае, маўклівае папаратнікава-мохавае царства. Ствараецца ўражанне, што старажытная флора мезазоя, аддаўшы паверхню сушы кветкавым раслінам, схавалася глыбока ў такія глухія яры, дзе густа пакрыла крутыя адхоны і мокрыя камяні.

У лясным змроку нерухома раскінуліся карункавыя пер'і, страусніку, з якіх тырчаць цёмна-карычневыя, нібы абвугленыя, сухія цвёрдыя парасткі — спараносы. Яны з усіх бакоў аблеплены спарангіямі са спорами, нібы абпылены цёмным парашком. Лісце заўсёды зялёнае і спарангіяў, як у іншых папаратнікаў, не ўтварае. Шмат тут таксама ценялюбаў званочкаў. Над рэчкай, на лужках у рэдкім хвойніку — вясёлы стрататы дыван з розных траў. Цёмна-ружовымі плямамі разрастаецца гваздзік-травянка, яшчэ гусцейшая афарбоўка ў валошкі шурпатай. Яны прыгожа чаргуюцца з жоўтымі зараснікамі старасценю. Ёсць і высокая дзіванна, і фіялетава-званочкі, і святаяннік па суседству з духмянымі ястрабкамі, і мядовы чабор. Многа розных злакаў — мятліцы, цімафееўкі, аўсяніцы. Такая непрыкметная рэчка Сар'янка і такая багатая флора ў яе вузкай даліне і на берагах!

НА БЕРАГАХ ЗАХОДНЯЙ ДЗВІНЫ

Нельга не зачаравацца велічнай паўночнай ракой Беларусі ціхім летнім вечарам. Павольна і магутна цячэ вада — яна здаецца зусім чорнай, другога берага не відаць. Насупраць на фоне начнога неба цямнеюць крутыя аголеныя абрывы са сцяной дрэў на вяршынях. Толькі часам чуваць усплёск вады пасярэдзіне ракі — ці то хуткі струменьчык, ці рыбка... Ніжэй віднеецца рэдкі россып агеньчыкаў — гэта свеціцца вокнамі гарадок. Вялізныя, неймавернай круцізны адхоны высяцца на тым беразе, і нельга адарваць вачэй ад начнога відзішча.

У межах еўрапейскай часткі Заходняй Дзвіны па даўжыні ўступае толькі Волзе, Дняпру, Дону, Пячоры, Днястру і сваёй цёсцы Паўночнай Дзвіне. Агульная даўжыня ракі — 1020 кіламетраў. Яна звязвае Расію і Латвію, праходзячы па тэрыторыі нашай рэспублікі.

Заходнюю Дзвіну можна лічыць самай маладой з буйных рэк Беларусі. На Палессі ўжо сфарміравалася даліна Прыпяці, калі Беларускае Паазер'е знаходзілася пад магутнай тоўшчай апошняга ледавіка, і Дзвіна змагла выпрацаваць сваю даліну прыкладна толькі 10—15 тысяч гадоў таму назад, пасля яго знікнення. У яе шмат значных прытокаў: у Беларусі — Обаль, Палата, Дрыса, Лучоса, Ула, Дзісна і іншыя меншыя рэкі і рэчкі. Цікава, што даліна Дзвіны стварае разнастайныя ландшафты: ёсць глыбока ўрэзаныя ўчасткі з абрывамі да 40 метраў і ніжэйшыя, месцамі рака мае нешырокую пойму з невысокімі берагамі, а бліжэй да Латвіі яна пашыраецца да 2 кіламетраў. Шырыня самога рэчышча таксама моцна мяняецца — ад некалькіх дзесяткаў метраў ля Суража да 200 метраў ніжэй Верхнядзвінска.

Там, дзе ў Дзвіну ўпадаюць рэчкі Усвяча і Каспля, стаіць маленькі гарадок Сураж. Ля вусця Касплі ёсць мост, ён звязвае два высокія берагі і далей дарога з Віцебска ідзе ў Расію, у Веліж. Лясы тут вялікія і на правабярэжжы амаль бязлюдныя. Хвойнікі, цёмныя ельнікі, зрэдку — высечкі, зарослыя дробным безразняком і малінай. «Паўночны» характар тутэйшай флоры пацвярджаецца багаццем даволі рэдкай у Беларусі лінеевай граўкі, або лінеі паўночнай. У сухіх барах шмат дзєразы, яна распаўзаецца па зялёным моху доўгімі плецямі. Брусніцу і чарніцу практычна няма каму збіраць.

Лясы сціскаюць Дзвіну злева і справа, вырываецца яна на адкрытую прастору толькі на падыходзе да прымысловага пасёлка Руба. Здабыча каштоўнай карыснай зыравіны — даламіту зрабіла пасёлак на-гарадскому добраўпарадкаваным. Рубаўскае месцанадзяжненне «эксплуатуецца Віцебскім прамысловым аб'яднаннем «Даламіт». Там, дзе яшчэ не ўтварыліся выпрацаваныя кар'еры, зарослыя лебядой і падбелам, са стаячымі ізёркамі на дне, на рачных берагах можна часта сустрэць сівыя вапняковыя глыбы. Яны перагароджваюць рэчышча ракі, і ў межань рубаўскія парогі робяць Дзвіну ўсём несуднаходнай. У сярэдзіне лета, калі рака пачынае мялець, месцамі агаляюцца даламітавыя парогі і гуваць няспынны шум вадаскатаў. Пад стромкім адходам правага берага можна прайсці па вапняковых ступенях і плітах, слізкіх у час дажджу.

Наяўнасць даламіту на паверхні і на невялікай глыбіні глебы забяспечвае ёй урадлівасць, значыць, і бага-

тую флору. Пад берагавым адхомам, зарослым кустамі, высочваецца даволі многа крыніц. Перад тым, як маленькі ручаёк ульецца ў раку, уздоўж яго утвараюцца зараснікі гідрафілаў са злакаў, асок, вятроўніку, мятлы.

Рубаўская частка даліны вельмі прыгожая: Абодва берагі дастаткова высокія, лугі і хмызнякі багатыя яркімі кветкамі. У рост чалавека цвіце белымі парасонікамі дзягіль, цёмна-жоўты чыстацел — усё вялікае, магутнае на ўрадлівай глебе — і лапухі, і пылюшнікі, і балотныя злакі. А вось нешматлікі від чароту, невядомы да гэтага часу ў рэспубліцы, астры з яркімі фіялетавымі кветкамі. Тут жа пад адхомам расце і самы рэдкі від дзікай цыбулі — цыбуля-скарода, прыкметная па галоўках ружовых кветак.

Над галавой — абрывісты схіл, зарослы вольхай і брызглінай, забрацца на яго верх вельмі цяжка. Вышэй — ельнік, і незразумела, як старыя елкі трымаюцца на стромкім схіле. Луг стракаціць званочкамі, яркачырвонай смолкай, жоўтымі суквеццямі жаўтакругу, цёмна-ружовымі галоўкамі канюшыны і валожкі лугавой. І зусім іншае ўражанне ад даламітавых кар'ераў, пустых, маўклівых, якія знявечылі мясцовасць. Па гліністых схілах — толькі пустазелле, чартапалох, пырнік, хвошч. Асабліва многа шырокага лісця падбелу. Аголеныя валуны, месцамі вакол іх бягуць патокі мутнай дажджавой вады, што сабралася ў катлаване.

ГАРАДЫ, ЛЯСЫ, ЯРЫ...

Віцябчане ганарацца тым, што іх старажытны горад стаіць на вядомай рацэ — Заходняй Дзвіне. Рака ў Віцебску шырокая — 100—150 метраў, цячэнне не такое хуткае, як у верхняй вузкай частцы. Даволі абрывістыя і высокія берагі, горад падзелены імі на дзве часткі: левабярэжжа — гарыстае з глыбокімі ярамі, роўнае правабярэжжа. Рака добрасумленна служыць гораду, падкрэсліваючы яго велічнасць, і горад шчодро ўпрыгожыў набярэжныя вуліцы і плошчы цудоўнымі дамамі, багатымі паркамі.

Немалое значэнне ў гарадскім краявідзе маюць прытокі Заходняй Дзвіны — Лучоса і Віцьба, якія ўпадаюць злева. Віцьба, якая дала назву гораду, бяжыць па вузкім яры, перакочваецца праз камяні ў вусці. Даўжыня ра-

чулки невялікая, каля 30 кіламетраў. Затое Лучоса ў тры разы даўжэйшая, і там, дзе яна ўпадае ў Заходнюю Дзвіну, мае выгляд даволі магутнай ракі ў глыбокай даліне. Нарэшце Заходняя Дзвіна вырываецца з узгорыстай Віцебшчыны, цячэ па Полацкай нізіне спачатку на паўднёвы захад, потым крута мяняе напрамак і кіруецца на паўночны захад. На месцы гэтага рэзкага павароту на высокім беразе знаходзіцца гарадскі пасёлак Бешанковічы.

Тутэйшыя хвойнікі не маюць вялікіх зараснікаў аптэчнай сыравіны, але ўсё ж трапляецца ландыш, брусніца, дзераза. У ярах расце многа буйнога папаратніку страусапёра, самага прыгожага з усіх лясных папаратнікаў. У такіх месцах абавязкова прысутнічае крушына. На лясных палянах сустракаецца дуброўка.

Правабярэжныя лясы значна багацейшыя. Рэчкі тут не відаць за суцэльнымі зараснікамі высокіх хмызнякоў, а вакол — сухія хвойнікі. Колькі тут ландышаў! Белыя суквецці, здаецца, ціха звяняць на палянах, схілах, уздоўж дарогі. Лес чысты, светлы, амаль без падлеску, толькі ядловец. Шмат брусніц і чарніц, а вясной шчодро цвіце сон.

Хваёвыя лясы, што занялі схілы тэрас і высокіх бераг, раптам абрываюцца, і маланаезджаная лясная дарога выводзіць на адкрытую мясцовасць. Злева ўнізе бліснула стужка рэчкі, наперадзе паказалася маленькая вёска. У Парэччы ўсяго шэсць хат, і то некаторыя з іх стаяць з забітымі вокнамі. Пакінутыя сады зараслі травой.

Крыху ніжэй Заходняя Дзвіна прымае левы вялікі прыток — рэчку Улу, што цячэ з поўдня на поўнач, і дзвінская даліна таксама накіравана амаль роўна на поўнач. Левабярэжныя лясы заціснуты ў вузкім міжрэччы ніжняй Улы і Дзвіны. Ад вёскі з нечаканай назвай Пяцігорск вузкая лясная дарога, абмінаючы светлыя хваёвыя лясы, выводзіць на прасторы заходнядзвінскай даліны. Рэчкі не відаць, яна ўгадваецца за шырокімі лугамі па паласе прыбярэжных хмызнякоў. Паміж лесам і берагам, пасярэдзіне лугу — група высокіх дрэў і рэшткі сядзібы, пакінуты дом, разбураны хлёў. Гэта былы хутар з незразумелай назвай Балбечча. На былым паселішчы буйна расце крапіва, быццам ахоўвае сядзібу; цвіце сардэчнік. У гушчары сярод пустазелля, як чырвоная плямка, гарыць некалькі кветак маку, а побач

расце балігалоў з плямістым сцяблом — вельмі атрутная расліна. Дзвіна бяжыць унізе, пад абрывістым берагам, зарослым чаромхай, вярбой, вольхай. Дзякуючы Уле Дзвіна, і без таго шырокая, становіцца яшчэ больш магутнай і паўнаводнай.

Тут вельмі многа дзеразы, цэлыя дываны з шорсткіх вечназялёных парасткаў моху. У дзеразы пляскатай парасткі галіністыя, лісце і сцябло плоскія (больш дакладна, галінкі і сцяблінкі, а лісце — проста лукавінкі, якія шчыльна сядзяць). Дзераза булавападобная, якой таксама тут шмат, утварае доўгія плеці, лісце вузенькае, густа сядзіць на сцябле. Да канца лета ў яе ўтвараюцца спараносныя каласкі, і калі споры высываюць, яны высыпаюцца зеленаватымі хмаркамі пры самым лёгкім дотыку. Менавіта яны з'яўляюцца лекавай сыравінай пад назвай «пывушка».

На вялікім тарфяным балоце каля Пяцігорска расце рэдзенькі нізкарослы хвойнік, шмат буюкоў і журавін. Балота напаткала няшчасце: нядаўна тут быў пажар, і яно з цяжкасцю, паволі залечвае апёкі. Уся мохавая прастора была не зялёная, як раней, а бура-аранжавая. Тырчаць абгарэлыя кусцікі бярозы, апаленыя каржакаватыя хвойкі. Папсаваў агонь балотны мірт, пабурэў багун, але буюкі ўцалелі, сіне-зялёныя лапкі яго выдзяляюцца на рудым фоне асакі. Журавіны і паўночныя, непридатныя для яды ягады багноўкі таксама аказаліся вогнеўстойлівымі, зелянеюць як ні ў чым ні бывала і пачынаюць пладаносіць.

КАЛЯ СТАРАЖЫТНАГА ПОЛАЦКА

Да самага ўпадзення Обалі — буйнога правага прытока — Заходняя Дзвіна цячэ паміж лясістых берагоў і спакваля становіцца ўсё больш шырэйшая і паўнаводная. Даўжыня моста каля Полацка не менш як паўкіламетра. Старажытным Полацкам нельга не захапляцца, як і самой Заходняй Дзвіной. І старыя будынкі, якія сталі гістарычнымі помнікамі, і новабудовлі ствараюць цудоўны сілуэт горада, калі едзеш да яго з поўдня, праз Дзвіну. Аднак гордасць Полацка — старажытны Сафійскі сабор, які відаць з любога боку, адкуль ні пад'язджаюць.

У пачатку 80-х гадоў каля сабора з'явіўся яшчэ адзін

гістарычны помнік — Барысаў камень. Чатыры вялікія валуны спрадвеку ляжалі на дне ракі за пяць кіламетраў ад Полацка. На іх былі высечаны шасціканечныя крыжы і надпіс: «Господи помози рабу твоему Борису». Адзін камень перавезлі да Сафійскага сабора. Вучоныя ўстанавілі, што надпіс быў выбіты ў пачатку XII стагоддзя на загаду полацкага князя Барыса Усяславіча. Але сабор яшчэ старэйшы: у пачатку наступнага стагоддзя яму споўніцца тысяча гадоў. Гістарычны помнік знаходзіцца на ўліку ЮНЭСКА.

Магчыма, рака ўтрымлівае яшчэ шмат таямніц, хавая многа скарбаў нашай зямлі. Няма сумнення, што не раз будуць знаходзіцца каштоўнасці, пакінутыя продкамі. Нашчадкі ж не пакідаюць вялікую раку без увагі, забудоўваюць яе даліну, перакідваюць з берага на бераг новыя масты. Так з'явіўся і каменны моштр Наваполацка. Шырокі белы мост з прыгожымі свяцільнікамі пры ўездах звязвае абодва Полацкі, стары і маляды. Аўтамабільная дарога выбягае на дзвінскую прастору з акружэння хвойных лясоў, ніжэй па цячэнню стаяць сухія чыстыя хвойнікі — нібы каланады ўздоўж шасэ. Часцей за ўсё гэта тыповыя паўночна-беларускія лясы з ядлоўцам, брусніцай, верасам. Часта да хвойна-ямшаных елка і бяроза. Затым рака крута паварочвае з поўдня на захад, далей пайшлі месцы, густа заселеныя, буйных лясных масіваў там амаль няма.

ВЕРХНЯДЗВІНСК І РАКА ДРЫСА

Далёка на ўсход, на мяжы з іскоўскай зямлёю з невялікага возера Дрыса пачынаецца рака з такой жа назвай, якая на шляху 183 кіламетраў збірае ваду многіх рэчак, каб прыкметна папоўніць Заходнюю Дзвіну. Нішча, Свольна — самыя буйныя яе прытокі. Рэчка Дрыса пачынаецца на вышынях, таму даволі імклівая і ў Дзвіну ўпадае буйна, з ажыўленым шумам.

Дрыса — рэчка лясная, асабліва ў верхнім і сярэднім цячэнні. Даліна глыбокая, рэчышча ў ніжнім цячэнні шырокае, каля 30 метраў. Крутыя адхоны зараслі вербалознікамі з вольхай, вярбовымі кусты даходзяць да ўрэзку вады і палошчуць у ёй нахіленыя галінкі. Альхова-вярбовыя дзялянкі на схілах прарэзваюцца глыбокімі рэкамі, а месцамі — ярамі.

Вышэй ляжаць густыя сыраватыя ельнікі, у якіх часта трапляюцца равы, у іх глыбіне зусім цёмна. Травы мала, найбольш папаратнікі, асабліва вялізныя зараснікі страусапёру. Чамусьці ў такіх глухіх месцах, куды не пранікае сонца, растуць самыя старажытныя расліны, нашчадкі мезазойскіх дрэвападобных папаратнікаў. Карункавае лісце даўжынёй каля метра ці больш па 6—10 сабрана на карэнішчы разеткай і раскідваецца па акружнасці вялізнай лейкай. Побач са старым бурым лісцем з'яўляецца новае — таўставатае, светла-зялёнае, спараноснае. У адрозненне ад усіх вядомых відаў папаратнікаў з кучкамі спарангіяў на ніжнім баку ліста, у страусапёра «абавязкі» па фотасінтэзу і па размнажэнню падзелены паміж рознымі формамі лісця.

Ад Дзвіны да Верхнядзвінска недалёка. Правы бераг Дрысы тут бязлесны, толькі вольха і вярба на стромкіх схілах берага ракі і яроў. Вышэй — участкі сухіх лугоў, пакрытыя ярка квітнеючымі лугавымі і стэпавымі травамі. Цьмяна-жоўты дыван па спадзістаму схілу старой лагчыны — гэта цвіце пералёт. На самым высокім месцы шырокая белая пляма — канюшына горная. Сярод яе — усе магчымыя спалучэнні фарбаў: залаціста-зялёныя спелыя злак — аўсяніца, цімафееўка, дрыжнік, бялее пушыстая маруна, усюды шмат цёмна-ружовых галолак канюшыны. Зацвілі гваздзікі-травянікі. Рутвіца дадае да гэтых дываноў жоўтага колеру, а асобныя звяночкі, прытуліўшыся на ўступах, даюць ліловае адценне. У ліпені на беразе Дрысы расцвітае вельмі рэдкая расліна — гарычка крыжападобная. Невысокія парасткі, сабраныя па некалькі на паўляжачым сцябле, якое крыжападобна разгаліноўваецца, густа апрануты ў прадаўгатае бліскавае лісце, у ліставых пазухах быццам прылеплены пучкі сініх звяночковых кветак. Гэты від гарычкі занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі, ён сустракаецца толькі ў крайніх паўночных раёнах Віцебшчыны ўсяго ў некалькіх пунктах. Тутэйшы зараснік самы багаты, на працягу амаль 300 метраў берагавога схілу можна налічыць звыш ста экзemplараў.

Асабліва багатая флора Заходняй Дзвіны ў прыбярэжных лясняках. Вузкая сцежка ўецца па адхону, месцамі перабіваецца студзёнай вадою: крыніц тут шмат. Вербы абвіты буйной бярозкай, якая любіць расці ў рачных далінах. У кустах сінеюць коласападобныя

суквецці крынічніку даўгалістага, а з ім — мята, крывайнік, дзівасіл — тыповыя жыхары прыбрэжных вербалознікаў. Ля вады стаяць высокія сцёблы сусаку з парасонікамі буйных ружовых кветак. Зараснікі часам расступаюцца, там ляжаць буйныя шэрыя валуны, аперазаныя стужкамі высахлых водарасцяў.

Тры дзесяцігоддзі таму назад весь пясок тут быў пакрыты зараснікамі белакапытніку. Вялікае буйное лісце апранута ў белае павуцінне, раслін многа, яны растуць проста з пяску: падземнае сцябло ляжыць пад зямлёй у пяску і цягнецца да такой глыбіні, пакуль не сустрэне вадy, таму бывае некалькі метраў даўжыні. Ранній вясной яно пускае парасткі, якія нясуць мяцёлку мізэрных белавата-зялёных кветак, і, утварыўшы насенне, засыхаюць. Да лета пачынае з'яўляцца трохвугольнае лісце, вялікае, як лопух, знізу ў густым белым апушэнні. Тонкія карэньчыкі, калі іх выцягнуць, быццам апрануты ў чахольчыкі з цэментаваных пясчынак: ахова далікатных тканак ад пяску. Чаго толькі не выдумае прырода!

Белакапытнік — расліна заходне-еўрапейскага распаўсюджання, у нас сустракаецца рэдка, хоць на Нёмане і яго прытоку Шчыры белакапытнік займае амаль усе нізкія пясчаныя берагі. Ёсць ён і на Заходняй Дзвіне — у Верхнядзвінску, Друі. Рэдка яна выціснута горадамі і месцамі захавалася ў выглядзе невялікага зарасніку.

...Дрыжыць нацягнуты трос парома. Сапе кацер, абдаючы пасажыраў і машыны смуродам. Быццам плывуць насустрач прыбрэжных вербалознікі, баржа, што даўно ляжыць на пяску і праз якую прараслі кусты і нават невысокія бярозкі. На спуску спыніўся аўтобус з Міёр, высадзіў пасажыраў, і тыя рушылі да прычала, каб хутчэй ступіць на паром, які падплывае. Яшчэ не накручаны ланцугі на палі, а пасажыры кінуліся бягом — з парома на бераг, а другія — на паромную палубу. Кожны імкнецца быць першым, заняць лепшае месца...

На схіле тэрасы стаіць сцяна шыракалістага лесу. На ўзлесак быццам выйшлі і назаўсёды спыніліся некалькі магутных дрэў клёна, дуба і вяза. У хмызняковым ярусе найбольш брызгліны, абодвух нашых відаў — еўрапейскага і бародаўчатага, многа бружмелю і шпышны, арэшніку. У зарасніках сніткі вылучаюцца буй-

ныя лясныя званочкі, варанец, вясенні гарошак і вятроўнік. Тут вельмі прыгожа вясной. Радуе вочы ландыш. Цвіце кураслеп — белы (дуброўны) і жоўты (казяльцовы), медуница і казялец, блюшчык і браткі... Буяе бутэль, маркоўнік, бальзамін, трапляецца купена, можна знайсці мудранку, рэдкі від дзікай цыбулі.

Каля дуба, які стаіць над абрывам, карані падмыты, калі-небудзь дрэва ўпадзе. Глыбока ў тэршыну пусціла моцны карань дзікая морква. Разросся лясны гарошак, больш дакладна — чына лясная з прыгожымі ружовымі кветкамі на гнуткіх сцёблах. Шмат раслін апынулася на аголеным стромкім схіле, непрыдатным, здавалася б, для раслін. На прыгорку расце адзінока галіністы невысокі куст. На яго галінках бела-ружовыя кветкі, як у фасолі або духмянага гарошку, але без усялякага паху. Так у паўночнай частцы Беларусі быў знойдзены сталнік палявы, ураджэнец чарназёмных стэпаў. Яго месцазнаходжанне вядома толькі на Прыпяці, паблізу Турава.

З высокага берага добра праглядваецца даліна Заходняй Дзвіны. У разрыве паласы хмызнякоў на правым беразе ўгадваецца ледзь бачнае вусце Дрысы, а за ёю ў сіняватай смуге можна разгледзець месца сутокі з Дзвіной маленькіх рэчак — Ужыцы і Сар'янікі. Прыбрэжныя вербалознікі ў асноўным серабрыстага адцення — гэта пераважае вярба кошыкавая, найбольш прыгожы прадстаўнік з усіх вербаў. Хутка пасля ўпадзення Сар'янікі Дзвіна зноў зменіць напрамак і пацячэ не на поўнач, а на захад, у межы Латвіі. Апошнім даволі вялікім населеным пунктам на тэрыторыі Беларусі з'яўляецца Друя. На правым, іншаземным, латышскім беразе ракі вышнуркаваліся роўныя вуліцы акуратных дамоў вёскі Піядруя.

ДЗВІНА-ДАЎГАВА

Заходняя Дзвіна, або Даўгава ў латышоў, — што Волга ў Расіі. Дарэчы, назвы і руская, і латышская аднолькавыя па сэнсу — мнагаводная. На старых картах яна завецца Дуна, і граматычны карань у назвах рэк Дунай, Дон, Днепр, Днестр азначае — вялікая мнагаводная рака.

Глыбока ўрэзалася ў гарыстую раўніну вузкая рэч-

ка Друйка. Перад упадзеннем у Дзвіну яна робіць некалькі крутых паваротаў. На пакатых схілах — разнатраўныя лугі, пакрытыя дыванамі з канюшыны, званцу, чыны, званочкаў і іншых кветак. У западзінках — балотцы з яркай зелянінай асакі. Ніжэй бярозавага гаю, які прыкрывае вясковыя могілкі, зарослыя бузіною, шыпышнай і бружмелем, шпаркая рачулка раптам расшырае рэчышча і ўліваецца ў Заходнюю Дзвіну. Месца сутокі вартуюць старыя серабрыста-белыя вербы.

Дзвіна каля Друі шырокая і паўнаводная, даліна глыбокая з абрывістымі берагамі. Беларускі бераг высокі, месцамі з пячанымі адхонамі. Паміж Друяй і Пяйдруяй магутная рака ўтварае шырокі плёс, на сярэдзіне якога намыты пячаны востраў. Ён утварыўся вельмі даўно, на ім растуць высокія дрэвы. На краях вострава разросся серабрысты вярбняк, вышэй — магутныя вязы. Унутры жывой агароджы ляжыць надзвычай маляўнічы луг. Жыхары Друі прыплываюць сюды на лодках, каб пагуляць, пакупацца, адпачыць на выдатных пляжах вострава. Вузкія пячаныя водмелі выцягнуты ўздоўж яго верхняга і ніжняга канцоў. Правы рукаў ракі больш вузкі, там цячэнне мацнейшае, востраў размываецца хутчэй, пясок выносіцца наперад, утвараючы доўгую касу. На пячаных уступах расце шмат белакапытніку, ён крыху ўмацоўвае пясок.

Луг у сярэдзіне вострава мае форму талеркі, акруглы, з прыўзнятымі краямі. На больш высокіх і сухіх месцах цвітуць незвычайна буйныя лугавыя рамонкі, аранжава-жоўты пералёт, высокі фіялетавы чарнакорань, розныя званочки, буйнакветны крынічнік — усё сакавітае, яркае, высокае. Бліжэй да сярэдзіны расце жоўтая чына, сцелецца лугавы чай з круглымі, нібы манеткі, лісточкамі (таму і завецца манетнікам). Цвіце белая, чырвоная і ружовая канюшына, многа розных злакаў — аўсяніца, мятліца, цімафееўка. Дзе ніжэй і больш вільготна, стаіць шчоткай ярка-зялёная асакі, сярод яе далікатны ружовы светнік, казіяльцы, незабудкі. Увесь набор жывых фарбаў!

У ваколіцах гарадскога пасёлка пашчаслівіла знайсці самую рэдкую расліну, у той час гэта была першая знаходка жоўтага гарлачыка малога ў Беларусі. Непадалёку ад рэчкі Друйкі на раўніне знаходзіцца невялікае азярцо — старое рэчышча ракі, якое серпападобна выгнута і злучаецца з рэчышчам вузкімі ледзь цяку-

чымі канавамі. У старым рэчышчы раздолле для розных балотных раслін — аера, асакі, чароту. Адкрытая водная прастора пакрыта круглым бліскучым лісцем, сярод яго — жоўтыя кветкі гарлачыку, толькі нейкія дробныя і лісце невялікае. Адны цвітуць, іншыя ўжо ўтварылі зялёныя збаночки з насеннем. Дык гэта ж гарлачык жоўты малы! Пазней яго знайшлі на Асвейскім возеры, расце ён і яшчэ ў некаторых азёрах. За рэдкасць і старажытнасць свайго паходжання расліна занесена ў Чырвоную кнігу Беларусі.

РЭЧКІ І БАЛОТЫ ПАЛЕССЯ

Рэкі Палесся павольныя, зарослыя травой, часта глеістыя, мутныя, вады з іх не нап'ешся. Часцей такія рэчкі сустракаюцца ў сістэме левабярэжных прытокаў Прыпяці, што бяруць пачатак з балотістых раўнін. Морач, напрыклад, меліяравана, ператворана ў прамы канал, на берагах яе пасеяны кармавыя травы, ячмень і цукровыя буракі. Гэта ўжо не рэчка, на берагах якой забалочаныя сенакосы зарасталі калісьці жорсткай травой па пояс, а то і ў рост чалавека. Калі чалавек невысокага росту, ён мог лёгка згубіць напрамак у такіх травяных зарасніках. Па-свойму прыгожай была Морач. Сувальная зялёная маса травы, у якой выдзяляліся высокія паручайнік і амежнік з вялікімі парасонікамі белых кветак, за імі — бліскае лісце аера, многа розных відаў асакі, маннік, іншыя злакі. У сакавітую зеляніну ўкрапаны пурпуровыя гронкі плакун-травы... Уздоўж берага сцяной стаяў трысняг, высокі, як дрэвы, — звыш двух метраў вышынёй. Рэчка ўтварала ціхіх затокі, заліўчыкі, на вадзе плавала глянцавае лісце жоўтага гарлачыка. У прыбярэжным алешніку віўся ліловы паслён, пахла валяр'янай і мятай, тут гарача і парна. Крыху далей ад берага — сцяна каляных сцяблоў трыснягу, якая, расступіўшыся, давала месца маленькім азёркам з чыстай адстойнай вадой...

...3 дзённікавых запісаў 1982 года: 15 чэрвеня. Праехалі гарадскі пасёлак Чырвоная Слабада і спыніліся на ўскрайку сырога лугу, каля меліярацыйнага канала з чорнай вольхай уздоўж берагоў. Камары адразу ж заявілі нам, што тут гаспадары не мы. Яны ў момант наляцелі ў палаткі, а тут страшэнная гарачыня і духа-

та... Пакуль пераносілі маёмасць на сярэдзіну лугу, далей ад дарогі і сцежкі над каналам, сонца бязлітасна апякло скуру, і ўсе наступныя дні давялося хадзіць апранутым, нягледзячы на гарачыню. Было каля 35 °.

У кустах над Волкай — вясёлае птушынае царства: да позняга вечара спяваюць жаваранкі, паходжаюць буслы ў пошуках балотнай жыўнасці, часам з шумам пралітаюць чародкі шпакоў. У траве многа конікаў, якія стракочуць увесь час. Сляпні і ктыры, бязлітасна пікіруючы на чалавека, ператварылі наша прабыванне на балочэ ў мукі.

На нізінным забалочаным лузе парна, як у лазні. Травяныя пакрыў расквечаны белымі, жоўтымі і чырвонымі плямамі — цвіце падвой, казялец і шчаўе. Без ботаў хадзіць нельга — раптам натрапіш на змяю. Некаторым паратункам у гэтым пекле службыць канава з амаль стаячай карычняватай вадой — можна час ад часу залезці ў яе па горла. Да сямі гадзін вечара гарачыня крыху спадае, супакойваюцца стаміўшыся за доўгі дзень сляпні, але ажыўляюцца камары — ні пісаць, ні есці, ні папіць чаю...

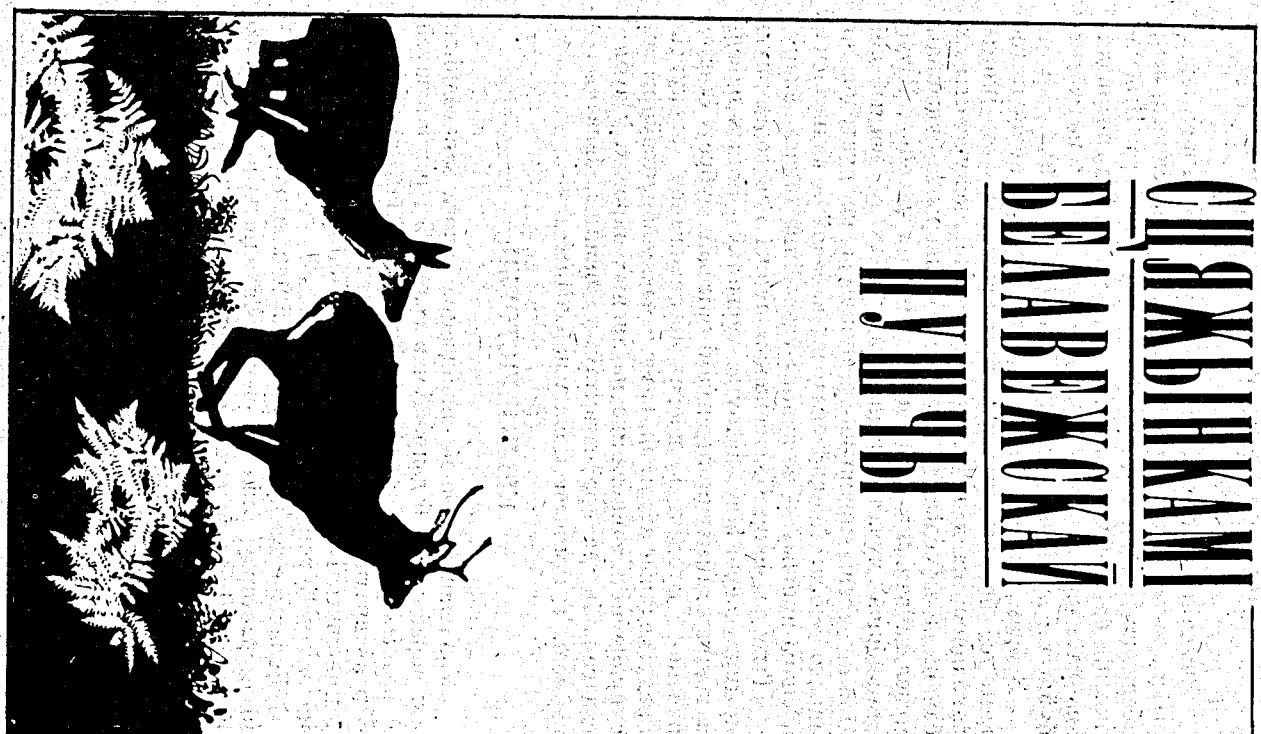
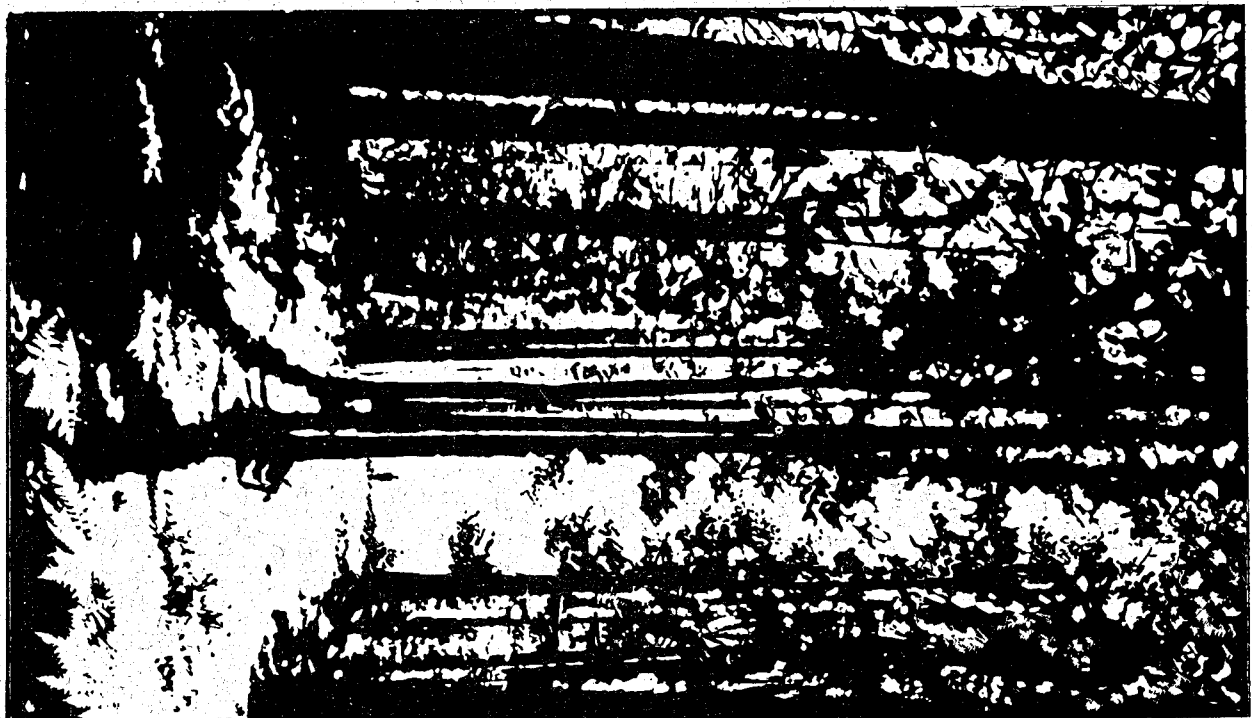
На адной з пробных дзялянак стаяць ружовыя зараснікі ракавых шыек і высокія, метра паўтара, малінавыя суквецці чартапалоху. Пышна цвітуць званочки і ястрабкі. Было б надзвычай прыемна працаваць сярод яркіх кветак, калі б не гэтыя крывасмокі. У ніжэйшых і больш вільготных месцах цвітуць гіганцкія касачы і казяльцы. За паўкіламетры на балочэ ціха цячэ Волка, пад вечар яе ахутвае туман, які апусціўся за хмызняком...

16 чэрвеня. Яшчэ большая гарачыня. Можна працаваць толькі ўранні, пакуль не так пячэ. Рукі і ногі апякае нават ад нядоўгага прабывання на сонцы. А калі выпадае магчымасць адпачыць, няма куды схавання. У цяні нейкай бачнасць прахалоды, але дапякаюць сляпні... Толькі а дзесятай гадзіне вечара сонца перастае пячы, нападены чырвоны шар апускаецца за гарызонт. У хмызняку за каналам заскрыпеў драч. Прапалі ктыры са сляпнямі, але зноў зрабіліся больш бязлітаснымі камары і машкара. Пачынаецца вячэрні жабін канцэрт. Ад рэчкі паўзе туман і сустракаецца са слоём дыму, што ідзе ад кастра і расцілаецца над балотам.

17 чэрвеня. Рэчка Волка — толькі назва: трыснягі і раска, вады амаль не відаць. Жабам тут і ў спёку

вельмі добра — высуне галоўку з раскі, замрэ нерухома і раптам раздаецца гучнае кваканне. Уздоўж берагоў — чартапалох, плакун-трава, маннік водны, зубнік балотны, сіпюха, чына лугавая, бліжэй да вады стаяць каляныя сцяблы трыснягу. У канавах на вадзе зацвітае разак: з вады высоўваецца буйная белая кветка з трох пялёсткаў, вакол яе — разетка паддоўжаных калючых лісточкаў, вельмі падобных на лісце пакаёвага альяса, таму разак так і завецца — альясападобны. Зранку горача, але можна трываць...

Мала засталася на Палессі такіх цнатлівых куткоў прыроды. Балотныя абшары скрозь асушаны, рэчкі выраўнаваны, «абкультураны» — і Морач, і Лань, і іх прытокі — Волка, Вызенка, Марачанка. Каналы сталі як рэчкі, рэчкі — як каналы... «Клопат» аб іх чалавека, неспакойная дзейнасць меліяратараў дае знаць, дзе толькі не ступіць яго нага, не праляжа след бязлітаснага жалезнага трака. Пакутуе прырода, дае аб сабе знаць парушэнне экалагічнай раўнавагі, і ўрэшце рэшт пакутуе сам чалавек...

СИРЖЫНКАМ БЕЛАБЕЖОКАМ ИҮШЧЫ

ПРЫЦЯГАЛЬНАЯ СІЛА ПУШЧЫ

Звычайна ўяўленне пра Белавежскую пушчу неразрыўна звязана з зубрам. Сімвалам запаведнага лесу абавязкова з'яўляецца вобраз магутнага звера. Яго маюць на прыдарожных указальніках, на шыльдах, значках, на радыятарах аўтамашын. Нават на самых буйных разліковых білетах Беларускага банка.

Зубрам, якіх у Белавежы налічваецца з кожным годам усё больш, жывецца прывольна, іх там многа, дакладней, каля паўтары сотні. Але экскурсантаў іх бачаць не заўсёды. У прасторнай вальеры за будынкам музея заўважыць зубра не кожны раз удаецца. Ратуе становішча чучала кудлатага волата ў вестыбюлі. Можна месяц пражыць у пушчы і не сустрэць ні аднаго зубра. Аленяў, казуль, кабанюў — калі ласка, а «цара пушчы» — не кожны ўдастоіцца такога гонару.

Тым не менш Белавежская пушча мае велізарную прыцягальную сілу, натоўпы турыстаў і іншых наведвальнікаў даймаюць просьбамі паказаць зуброў. Запланаваная загадка і добра арганізаваная экскурсія прадугледжвае аўтамабільную паездку пад кіраўніцтвам супрацоўніка запаведніка па лясных дарогах, у зубрагадавальнік, да дрэў-гігантаў, у мясціны, звязаныя з вайною. Тут многае можна пабачыць.

КРЫХУ ГІСТОРЫІ

У нашай краіне не знойдзецца такога запаведніка, які перасякаўся б дзяржаўнай граніцай і размяшчаўся ў розных дзяржавах. На тэрыторыі Беларусі ляжыць 876 квадратных кіламетраў белавежскіх лясоў, 570 — у Польшчы. Такого лесу — звыш 1450 квадратных кіламетраў у Еўропе больш няма.

Белавежская пушча — рэшткі некалі магутных лясных прастораў, якія пакрывалі Заходнюю і Усходнюю Еўропу. Лясы высечаны цяпер больш чым на дзве трэці, а калісьці яны пакрывалі ўсю Рускую раўніну, за выключэннем далін рэк і стэпаў. Нават цяпер у больш або менш вялікіх лясах можна знайсці прадстаўнікоў усіх геаграфічных зон. Што тады гаварыць пра пушчу! У яе гушчарах знайшлі прытулак «еўрапейцы» — астранцыя, раўнаплоднік, плюшч, «паўночнікі» — лінея, камяніломнік, пярэсна, «стэпавікі» — канюшына

лубіналістая, вапнаўка, смалёўкі, бялюк і многія іншыя расліны. Гэта можна назіраць і ў некаторых іншых месцах Беларусі, але ў Белавежскай пушчы — на кожным кроку. Паміж Усходне-Еўрапейскай і Цэнтральна-Еўрапейскай фларыстычнымі правінцыямі існуе выразная мяжа, якая рассякае запаведны лясны масіў з поўначы на поўдзень. Белавежская пушча з'яўляецца прыроднай фітахралагічнай граніцай, месцам сыходжання гэтых двух батаніка-геаграфічных правінцый. Як нідзе тут можна часта сустрэць дуб скальны і піхту белую, занесеныя ў Чырвоную кнігу Беларусі. Нідзе паблізу яны не растуць, самая бліжняя частка арэала — Карпаты, за некалькі соцень кіламетраў. Адкуль жа ў пушчы карнацкі дуб і белая піхта? Гэтай праблеме прысвечаны артыкулы і кнігі, навуковыя работы, але загадка да канца не разгадана. Сеянцы гэтых рэдкіх дрэў перасялілі ў іншыя месцы.

Нягледзячы на тое, што белавежскія лясы спакойна былі месцам незлічоных баёў і бітваў, высецак і жорсткіх паляванняў з вынішчэннем усяго жывога, рэліктавыя дрэвы жывуць у беларускім лесе.... У 1921 годзе быў знішчаны апошні белавежскі зубр, хаця ён ужо тады быў пад аховай. Цяпер адноўлена не толькі пагалоўе зубра — сучасніка маманта, але і высакароднага алена, казуль, кабанюў, чорнага бусла, лебедзя-шыпуна, шэрага жураўля і многіх іншых звяроў і птушак. Але і сёння няма ўпэўненасці, што пушча не хавае ў сваіх нетрах чаго-небудзь невядомага, невывучанага.

ДУБЫ ПРАЧЫНАЮЦА НЕ АДРАЗУ

У Белавежскай пушчы вясна. Бярозы, як у дыме, у празрыстай зеляніне. На асінах гайдаюцца чырвоныя і зялёныя «коцікі». Грабы ледзь-ледзь пакрылі пушыстым лісцем разлапістыя галіны. Старыя елкі стаяць задуменна ўздоўж дарог — цёмныя, нерухомыя, маўкліва паглядаючы на вясеннюю мітусню ў лесе. А магутным дубам пакуль няма справы да вясны, на галінках няма нават намёку на лістоту. Дубы яшчэ не прачнуліся ад зімовай спячкі, у дубровах светла. Гэта на карысць травам-эфемерам. Белымі і жоўтымі зорчакмі рассыпаны кураслеп дуброўны і казьяльцовы, у больш сырых месцах цвітуць бэзавыя балотныя фіялкі і жоўта-зялё-

няя мінушкі. Цвіце воўчае лыка — «красавіцкі бэз». На бярозах вылучаецца амяла. Участак лесу з дубам і грабам яшчэ заліты вадою, па краях многа лотаці. Пышна разрастаецца жоўты кураслеп, аматар вільготных мясцін.

У ельніках далікатнымі белаватымі кветачкамі з чырвонымі жылкамі зацвіла кіслічка, пачала цвісці медуніца — выкінула трубчастыя ружовыя кветкі, якія хутка становяцца блакітнымі, таму суквецці ў медуніцы заўсёды двухкаляровыя. На пяску на асветленых месцах дрыжыць на нітках-сцяблінках малюсенькая, ледзь можна разглядзець, крупка, быццам на пяску хто рассыпаў манныя крупы. Дыванкамі сустракаецца дуброўнік пясчаны, ён цвіце вельмі рана.

У Белаежскай пушчы не чуваць людскіх галасоў, рову матораў. Асаблівая, незвычайная цішыня — лясная: быццам капае вада, звініць цінкаўка, удалечыні адлічвае гады зязюля, чутны далёкія і блізкія галасы іншых птушак. Дзяцел выдаў чаргу барабаннага пошчаку...

Пушча зелянее на вачах. Дубы ледзь-ледзь крануліся ў рост. Кураслеп адцвітае. На змену яму прыйшлі высокія цёмна-жоўтыя кветкі — гэта казялец шарсісты. Ён расце ў асноўным толькі ў заходніх раёнах рэспублікі. На лясных палянах — светла-жоўтыя пучкі баранчыкаў, яны цвітуць весела, дружна. Нездарма трапілі ў Чырвоную кнігу.

Высока ўзняліся сцёблы зубніцы, упрыгожаныя зверху сіняватымі кветкамі, быццам накрытыя покрывам бэзавага колеру. Цвіце яна нядоўга, але эфект незвычайны. На сцяблінках блішчаць чорныя бульбачкі, па якіх можна пазнаць зубніцу і ў сярэдзіне лета.

Аднак не ўсюды ў пушчы захоўваецца ахоўны рэжым. Есць кварталы, у якіх не чуўся гук сякеры амаль на працягу тысячагоддзя, але нямала і слядоў нядаўніх высечак. Часта сустракаюцца старыя паваленыя ствалы, якія прагнілі і накрыліся дываном кісліцы. Абрастаюць кісліцай і трухлявыя пні, яна ўзлазіць на ствалы старых дрэў, побач растуць чарніцы і розныя дробныя папаратнікі.

Блізка затрашчала сучча... Мільганула думка — зубр! Куды хавацца? Столькі наслухаліся пра цара лясоў, хоць і ведалі, што ён зла не робіць, калі яго не турбаваць, але пра гэта імгненна забылася, адна думка

завалодала — уцякаць... З кустоў выскачыла казуля і стрымгалоў кінулася назад.

Дубровы з дубам скальным вольна раскінуліся зусім, блізка ад упраўлення запаведна-паляўнічай гаспадаркі, каля вёскі Каменюкі. Праз іх цягнецца прасека, быццам вузкая вуліца, абгароджаная плотам з шэрых роўных ствалоў. Дубровы з дамешкай граба і елкі. Прыкладна палова дрэў — звычайны від, дуб чарэшчаты, другая палова — скальны, самы рэдкі від атлантычнага паходжання. У яго больш выразная шэрая афарбоўка ствала, расколіны размешчаны так, што на кары ўтвараюцца прадаўгаватыя роўныя плашкі. Галоўнае адрозненне ў тым, што дуб чарэшчаты ўтварае кветкі на доўгіх ножках, жалуды таксама маюць такую плада-ножку, а ў дуба скальнага кветкі на вельмі кароткай ножцы. Дуб скальны расце толькі ў паўночнай і сярэдняй Еўропе, у той час як чарэшчаты распаўсюджаны значна шырэй, да самага Урала! Нідзе ў іншых месцах, апроча Белаежскай пушчы, дуба скальнага няма. Гэта стройнае, прыгожае дрэва з высокай кронай, але нідзе не сустраэш маладняку — дзікі з'ядаюць жалуды і ўвесь падрост. Толькі на абгароджаных дзялянках удаецца пазбегнуць гэтай шкоды. Але дзікоў было не менш і ў даўнія часы, чаму тады яны не шкодзілі дубам?.. Сваімі бакамі яны да бляску выгладжваюць пні і ствалы ў запаведнай дуброве, зямля скрозь парыта, жалуды выбраны. Для іх тут раздолле, ненаўмысла дзікі робяць нямала шкоды, але якое ім можа быць сагнанне? Для гэтага і існуе запаведнік...

У СЭРЦЫ БЕЛАВЕЖЫ

Адцвілі вясеннія травы. Не квітнеюць ландыш, гарошак, баранчыкі. Трава ўсё вышэйшая, злакі спаборнічаюць з папаратнікамі, абганяючы адзін аднаго. Снітка, маркоўнік, залатая розга — па пояс. Летам хвойнікі заліты золатам жаўтазелю, купальніку, жаўтакругу, побач з імі — яркі фіялетава-вадазбор (ворлікі). У многіх месцах разросся рэдкі від — клапагон, высокая расліна з гронкамі дробных белаватых кветак. Гэта славукасць Белаежскай пушчы, як і астранцыя, белапущыстая валжанка. Яны рэдка сустракаюцца ў рэспубліцы, але раўнаплоднік, што цвіце ў пачатку лета,

ёсць толькі ў пушчы, ды і там у нямногіх месцах, у тым ліку ў самым загадкавым месцы — на «піхтавым востраве». Вадазбор і клапагон — «чырванакніжнікі».

Сям-там у цэнтры Белаежы захаваўся заходне-еўрапейскі від плюшча звычайнага, таксама занесенага ў Чырвоную кнігу Беларусі. Таго самага плюшча, што абвівае сцены цянін на Каўказе, уецца па ствалах, расце ў вузкіх далінах крымскіх рэк, сустракаецца і ў Малдове, а ў нас часта разводзіцца на вокнах як вазон. Плюшч зрэдку сустракаецца ў лясах на захадзе Беларусі, але і там яго існаванне знаходзіцца пад пагрозай. Затое ў Белаежскай пушчы яму аддадзена належнае — невялікія агароджы і надпісы аб тым, што тут, за межамі свайго арэала, расце плюшч звычайны — рэдкая рэліктавая расліна, гэта адзіная на Беларусі сапраўдная ліяна.

Самыя багатыя па саставу флоры лясы знаходзяцца ў ваколіцах вёсачкі Хвойнікі: гэта хвойнікі з дубовым падлескам або дубровы з дамешкай хвоі. Арляк і пажарніца тут у рост чалавека і вышэй. Квітнее пышная саранка, ці лілея — царскія кучары. Лугавіны ў лясах стракаціць бела-ружовымі шчыткамі вятроўніку звычайнага — прадстаўніка стэпавай флоры ў нашых шыротах. У высакатраўі гайдаецца прыгажуня архідэя — цэфалантэра, або пылкагалоўнік чырвоны, з гронкай густа-ружовых кветак — рэдкая расліна, якая занесена ў Чырвоную кнігу Беларусі. Пералічыць усе батанічныя скарбы Белаежскай пушчы немагчыма. Трэба ўспомніць яшчэ аб дзіўным з'яўленні тут такога тыповага таежніка, як лінея паўночная. У Белаежскіх лясах можна сустрэць прадстаўнікоў і тайгі, і стэпу, і горных заходне-еўрапейскіх лясоў.

«ВОСТРАЎ» НА ДЗІКІМ НІКАРЫ

Піхта расце не ў лясным масіве Белаежскай пушчы, а на краю яго, на лясным астраўку сярод балот. Гэта і ёсць славуці 562-гі квартал. Іосіф Пачоскі, які глыбока і грунтоўна вывучаў флору Палесся, у канцы XIX стагоддзя пісаў: «Расце толькі ў невялікай колькасці экзэмпляраў на адным «востраве» сярод балот у Белаежскай пушчы (уручышча Цісоўка). У гэтым уручышчы піхту бачылі многія даследчыкі. Яе ведае лясная

варта, якая і паказвае абазначаны «востраў» (без правадніка туды трапіць немагчыма)».

Пасля ляснога гушчару на ўсходнім краі адкрываецца вялікае прастора. У сіняве балотных выпарэнняў відаць лясныя групы, або дзялянкі. У адным з лясочкаў апрача елкі, дуба, вольхі, граба і іншых парод расце піхта. Мясцовыя жыхары блытаюць яе з цісам. Ціс на Беларусі знік, а ў памяці народнай застаўся, і лясок з піхтай стаў звацца Цісоўкай.

562-гі квартал займае плошчу ўсяго 15 гектараў, размешчаны ён на крыху ўзвышаным месцы. Лес — тыповая ялова-грабавая дуброва кіслічнага тыпу, і піхта ў ёй выконвае тую ж ролю, што і елка. Піхты нямнога. У паўднёвай частцы ляску на плошчы каля двух гектараў расце 35 дрэў, якія добра адрозніваюцца ад елкі гладкай белавата-шэрай карой. Ёсць дрэвы больш тоўстыя, да 80 сантыметраў у дыяметры і да 33 метраў вышыні. Ніжняя частка ствалоў чыстая, без галінак, дрэвы — быццам моцныя шэрыя калоны. Самым старым каля 250 гадоў. Толькі маладых дрэў няма. Вымруць калісьці гэтыя, старыя, — і ўсё... Некалькі дзесяткаў сеянцаў моцна папсаваны аленямі. Вельмі шкодзіць лесу асушанае балота Дзікі Нікар. Піхту спрабуюць садзіць у іншых кварталах, але 562-гі чакае належнага клопату і ўвагі, тут патрабуюцца асаблівыя меры аховы.

У дуброве з-за густога падлеску з грабу і арэшніку — даволі цёмна. Ёсць брызгліна, ліна, клён. У покрыве — папаратнікі, кісліца, зоркаўка, пралеска, снітка, медуница, з рэдкіх, ахоўваемых — зубніца, раўнаплоднік.

Дарога праз балота ў піхтоўнік цягнецца каля двух кіламетраў ад ускрайку лесу: шмат выпарэнняў, паветра нерухомае, цяжка дыхаць. Аднак у лясочку, у цяньку, лягчэй. Больш прывольна тут, відаць, і рэліктавым дрэвам. Сапраўды запаведнік у запаведніку!

ГРАБАВЫЯ КАЛІДОРЫ

Добрая ў пушчы Ясенская дарога! Выбітая ў пяску нібы неглыбокая і роўная траншэя каля трох метраў шырынёй роўнай стралой разразае лес. Верхавіны дрэў хаваюць неба, дарога ідзе быццам па злёнаму тунелю. Ствалы хвой тоўстыя, роўныя, злёгка чырванаватыя. Далей дарога ідзе праз сыры алейнік, зарослы крапі-

вой, вась старая, непатрэбная ўжо гаць — лес даўно асушаны. Калісьці так узяліся за меліярацыю, што лічылі, быццам яна прынясе карысьць і лясам Бела-вежскай пушчы.

А вась і самы паўднёвы квартал. Вакол — светлыя грабавыя лясы. Сярэдзіна лета, птушкі маўчаць, толькі штосьці часам ціха шабурсціць вакол дарогі ў зарасніках. Незвычайна чыстае, настаянае на хвой паветра спачатку кружыць галаву. Бальзам, чысты кісларод, насычаны азолам...

Мяшаны лес перайшоў у чысты грабняк. Прасека, падобная на светла-зялёны калідор, перакрыта скляпеннем з далікатнага лісця. Кроны ўверсе злучаюцца, вакол зеленаваты водбліск — сонца не можа прабіць густую лістоту. Раслін у падлеску самкнутага грабняку амаль няма, як і ў цёмным ельніку. Пучкамі трапляецца лісце пралескі, кадзіла, а таксама кураслеп, які чамусьці захаваўся з вясны. На скрыжаванні прасек грабы расступіліся, адкрылася сонечная палічка. Пасярэдзіне — квартальны слуп, тут растуць групай яркажоўтыя, бачныя з усіх бакоў высокія старасцені (гэта старасценё Якава). Яны скупіліся ў жывы букет, стаяць нерухома і нібы свецяцца, ветліва пагойдваюцца. Простыя, вясёлыя, нейкія асабліва светлыя кветкі — колькі сустракаецца больш яркіх і прывабных, а запомніліся менавіта гэтыя...

СУСТРЭЧА З «ЦАРОМ ПУШЧЫ»

Пра зуброў наслухаліся розных гісторый, часцей за ўсё пра іхнюю быццам бы агрэсіўнасць. Зразумела, што ніякая жывёліна не вытрымае пастаяннага дражнення, крыкаў, мітусні страціўшых усякую вытрымку экскурсантаў. Расказваюць, былі выпадкі, калі зубр у вальеры, выведзены з сябе, біў галавой аб агароджу. Для яго нічога не значыць разбурыць бярэны, але ён «ведае»: агароджа, далей нельга. Адночы зубр, раззлаваны гудзеннем матацыкла, на якім ехаў ляснік, гнаўся за ім, пакуль той не кінуў сваю машыну на дарозе і не залез на дрэва. Пазней высветлілася, што ўзбірацца туды было зусім неабавязкова, зубра раздражняла толькі тэхніка, а не чалавек.

Старая калгасніца, якая жыве ў Белаавежы і добра

ведае зуброў, бачыла іх не раз, калі пасвіла кароў, гаварыла: «Дык яны, як каровы!». Бадай, гэта думка самая правільная толькі пры ўмове, калі не перашкаджаць кудлатым жывёлінам. Адночы батанік вывучаў расліны ў піхтоўніку. Раптам побач пачуўся шоргат і шум. Чалавек прыціх, замёр. Цар пушчы велічна прайшоў побач і падаўся сваёй дарогай. Не трэба было лезці на елку, а проста выказаць павагу да жывёлы.

На волі зубры сустракаюцца рэдка. Звычайна іх фатаграфуюць у вальерах або ў зубрагадавальніку. Надзейна адгароджаныя, накормленыя, пад пастаянным наглядам, зубры падыходзяць да самай агароджы і дазваляюць аглядзець сябе і сваіх цялят. Праўда, зубрыха абавязкова адпыхае цікаўнага малыша ад агароджы і хавае за сябе. Ходзяць тут і зубры больш старыя, велічынё з гадалага бычка, у іх ужо адрастае кудлатая грыўка і відаць кароткія рожкі. Старыя ж самцы часцей за ўсё абыхаваюць жуюць сена са стога і не заўсёды паварочваюць галовы ў бок людзей. Зубры ў вальеры не цікавыя для дапытлівых. Яны так прывыклі да галасоў, натоўпу, пстрыкання фатаапаратаў, гудзення кінакамер, што ніяк не рэагуюць на людзей або адыходзяць углыб вальера, адкуль іх не відаць. Многім даводзілася назіраць бойку самцоў, пасля якой навокал узрыта зямля, павырываны з каранямі і паламаны зусім не маладыя дрэўцы, або сустраць у гушчары цэлыя зубрыны статак.

Зубры — траваедныя жывёлы: ядуць траву, сена, галінкі, кару, зімой іх падкормліваюць караняплодамі. Лічыцца, што яны любяць траву зуброўку, якая таму так і завецца. Зубры аддаюць перавагу мяшаным лясам, дзе ёсць добры падлесак, расце густая сакавітая трава. Цікава, што жывёлы не любяць асфальтавых дарог і пазбягаюць пераходзіць праз іх. Высветлена, што зубр харчуецца разнастайнымі раслінамі, у рацыёне іх больш 300 відаў.

Зубры нярэдка сустракаюцца ў апошнія гады ў Гродзенскай і Брэсцкай абласцях. Выпушчаныя на волю звыры ў Бярэзінскім запаведніку рассяліліся па навакольных лясам у Барысаўскім і Бярэзінскім раёнах. Завезены яны і добра прыжыліся ў Прыпяцкім дзяржаўным ландшафтна-гідралагічным запаведніку паблізу старажытнага Турава, адкуль часта робяць «прагулкі» і ў навакольных лясам Палесся.

ПЕРАДЗІМ'Е. РАВУЦЬ АЛЕНІ

Верасень. Па начах у лесе замаразкі, і днём сонца доўга не можа прабіцца праз густыя дрэвы і прагрэць паляны. У пушчы равуць алені. Калі чуеш іх упершыню, нудны роў здаецца жудасным і безнадзейным...

Лес яшчэ зялёны, але зеляніна цяжкая, нібы нежывая, доўга не можа адагрэцца. У дубровах зямля густа ўсыпана жалудамі — кабанам забяспечаны абед. Раптам адразу з трох бакоў працягла зараўлі алені. Адзін зусім побач. Да іх далучыўся візг, як недарэзаных дзікоў. Гукі былі жажлівымі і злавеснымі, асабліва на фоне ўміраючай прыроды. Зусім іншыя гукі напаўнялі пушчу вясной, нібы праз край пераліваўся многалосыя птушчыны хор. У канцы верасня ў ёй зусім іншыя гукі, іншыя рытм і акорды прыроды...

Пушча ў асенняй пазалоце, падае лісце... Цішыня такая, што, здаецца, адчуваецца на дотык. Дзесьці далёка алень сваім ровам яшчэ раз падкрэсліў велічную цішыню. Яе можна слухаць, убіраць у сябе, думаць і доўга маўчаць... Непазбежны спадарожнік асенняй цішыні — смутак перад блізкай зімой. Пушча скарылася і прыціхла перад яе надыходам.

Сцяжынка, што ўецца па лузе, нырае ў хмызняк і зноў працягваецца да самага лесу, увосень ледзь прыкметная ў ніклай атаве. Павуцінне бяссільна імкнецца апутаць ногі, шамаціць мяккая трава з забытаным у ёй рудым лісцем — гукі глухія, нягучныя, яны адразу губляюцца ў асенняй цішыні...

Заканчваецца лістапад, светла становіцца ў лесе. Праз голыя голлі прасвечвае шэрае неба. Няяркае, цмянае святло сонца вольна льецца на вільготную зямлю, сцішаную ў чаканні непазбежных і хуткіх замаразкаў. Упадзе лісток — ён доўга кружыцца ў паветры, яго даганяе другі... Здалёку прыляцеў ветрык. Ціха зашумелі вершаліны дрэў, гусцей пасыпалася лісце, якога, здавалася, ужо і не заставалася на галінах.

Вецер апусціўся ніжэй, падхапіў апаўшае лісце — і панёс некуды. Лісці падалі на траву і зноў падхопліваліся ветрам, кружыліся і несліся далей... Яны ляцелі ўслед за летам — і не маглі дагнаць яго.

А потым пайшлі нудныя асеннія дажджы. Былі ўжо замаразкі — восень поўнацю ўступіла ў свае правы. І, як сапраўдная гаспадыня, яна паказвае свой харак-

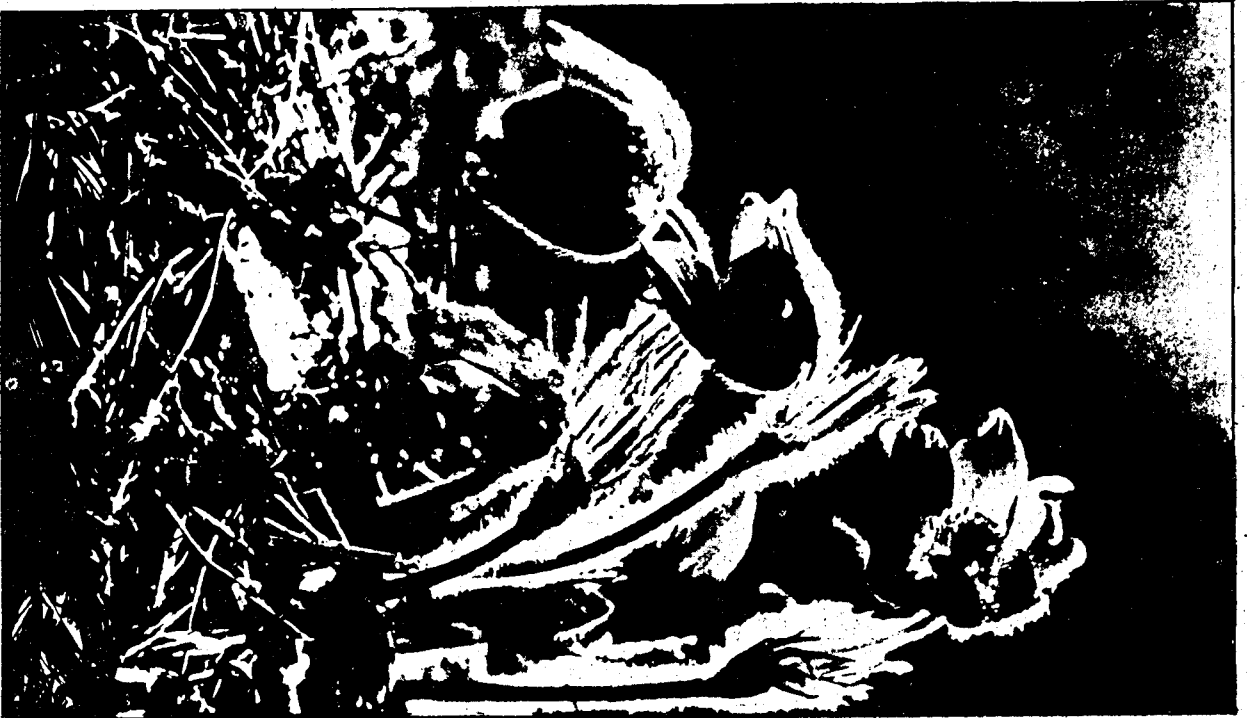
тар, часта суровы і непрадказальны: то няяркім скупым сонейкам адорыць, а то надоўга зацягне хмарами неба, сыпне дробным дожджыкам ці прыцісне зямлю марозам.

Усё жывое замірае да вясны, да цяпла. Наваколле надзвычай чуллавае цяпер да кожнага сонечнага промня, да цяпла і ласкі. Ледзь праблісне сонейка сярод хмар — усё навокал павесялее, імкнецца ажыць. Але ўсяму свой час, час збіраць і час раскідаць... Не спозняцца дрэвы скінуць свой непатрэбны ўжо ўбор, не забудуць адляцець у вырай птушкі — якая ў першы раз, а якая ў апошні...

Астывае зямля, студзянеюць дрэвы, загартуюцца азімыя, крухмал у іх ператвараецца дзеля трываласці ў цукар. Назапашваюць корм на зіму палявыя мышы, гусцей падшэрстак у жывёл. Прырода сустракае зіму ўлегцы, пакорліва... Іншы раз да паўдня не зыходзіць з травы сівы іней. Марозныя туманы вісяць над нізінамі. Пацягне дымком — яшчэ выганяюць з хлява жывёлу, і ў полі цяжка абысціся без цяпельца.

Цішыня і спакой усталяваліся надзейна і трывала, надоўга...

ЗАПАВЕАНИК НА ВРЪЗКИ

ЛАБАРАТОРЫЯ ПАД АДКРЫТЫМ НЕБАМ

Светлыя сухія бары раскінуліся па невысокіх узгорках на многія кіламетры. Пад дрэвамі ляжаць зеленавата-шэрыя мохавыя дываны, скупіліся высокія буйныя расліны папаратніку-арляку. Маленькая рэчка, зарослая балотным высакатраўем, марудна прабіраецца праз сыры алешнік. У зацішных кутках цвіце незвычайнай формы рэдкасая архідэя — венерын-чаравічак. Касачы, папаратнікі, асака на берагах могуць схаваць нават высокага чалавека. Рэчка перагароджана бабровымі плацінамі, і ўздоўж берагоў стаяць пні — адны ствалы павалены, другія разрэзаны вострымі рэзацамі на цуркі і зацягнуты ў норы. Глухія ельнікі ў западзінах захоўваюць на сырой зямлі адбіткі мядзведжых слядоў.

Гэта адзін з першых запаведнікаў, створаных у савецкі час. Да 1925 года на тэрыторыі Усходняй Еўропы практычна зніклі бабры, і тут, у вярхоўях Бярэзіны, былі створаны ўмовы для захавання жывёл, якія засталіся, дадзена ім магчымасць размнажацца. У наш час бабры насяліліся па многіх рэчках і азёрах рэспублікі, нават пад Мінскам. Апрача баброў тут узяты пад ахову ласі, мядзведзі, дзікі і іншыя звыры, а таксама разнастайнае птушынае насельніцтва. Запаведныя лясы ляжаць на Бярэзіне на плошчы 76 тысяч гектараў. Уздоўж ракі і яе прытокаў ёсць лугі, немалую ролю ў складанні краявідаў адыгрываюць балоты і азёры.

Бярэзінскі запаведнік мае ранг біясфернага. Гэта значыць, што ён уяўляе сабою эталон самай характэрнай і адносна некраптанай прыроды. Тут шырока вядуцца навукова-даследчыя работы, па сутнасці запаведнік — велізарная лабараторыя пад адкрытым небам. Вядуцца назіранні над жывёльным і раслінным светам, экалагічнымі ўмовамі іх існавання.

ПА СУСЕДСТВУ З БАБРАМІ І МЯДЗВЕДЗЯМІ

Лясныя балоты ў запаведніку могуць выклікаць адчуванне поўнай незаселенасці, глухога бязлюддзя, дзе прырода належыць выключна дзікім звярам. Маленькая лясная рэчка з сур'ёзнай назвай Вялікая кіруецца ў чорнаальховую багню, дзе хадзіць у звычайным разуменні слова немагчыма, але супрацоўнікі запаведніка

ходзяць, перабіраючыся з адной купіны на другую. Стары зарослы канал пераадоўваюць па гнілым бярозавым ствале. Аднак далей у лесе вады яшчэ больш. На больш сухіх месцах разраслася некрапнутая чорная парэчка, галінкі ўсыпаны буйнымі салодкімі ягадамі. Мядовым пахам цягне ад белапушчэстага вятроўніку. Балотны жоўты касач вымахаў да неймаверных памераў — амаль двух метраў дасягаюць каляныя мечпадобныя лісты, паміж імі цяжка схіляюцца буйныя зялёныя плады-каробачкі, падобныя на агуркі.

Цячэнне рэчкі Вялікай павольнае, яна зарасла карункавым лісцем амежніку і вадаперыцы. Вада ў ёй, як моцна завараны чай, цёмная і мяккая. Некрапнутая і адстойная, яна чыстая і смачная, можна піць яе, запіваць сухі абед. У забалочаным лесе не бывае людзей, таму тут адчуваецца нейкая ўрачыстасць, асаблівая, цяглівая цішыня. Магчыма, бязлюддзе, глухань, непраходнасць і робяць лес асаблівым, сапраўды запаведным.

Тэрмін жыцця вольхі — гадоў шэсцьдзесят. Ва ўмовах балота існаванне яе надзвычай цяжкае. Сярод жывых ствалоў часта стаяць сухія адмерлыя дрэвы, без галін і кронаў, з ствалом, пустым усярэдзіне. У такім лесе, дзе многа цяпла і вільгаці, куды не далятае вецер і паветра заўсёды, як і вада, нерухомае, гарача і душна, камары далякаюць звыш усякага цярпення. У балотнай вадзе растуць гіганцкія казяльцы, асака вышэй росту чалавека, пажарніца і шчаўе — ледзь не двухмятровыя. Лісце ў лотаці быццам лопух. Нават блакітныя незабудкі сярод купін выглядаюць асабліва яркімі і буйнымі. Сапраўдныя «джунглі» на Бярэзіне.

У пачатку верасня, хаця лясы стаяць яшчэ зялёныя, адчуваецца іх перадасення нерухомаасць. Усюды відавочны запаведны рэжым — некрапнуты павал дрэў, заваленых сухім галлём, рэчышчы былых ручаёў, сухі торф...

Дубам больш за сто гадоў, такога ж паважанага ўзросту і ясені. У падлеску расце вольха, арэшнік, у покрыве — зараснікі папаратніку, кісліцы, пралескі, дабраполю, які па-асенню ўпрыгожыўся сярэбранымі плямамі і палоскамі. Рэдкі від дзеразы — баранца хаваецца пад ляжачым суччам. На паваленых калодах футрам разросся мяккі бліскучы мох, а ў моху — кісліца, бальзамін. Паспелі лясныя арэхі. Брызгліна ўпры-

гожылася плодзікамі з неймаверным спалучэннем коле-раў. У траве, яшчэ зялёнай, вылучаецца сінявата-мета-лічным бляскам лісце пралескі і падалешніку. А высока на асінавым ствале відны сляды мядзведжых кіпцюроў. Дзесьці тут паблізу і жыве гаспадар лесу, і ад думкі аб такім суседстве робіцца няўтульна і неяк не па сабе.

У ЦАРСТВЕ АРХЕАФІТАЎ

Археафіты — значыць, вельмі старажытныя раслі-ны. Старэйшыя за ўсіх на Зямлі, яны з'явіліся задоўга да таго, як кветкавыя расліны пачалі панавыць на сушы. Засталіся як памяць аб палеазойскай і мезазойскай эрах мох і лішайнікі, папаратнікі і дзераза. Першыя дзве групы сустракаюцца на вялікіх плошчах, яны ствараюць фон і вызначаюць тып лесу. Папаратнікі ў нас растуць больш рэдка, хаця арляк і іншыя могуць займаць таксама вядучае месца ў раслінным покрыве. Не так многа сустракаецца і дзеразы.

Вельмі прыкметныя сухія чыстыя бары на Верхне-Бярэзінскай нізіне. Хвойнікі амаль без падлеску, яны пранізаны сонечным святлом. Верхавінкі маладых дрэў часта паабкусаны лясамі, таму многа расце крыва-ствольных хвой. На самых сухіх месцах у лесе, на гра-бянях пакатых град, на паўднёвых спадзістых схілах амаль няма травы. Замест кветкавых раслін — мох, дзераза, падчас лішайнікі — найбольш старажытныя жыхары Зямлі. Яны ўтвараюць шчыльныя шэрыя і хрусткія дываны, па якіх не варта хадзіць, каб не пашкодзіць, яны адрастаюць за год толькі на міліметр. У дыванах зялёныя плямы моху — яны сатканы з роз-ных відаў кладоній, што галіняцца, як мініяцюрныя дрэўцы. Кладонія лясная мае светла-шэрае адценне, аленеў мох — блакітна-шэрае, нібы малюсенькія купа-лы, кусцікі з ідэальна абгладжанай кронай — кладо-нія альпійская. Гэты паўночны лішайнік у паўднёвай частцы Беларусі амаль не сустракаецца.

Там, дзе больш падглебавай вільгаці, у лесе сярод моху селяцца арляк, брусніца, дзераза. Тут добра адчу-ваюць сябе нашчадкі мезазойскіх лепідадэндранаў, на-ват на невялікай плошчы можна знайсці некалькі іх відаў: дзераза сплюснутая, рассечаная на вузкія каля-ныя плоскія «галінкі», і іншыя віды, якія сцелюцца —

гадовы і булавападобны. У канцы лета ў каласках выспяваюць споры, і калі крануць расліну, узнімаецца хмарка жаўтаватага пылку. Гэтыя споры дзеразы ў фармакалогіі называюцца лікаподзій, або пльвушка.

Арляк — высокі папаратнік на каляным чаранку, які рэжа рукі. Месцамі ён утварае вялікія зараснікі. Бліжэй да восені арляк жаўцее, дасягае аранжава-бурай афарбоўкі і засыхае. Пад арляком растуць чарні-цы. Ягады да канца лета становяцца яшчэ больш буйныя і салодкія.

Хваёвыя лясы распаўсюджаны па ўсёй Бярэзінскай раўніне. У такіх лясах мала раслін, амаль няма кветка-вых, толькі мар'янік з губастымі жоўтымі кветачкамі, пад восень ён ужо ўвесь пачарнелы. Растуць чарніцы з брусніцамі ды талакнянка — звычайныя спадарож-нікі баравых лясоў. Сям-там трапляецца залатая розга, больш рэдка — куравай пясчаны. Але бываюць бары, больш багатыя флорай. Там вясною можна палюбавацца махнатымі званочкамі сну, летам поўна герані, каню-шыны, сустракаецца купальнік горны, які ахоўваецца (сустракаецца ён толькі на захадзе). Такія лясы ёсць на ўсходняй ускраіне запаведніка і на Ражнянскіх вышынях — невялікіх узвышшах сярод нізінных ланд-шафтаў запаведніка, дзе захаваліся рэдкія расліны. Туды ў перыяд пацяплення клімату нейкім чынам тра-пілі стэпавыя расліны, прыжыліся і адчуваюць сябе нядрэнна. Самая цікавая з іх эспарцэт пясчаны — тыпо-вы стэпавік, высокі, галіністы, з гронкамі ружовых кве-так. Расце медуніца вузкалістая, яна цвіце адначасова са сном фіялетавымі кветкамі, якія хутка становяцца блакітнымі. Ёсць сіне-ліловы змегалоўнік Руйша, ку-равай даўкі і іншыя стэпавыя расліны.

...Ціха ў хваёвым лесе. Толькі крыкне часам сойка, падасць голас яшчэ нейкая птушка. Верхавіны хвой на фоне вячэрняга блакітнага неба здаюцца нерухомымі. Толькі не даюць спакою надакучлівыя крывасмокі — «ласіныя мухі», некалькі гадоў назад іх не было ў нашых лясах і ў паміне. Перад тым, як схавацца канчат-кова, вячэрняе сонца паказваецца з-за ўскрайку лесу, высвечвае ружова-бронзавыя ствалы хвой, афарбоўвае ў аксамітна-зялёны колер мохавыя дыванкі, якія яшчэ ад раніцы захавалі кроплі расы. У асеннім запаведным лесе ўстанавілася абсалютная цішыня...

БАЛОТЫ І АЗЕРЫ

Калі пабудаваў шматпавярховую гасцініцу на тэрыторыі запаведніка, высветлілася, што яна можа служыць у якасці назіральнай вышкі. З верхніх паверхаў добра аглядаць навакольныя запаведныя азёры і балоты. За краем лесу выглядае стужка вады — частка Дамжэрыцкага возера, за ім — вялікі балотны масіў, які займае звыш адзінаццаці тысяч гектараў. Балота ў асноўным сфагнавае, на ім расце нізкарослы хвойнік. Па балоце хадзіць цяжка, месцамі зусім небяспечна, але пад канец лета можна знайсці і выкарыстаць вузкую звярыную сцежку і прайсці амаль па сухому. Людзей тут ніколі не бывае.

Лясныя астраўкі сярод балот добра праглядаюцца ад гасцініцы: бліжэйшыя — цёмна-зялёныя, далей — зялёна-сінія, тыя, што вельмі далёка, — блакітна-сінія, яны зусім зліваюцца з гарызонтам. Увечары, калі на балота апусціцца туман, з белай заслоны тырчаць верхавінкі лясістых узгоркаў, быццам астраўкі ў моры.

Бярэзінскія балоты — велізарныя плошчы журавініку, апрача таго, магутныя запасы прэснай вады. На белаватых або бледна-зялёных мохавых падушках ляжаць тонкія пледзі з крывава-чырвонымі плямамі ягад, а калі выпадае ўраджайны год — цэлы россып, усё балота чырванее ад іх.

Запаведныя балоты на Бярэзіне — Дамжэрыцкае, Каралінскае, Жары і іншыя крыху меншыя, плошча іх больш за 200 квадратных кіламетраў. Яны складаюць важнейшыя гідралагічныя і журавінныя рэсурсы ў рэспубліцы. Гэта адкрытыя, амаль бязлесныя прасторы, парослыя сфагnavым мохам, багуном, журавінамі, дзе расце толькі нязграбны хвойнік, амаль усюды аднатыпныя, але маюць і некаторыя адрозненні. У паўночным краі запаведніка, у той частцы, якая адсякаецца старой дарогай на Лепель з Докшыц, таксама знаходзіцца нямала такіх верхавых балот, дзе растуць нязменныя падвей, маташнік, дурманлівы багун. Тут адзін з самых паўднёвых арэалаў бярозы карлікавай.

Па рачулцы Маскавіца, калісьці выраўненай у канал, што ўпадае ў Бярэзіну, сцежкі амаль не відаць. Шлях пралёг праз купіны, мачажыны з балотнай багнай. Доўга трэба дабірацца сярод нізкарослых бярозак і асінак, пакуль заблішчыць шкельца азярца, хутчэй

«акно» у балоце — выток Маскавіцы. Там і расце бяроза карлікавая, круглае лісце якой велічынёю з капейку. «Завушніцы» тырчаць уверх, як і ў бярозы прысадзістай, што расце побач — таксама рэдкі куст. Бяроза карлікавая — рэлікт ледавіковай эпохі, сведка лесатундры, якая была калісьці ў гэтых месцах, яна занесена ў Чырваную кнігу Беларусі.

На сфагнавых балотах запаведніка можна сустрэць журавіны драбнаплодныя — таксама лесатундравы від, трапляецца чырванаватая драпежніца-расянка.

Азёры цягнуцца ланцугом у цэнтральнай частцы запаведніка. Быццам напізаныя на рэчышча рэчкі Сергуч, злучаны ў каралі азёры Вольшыца, Плаўна, Манец у акружэнні лясоў. Ніжэй возера Манец — ціхага, зарастаючага, з нізкімі берагамі рэчка ператворана ў канал. Усё гэта — Бярэзінская водная сістэма, створаная на рубяжы XVIII і XIX стагоддзяў. Яна ў свой час мела важнае значэнне як лесасплаўны і суднаходны шлях з Чорнага ў Балтыйскае мора. Забалочаны і зарослы канал усё ж праводзіць ваду, але цікавы ён цяпер галоўным чынам як помнік выдатнай працы людзей. Канал створаны не тэхнікай, а сякерай і лапатай, працавітымі рукамі сялян.

Да канала прымыкае Дамжэрыцкае возера. Яно не такое вялікае, усяго два кіламетры ў даўжыню і каля паўтара ў шырыню, берагі нізкія, забалочаныя, зручны падыход да яго толькі ў адным месцы. Ручаёк, які ледзь прабіваецца праз сцяну прыбярэжнага трыснягу, злучае возера з ракой Сергуч. Рэчка вузенькая, звільстая, цячэ паралельна каналу Сергучоўскаму — роўнаму, у глыбокім абліцаваным рове. Паміж імі — луг. У чэрвені тут трава па пояс, квітнее ўсімі вясёлкавымі колерамі: чырвонае шчаўе і канюшына, ярка-жоўтая лапціца, зялёная асака і злакі, блакітныя незабудкі, сіне-ліловыя званочки. Дадаюць свае фарбы чартапалох, вятроўнікі, залацістыя каласкі і мяцёлкі злакаў — вастрыца, мятліца, пажарніца.

Бярэзіна пасля ўпадзення ў яе Сергуча ўтварае шырокі плёс, берагі яе зялёныя, утульныя. Гэта ўлюбёнае месца экскурсантаў і гасцей запаведніка. Расказваюць, што раней баржы на буксірах пры паваротах біліся аб берагавыя ўступы і пашкоджвалі бабровыя норы. Цяпер баржы амаль не ходзяць, на рацэ раздолле для баброў.

Бярэзіна становіцца ўсё больш паўнаводнай дзякуючы незлічонай колькасці малых рэчак і ручаёў, што ўпадаюць у яе. Урэшце яна разліваецца па шырокай катлавіне, утвараючы возера Палік. Гэта адно з самых цяжкадаступных месц у запаведніку. У наваколлі Паліка надзвычай багатыя лясы. Можна знайсці рэдкую дзеразу-баранец, мядзведжую цыбулю, чубатку полулю, розныя архідэі, у дубровах — гладыш шыракалісты. Цэлая калекцыя з Чырвонай кнігі!

ДАРОГІ

Дарогі і сцяжыні ў запаведніку — не ўезджаныя, часта ледзь прыкметныя, якія то знікаюць, то зноў з'яўляюцца — галоўныя тут артэрыі. Няма наезджаных «бальшакоў», сучасных асфальтаў, толькі на цэнтральнай сядзібе, як у добраўпарадкаваным пасёлку — шмат павярховыя жылыя дамы для супрацоўнікаў, гасцініца, выдатныя лабараторыі для навуковай працы.

На ўчастку шашы Лепель — Бягомль яе прыкрываюць запаведныя лясы, дарога нібы пранізвае, праражае іх. Спачатку яны быццам сыходзяцца з абодвух бакоў, потым расступаюцца, пайшлі бялесныя балоты. Пацягнуліся, засцілаючы шашу, малочныя палосы туману, павіслі высока над травой і над асфальтам, злёгка пакалыхваючыся. Настрой стаў нейкі няпэўны, крыху страшнавата, калі аўтобус урэзваецца ў няўстойлівы туман. Цямнее, фары не далёка прабіваюць яго, машына нібы плыве па туману, як па вадзе.

Бясконцыя лясы мокрыя ад нядаўняга дажджу. Туман злёгка парадзеў, пачуўся гук матара сусрэчнай машыны. Толькі пасля моста праз Бярэзіну па баках пайшлі хваёвыя маладнякі, скончылася туманнае лесабалотнае царства.

На лясных дарогах не раз даводзілася падкладваць жэрткі пад колы аўтобуса. Такая яна, вядома, не ўсюды, выводзіць на больш сухія месцы, якія зараслі чорнай вольхай, ідзе па зялёнаму тунелю лесу. Асабліва незвычайна, не па сабе на лясных дарогах, калі ў лесе дзесьці далёка і жудасна крычыць сава, брэшучы, нібы сабакі, лісы. Можна пачуць голас воўка, але страшней за яго дзік, які бязгучнай і злавеснай ценню прамільгне па дарозе наперадзе.

ПАМЯЦЬ

Тут таксама прайшла вайна і пакінула свае сляды. Глухія лясы далі прытулак народным месціцам — партызанам. У Бярэзінскіх лясах знаходзіліся базы дзесяткаў партызанскіх атрадаў, брыгад, тут працавалі райкомы партыі, былі аэрадромы і схаваныя ў недаступных месцах партызанскія шпіталі. Баі з карнымі атрадамі адбываліся каля хутароў Гурба і Нешкава, разгромлены паліцэйскі гарнізон у Домжарыцах. Вялікія сілы партызан размяшчаліся паблізу возера Палік.

Цяпер на месцы баёў, баз, шпіталей, брацкіх магіл партызан устаноўлены помнікі. Непадалёку ад вёскі Саўскі Бор, у лесе, на ўскрайку балота знаходзіўся падземны партызанскі шпіталь. Можна і сёння прачытаць надпісы над уваходам ва ўзноўленыя зямлянкі: «Прыёмны пакой», «Аперацыйная», «Сталовая». У такіх умовах людзям аказвалі медыцынскую дапамогу. У сухім хваёвым бары на ўзлеску ляжаць партызанскія магілы, там стаіць статуя смуткуючай маці. Іх шмат, такіх мясцін, у тутэйшых лясах. На маленькіх могілках паблізу вёскі Сялец таксама ўзвышаецца за агароджай адзінокая жаночая постаць, якая сімвалізуе мацярынскае гора.

Ёсць у лясах сведкі больш даўніх падзей, пахаваных у глыбіні гісторыі. У некалькіх месцах запаведніка, недалёка ад упраўлення ў Домжарыцах, раскіданы невысокія насыпы, зарослыя лесам. Гэта не курганы і не адзіночныя магілы, гісторыкі лічаць іх старажытнымі пахаваннямі славян. Народныя паданні звязваюць іх, так званыя «капцы», з нашэсцем напалеонаўскай арміі. Напалеону сапраўды даводзілася ў самых цяжкіх умовах, калі яго адціскалі войскі Баграціёна, фарсіраваць Бярэзіну, гэта было на поўдзень ад возера Палік, каля цяперашняй граніцы запаведніка. Там загінула каля 10 тысяч французав, рэшткі рэціраваліся ў раён Зембіна. На месцы пераправы пастаўлены помнік рускім воінам.

Амаль кожны год прыносіць даследчыкам што-небудзь новае: гісторыкам і батанікам, заолагам і іхтыёлагам. Ёсць знаходкі, якія яшчэ ні разу не былі паўтораны ў іншых месцах. Бярэзінскія лясы чакаюць сваіх даследчыкаў.

ХВОБІ ЗА ПРИВІТІЮ

ХВАЕНСКІЯ НЕТРЫ

Цудоўныя пойменныя дубровы, больш дакладна — уцалелыя ад высечак дзялянкі дуброў у паўночнай частцы Прыпяцкага дзяржаўнага ландшафтна-гідралагічнага запаведніка падобны хутчэй на заняўдзаныя паркі: у іх амаль няма падлеску. Дрэвам па 70—100 гадоў, самыя тоўстыя ствалы павалены, усюды віднеюцца шырокія пні, дыяметр многіх больш метра. Тураўскія дубровы на правабярэжжы Прыпяці не маюць сабе роўных. Дрэвы часта падступаюць да самага берага, вада падмывае карані, яны падаюць у раку...

На ўскрайку пасёлка Хваенск дуброва чыстая, вытантана жывёлай. Месцамі сустракаюцца неглыбокія западзіны — доўгія лагчыны, зарослыя вільгацелюбівымі раслінамі — шальнікам, сітнікам, жывакостам, ваўчкамі, лотацю. Па краях лагчын шмат ажыны і крушыны.

У першыя гады арганізацыі запаведніка, калі інтэнсіўна працаваў леспрамгас і лясы бязлітасна высякаліся, усюды былі пракладзены вузкакалейкі-чыгункі. Можна было карыстацца насыпам сярод балот як добрай пешаходнай сцежкай. Дарога ў дубова-альховы лес цягнуцца праз балота па слізкіх жэрдках, дзе няма за што ўхапіцца, апрача моцнага сцябла жоўтага касача. Тут, у густым падлеску з граба і ясеня з чорнай вольхай, расце многа цікавых раслін. Апрача таго, што гэта пакуль што адзінае месца ў Беларусі, дзе вядома чубатка прамежкаявая, ёсць і чубатка полая (занесеная ў Чырвоную кнігу Беларусі), многа ландышу, лясной герані, ясенніку, вялікіх зараснікаў падалешніку з шырокім акруглым лісцем, сніткі. Крапіва займае ўсе свабодныя ўчасткі вакол дрэў, на больш высокіх месцах расце маруна вясенняя, якая нідзе не сустракаецца на поўнач ад Палесся. Па чорных бліскучых цыбульках на сцёблах можна распазнаць зубніцу. Сярод мохавых бугроў растуць архідзі — надбароднік балотны і чараўнік зялёнакветны. Мудранка ператварыла сваю бляклую кветку ў сіне-чорную ядавітую ягаду, якая сядзіць у цэнтры чатырохлістага кальчака.

Хваёвы лес усюды — у нізкіх месцах і на вышынях. На доўгай пясчанай градзе растуць рэдкія карчакаватыя хвоі з раскідзістымі кронамі. Тут сапраўднае царства стэпавікоў. Зацвіў цёмна-жоўты жаўтазель, побач ракіт-

нік ужо завязаў плады, і можна ўявіць, колькі «золата» было рассыпана па лесе, калі ён цвіў! Цвіце жоўты казлабарод і лёгкі паветраны гіпсачараўнік. Куравай прыціснуўся да пясчаных адхонаў, падняў уверх гронкі фіялетавых кветак, падобных на кветкі гарошку. У зацішным месцы расце пурпуровая нагалаватка, распаўсюджаная на Беларусі вельмі абмежавана: яе можна сустраць толькі на крайнім поўдні і на крайнім усходзе. Гваздзікі раскрылі яркія кветкі на высокіх стрэлках, яшчэ вышэй за іх — зграбны бялюк з белымі кветкамі, падобнымі на лілеі ў мініяцюры.

Забалочаны бярэзнік разаслаўся ўнізе, ён густа зарос падвеем. За бярозавым балотам зноў хвойнікі — зусім сухія, з плямамі верасу ці з пышнымі зараснікамі ракітніку і жаўтазеля на больш урадлівай глебе. Надзвычай прыгожы малюнак утвараюць квітнеючыя гваздзікі, званочкі, лясная герань. Пачаў выкідваць мяцёлкі маленькі серабрысты булаваносец. Сон «выстраліў» уверх высокае сцябло з шапачкай лятучых плодзікаў...

ТУРАЎСКАЯ «ПУСТЫНЯ»

Легендарнае ўрочышча Казаргаць за Туравам вельмі тыповае для Палесся. Такія грады або групы пясчаных узгоркаў сустракаюцца там даволі часта і ўяўляюць сабой адну з самых цікавых з'яў палескай прыроды. Яны перавеяны ветрам, звычайна дасягаюць вышыні 5—8 метраў, але бываюць узгоркі да трыццаці метраў. Часта пяскі зарастаюць хваёвым лесам — карчакаватымі хвойамі ў якасці спадарожніка, ракітнікам і жаўтазелем.

Казаргаць — вялікая колькасць эолавых выдма-ўзгорыстых пяскоў у баку ад ляснога масіву запаведніка. На градах сярод нізкарослага хвойніку пасаджана ракіта — гнуткая вярба з шыза-васковымі чырванаватымі галінкамі, незаменны замацавальнік пяскоў. Чым тут не пустыня? Вады няма, самкнутага травянога покрыва таксама, дрэвы не растуць, а пакутуюць — у гарачыню пясок пячэ праз падэшвы. Расліны таксама стэпавага паходжання. Жоўтымі плямамі цвіце цмін, або бяссмертнік, які вельмі высока цвіцця як лекавая расліна. Пад хвойкамі сядзіць група ястрабоў, сямтам зацвітае святаяннік. Нізкарослы ракітнік месцамі

падобны не на кусты, а на траву. Стэпавыя валошкі выносяць на высокім сцябле дробныя ружовыя кошыкі. Лепш за ўсіх сябе адчувае булаваносец — прыгожы невысокі знак, тыповы псамафіл, або пескалаюб. Летам ён серабрысты, а пад восень набывае блакітна-шызую афарбоўку, здаецца, што па пяску разбегліся блакітныя вожыкі. Растуць і іншыя пескалаюбы-стэпавікі — бялюк галіністы, гваздзік Барбаша, скабіёза жоўтая, трыпутнік індыйскі, зусім не падобны на звычайны трыпутнік.

Адна з найбольш цікавых знаходак — блізкі сваяк сну — сон-травя вясення. Гэта вельмі рэдкая расліна, яна расце ў Беларусі на крайнім захадзе і сям-там на Палессі. Кветкі падобныя на кветкі сон-травы, але больш дробныя і не прамастаячыя, а злёгка паніклія, лісце не пальчата-, а перыста-рассечанае. Расце ў пясках і даволі рэдкі від дзіванны з фіялетавымі кветкамі.

ДУБРОВА НА ВОСТРАВЕ

Найбольш цікавая мясціна ў Прыпяцкім запаведніку — 1-ы квартал Перароўскага лясніцтва, пойменная дуброва на востраве, што акружаны выгібам Прыпяці і затокамі. Трапіць сюды можна толькі па рацэ.

Пачынаючы з тураўскай поймы, уздоўж Прыпяці цягнуцца цудоўныя лугі — вялікія сенакосы, на якіх адзінока растуць магутныя дубы, іншы раз — вязы, бярозы. Уздоўж берагоў цягнуцца вербалознікі з розных відаў вярбы, у якіх разнастайнае адценне лісця. Ад рэчкі віднеюцца стужкі запаведных лясоў, непраходных, пераплецёных галінамі, зарослых калючай ажынай, перавітых хмелем і павойнікам.

Дубоў трапляецца ўсё больш, прырэчныя зараснікі ўсё гусцейшыя, удалечыні відаць пойменныя дубровы. На правым беразе велічна ўстае сцяной дубовы лес. Знізу, ад вады, велічыня дубоў уражвае, яны здаюцца казачнымі веліканамі.

Рэльеф тут няроўны, ёсць невысокія грады і вузкія лагчыны з балотнай расліннасцю, якія затапляюцца ў вялікае разводдзе. Большая частка прасторы — пад дубровай, у нізкіх месцах, залітых вадой, крываствольныя вербнякі завалены суччам, зарослыя крапивою. Пахне мятай, тут расце два яе віды — палявая і даўгалістая. Шмат высокіх злакаў — манніку, канарэчніку,

вострыцы. Сям-там з чорнай вады выглядваюць незабудкі. Па ствалах вярбы і крушыны ўецца паслён.

На паліне сярод дубоў зусім іншы малюнак. Тут сабралася цэлая стэпавая «кампанія»: ластавень з белымі васковымі кветкамі, пышныя базавыя гваздзікі, цвітуць расходнікі і канюшына розных відаў, ружавеюць лугавыя валошкі. Пад дубам прытулілася спаржа лекавая, пушыстая, як лісіны хвост, абвешаная чырвонымі ягадкамі. Далей ад берага сцяной стаіць густы падлесак з граба, свідзіны, крушыны, брызгліны, жосцеру, каліны, чорных парэчак.

У рачной пратоцы, якая абкружае востраў з поўдня і з усходу, незлічоная колькасць жоўтага і белага гарлачыку, або німфеі. Няма ў нашай флоры кветкі прыгажэйшай за яе. На Прыпяці растуць белыя гарлачыкі даволі рэдкага віду. Яны буйнейшыя, больш яркай афарбоўкі, з плоскім, а не канічным рыльцам у сярэдзіне кветкі. Быццам зоркі, ляжаць на вадзе кветкі ў акружэнні круглага бліскучага лісця. Амаль усюды з німфеямі суседнічаюць жоўтыя гарлачык, стрэлкаліст, разак, жабіна трава. Самы цікавы сусед — пływучы папаратнік сальвінія, падобны на раску, толькі буйнейшы. І сальвінія пływучая, і белы гарлачык занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

У сінюю ваду пратокі глядзяцца дубкі, па бераговому схілу растуць злакі і папаратнікі. Цішыня на востраве парушаецца шумам буксіраў з кацерамі, якія праходзяць даволі часта. Ад прыстані Хлупін адплыла «Ракета» і моцна загрузкала, аддаляючыся за рачныя павароты. Стракочуць лодачныя маторы. Па Прыпяці рух, як на шашы.

НА МЕСЦЫ СТАРОЙ ДУБРОВЫ

У Прыпяцкім запаведніку ёсць тып расліннага покрыва, які нельга аднесці ні да лясоў, ні да лугоў, ні да балотаў, хаця бліжэй за ўсё ён, відаць, да лугоў. На паўночным захадзе ад лясных масіваў запаведніка, у басейне ракі Сцвігі, знаходзіцца шырокая бязлесная прастора, на якой раскіданы вёскі Рычоў, Рыдча, Хачэнь — іх можна пабачыць усе адразу. На плоскай мясцовасці западзіны заліваюцца вясной вадой, яны акальчаваны шырокімі палосамі хмызнякоў. Спяліліся

невисокія дубкі і чорная вольха, крушына і асіна, бяроза і розныя віды вярбы, многа тыповага палескага хмызняку цёрну, або дзікай слівы. Сустракаецца драбналісты вяз, якога часцей завуць берастам. На многіх раслінах відны на галінках коркавыя нарасты — гэта вяз коркавы. Праз гушчар хмызнякоў немагчыма прабіцца — ажына, шыршына, цёрн. Раўнінная прастора каля Турава — рэшткі высечанай пойменнай дубровы, якая мела багаты падлесак. У мінулым стагоддзі пачалі, а ў савецкі час дашчэнтну высеклі і вывезлі на будоўлі пяцігодкі магутныя дубы, магчыма, яны да гэтага часу дагніваюць у падмурках Днепрагэса і другіх гігантаў індустрыі.

Травяністых раслін не злічыць. Брызгліна еўрапейская, крушыны, каліна, свідзіна... Пойменна-лугавыя — крывасмок лекавы, малачай бліскучы (у Беларусі расце толькі на паўднёвым усходзе), злакі — дрыжнік, аўсяніца, пырнік, які лічыцца тут не пустазеллем, а каштоўнай кармавой травой. Прыгожа цвіце крынічнік даўгалісты, ёсць валяр'ян, канюшына, белапушысты вятроўнік звычайны, які сустракаецца толькі на Палессі і ў заходніх раёнах Беларусі. Як сведка таго, што мясцовасць параўнаўча нядаўна была пад дубовым лесам, засталіся дуброўнік белы, фіялка дзіўная, дзівасіл вербалісты, казялец шматколерны і іншыя лясныя расліны. А ўсяго іх налічваецца тут звыш 70 відаў.

БЯРЭЖЦКАЯ ЛЯСНАЯ ДАЧА

Невялікі ўчастак хваёвага лесу даўжынёю каля шасці кіламетраў з захаду на ўсход і шырынёю ад паўтара да трох — з поўначы на поўдзень. Здавалася, нічога асаблівага няма ў ім — арляк, зялёны мох, чарнічнік. Але гэта адзіны за Прыпяццю лес, дзе расце купальнік горны. Чаму ён з'явіўся менавіта тут, у Бярэжцкай лясной дачы, быццам адарваны «астравок» арэала — загадка прыроды. Сонечная кветка расце звычайна на скрыжаванні прасек, аддаючы перавагу асветленым палянкам. Цвіце далёка не кожная расліна. Купальнік горны занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

Аднак не толькі купальнікам цікавы лес дачы. На поўдзень ад вёскі Бярэжцы ёсць невялікія лясочкі, якія адміністрацыйна ў запаведніку не лічацца, але знаходзяцца з ім нібы ў адным прыродным комплексе. Зусім

нечаканай была сустрэча з азаліяй пантыйскай, або рададэндранам жоўтым — надзвычай рэдкай раслінай, арэал якой знаходзіцца вельмі далёка адсюль, на Каўказе. На пакатых схілах, дзе хваёвы лес падступае да ляснога асакова-сфагнавага балота, у пераходнай паласе раскінуліся невялікія зараснікі азаліі на плошчы прыкладна паўгектара. Здаецца, зараснікі адносна маладыя, на засохшых суках нельга налічыць больш 24 гадовых кольцаў. Ёсць яшчэ некалькі месц у Жыткавіцкім раёне, дзе сустракаецца гэтая экзатычная расліна. Самы паўночны фарпост азаліі — у наваколлі паўднёвага берага Чырвонага возера, каля вёскі Замошша. Усё гэта «астраўкі» вальнскай часткі арэала, яны заслугоўваюць самай пільнай аховы. І Прыпяцкі запаведнік — адзін з трох запаведнікаў, дзе знаходзіцца гэтая выдатная расліна. Цвіце рададэндран не кожны год, таму абнасьваньне ўскладняецца, але тым не менш ён неяк, хоць вельмі слаба, але размнажаецца. Яго ні ў якім разе нельга перасадзіць — расліна абавязкова загіне. Вельмі таямнічая, загадкавая расліна, і пакуль не ўяўляецца магчымасці разгадаць яе сакрэт.

КРАЙНІ ЎСХОД ЗАПАВЕДНІКА

Лясы Снядзінскага лясніцтва выступаюць клінам на ўсходзе запаведніка і даходзяць да Убарці. У Снядзін ад Турава дарога не блізкая. Як і Тураў, вёска старажытная, вытокі яе губляюцца ў глыбіні стагоддзяў, старажылы расказваюць многа легенд — быццам быў гэта калісьці вялікі ўмацаваны горад, равеснік і папличнік Турава...

У снядзінскіх лясах — стракатасць, сухія хвойнікі змяняюцца мяшанымі лясамі, бярэзнікамі, адсюль зусім недалёка да забалочаных чарнаалешнікаў. На бугрыстых плясках расце ракітнік, расцілае шаўкавістыя шэрыя дываны булаваносец, многа ландышу, бяссмертніку, белюку... Тыповая баравая палеская флора. Дубровы, як і каля Турава, — стогодовыя, асобныя дубы намнога старэйшыя. Падлесак разнастайны: крушына, вольха, асіна, граб. У покрыве — арляк і чарніцы, трапляюцца брусніцы, мар'янік, ястрабкі, дзераза распаўзаецца па пяску плецямі. У чарнаалешніковым лесе — магутнае вільгацелюбівае разнатраўе, у паніжэн-

нях усё густа зарасло балотным папаратнікам. Асака і злакі месцамі дасягаюць двухмётравой вышыні. Шмат жоўтых касачоў. Ваўчкі звычайна не вельмі высокая трава, а тут да паўтара метра. Шабельнік, зюзнік, лазаніца, лотаць — усё буйное, сакавітае, высокае, нібы травяны лес. Па ствалах уецца ліснік, вісяць доўгія ягадкі чырвонага колеру, а на верхавінках плецяў — новыя фіялетавыя кветкі. Самыя багністыя месцы заняты шоўкавай светлай траўкай-мятліцай, якая ўтварае доўгія парасткі-сталоны ў самых гіблых месцах на багнах. Ступаць на такія дываны небяспечна, можна лёгка праваліцца.

Лугі на ўзлесках багатыя крывасмокам. Гэтая надзвычай цікавая і карысная расліна вышынёю звычайна каля метра тут разрастаецца ледзь не да двух метраў. У яе цёмна-пурпуровыя каласкі кветак, лісце падобнае на лісце рабіны. Тыповая расліна для даліны Прыпяці, у іншых месцах сустракаецца вельмі рэдка.

У адным месцы на краю Прыпяцкага запаведніка можна пабываць нібы ў розных кліматычных зонах: у тундры — на верхавых балотах, у тайзе — у ельніках і хваёва-бярозавых лясах. Дубровы пераносяць у чарназёмную зону, там растуць горныя віды, якія нагадваюць горы Заходняй Еўропы і Карпаты. Можна ўявіць, што наведальі Крым, Каўказ, прайшлі па пясчаных стэпах...

ПАЛЕСКІЯ СКАРБЫ

Палессе — асаблівая краіна, вялікая лясістая прастора ў басейне самай вялікай тут ракі Прыпяці, адзіная ў сваім родзе. У рэспубліках былога Савецкага Саюза ёсць іншыя мясціны — нізіны, якія ўтварыліся ў зонах прагібаў зямной кары, а ў перыяд абледзянення ў уяўлялі сабою месца збору талых ледавіковых вод. Там утвараліся вялізныя азёрныя басейны або шырокія пратокі, якія адклялі вялікую тоўшчу пяску. З цягам часу ў нізінах пачалі фарміравацца ландшафты, у асноўным балотна-азёрныя, аказалася шмат лішняй вады, і гэта адбілася на характары расліннасці. Узвышаныя месцы ўтварылі пясчаныя грады і ўзгоркі. Адсюль тыпова «палескія» ландшафты, якія складаюцца з нізінных балот. Яны чаргуюцца з хваёвымі лясамі на пясках, азёрамі і велізарнымі рачнымі поймамі. Самае буйное

Палессе — наша, Прыпяцка-Дзясянянскае. На паўночным усходзе ланцугом размяшчаюцца Мяшчэрскае, Верхне-Волжскае, Окскае і іншыя. Беларускае Палессе — карытападобная нізіна, дзе ёсць вялікія лясы, і тарфяныя балоты, і пясчаныя выдмы, ледзь пакрытыя рэдкім нізкарослым хвойнікам, і плаўная шырокая рака, якая спакойна цячэ ў цэнтры гэтай унікальнай краіны ў акружэнні высакатраўных лугоў, незлічоных старыц і пойменных азёр. Яно непаўторнае і незабыўнае...

РАДАДЭНДРАН І БЕЛЫЯ АРХІДЭІ

Наколькі разнастайныя і бясконцыя лясы Палесся, у такой ступені багатая іх непаўторная флора. Шыракаліста-хваёвыя, сухія і гарачыя летам, квітнеючыя ўсімі фарбамі — цудоўныя дубровы з цянiстым грававым падлескам, беластвольныя бярэзнікі, якія гараць у канцы мая залаціста-жоўтымі, агнямі ракітнікаў і жаўтазелю, срабрыстыя вербавыя джунглі над Прыпяццю, глухія чорнаальховыя багны... У дубровах і хвойніках з дубам растуць віды, уласцівыя флоры Малой Азіі і Каўказа, Міжземнамор'я і чарназёмных стэпаў. Усе разам яны складаюць надзвычайную з'яву прыроды — флору Беларускага Палесся.

...7 чэрвеня 1986 года Палессе абрынулася на нас духатою і хмарами камароў. Атабарыліся ў Лельчыцкай гасцініцы, у Маркаўскае паехалі на аўтобусе. Лес нам наогул знаёмы, да таго ж памочнік ляснічага Ніна Васільеўна забяспечыла нас схемай і растлумачыла дарогу ў далёкія кварталы. Зайшлі ў сыраваты хвойнік. Казачна цвіце рададэндран, такога ў папярэднія наведванні тут не бачылі. Кусты паўтара метра вышынёю з раскідзістымі купаламі, абсыпаныя залатымі кветкамі так, што лісця не відаць, яны пахнуць моцна і прыемна. Кожная кветка — вялікая лейка каля чатырох сантыметраў у дыяметры па вонкаваму адгібу і з трубачкай такой жа даўжыні, з лейкі звешваюцца ўніз пучком пяць доўгіх цёмна-аранжавых тычынак. Кусты шыкоўна апрануты не па-нашаму — па-паўднёваму. Так цвітуць расліны на Каўказе, у Сярэдняй Азіі. Яны нібы прыгнятаюць крыху сваёй непраўдападобнай пышнасцю. Побач з чарніцамі і папаратнікам-арляком быццам свеціцца

ў лясным гушчары, здаецца, сочаць за людзьмі, каб адурманіць вострым пахам.

8 чэрвеня. Перайшлі праз увесь лес, ад паўднёвага краю да паўночнага — каля пяці кіламетраў. На адной са сцежак каля верхавога балота сабралася асабліва шмат пышняй азаліі. Яркія жоўтыя леечкі памногу сабраны ў парасонік на верхавінках галінак. Тут іх не адна тысяча на кусце.

Ішлі ўброд праз шырока разліты лясны ручай. Мінулі хвойнікі з чарніцамі і сухія хваёвыя лясы з арляком. Спрабавалі вызначыць колькасць багнічкі, якая захавалася, але яе было ўжо мала: перавялі жыхары на леці. Воўчнік-баравік, або багніца, настолькі рэдкі, што занесены ў Чырвоную кнігу краіны, ён знаходзіцца пад пагрозай поўнага вынішчэння. Тоненькія дрывяністыя галінкі схаваліся ў арляку і ледзь ружаваюць невялікімі кветачкамі.

9 чэрвеня. Перайшлі паласу бязлеснага асушанага балота, мосцік над меліярацыйным каналам, заглыбіліся ў сухі безразнячок, дзе цвілі фіялетавыя шалфеі, і праз кіламетр увайшлі ў старую дуброву. Там таксама за дубовымі стваламі выглядаюць, быццам гараць жоўтым полымем, кусты рададэндру. Якімі б незвычайна прыгожымі ні былі гэтыя расліны, але сустрэча з імі прыносіць нейкую насцярожанасць, прыгнятае. Колькі іх тут, у паўночнай частцы лесу? Бачных з аднаго пункту налічылі 19 кустоў. Тут сапраўдны дубова-азалеівы парк з вялікімі лугавінамі, дзе ярка цвітуць і красуюцца майнікі з крынічнікам, герань крывава-чырвоная, дуброўнікі, казьяльцы і канюшына, нават цудоўны фіялетавы ворлік. Дубам не менш чым па 100—150 гадоў, некаторыя хвой таксама даволі старыя, ёсць падлесак з крушыны, бярозы, рабіны і, вядома, азаліі пантыйскай — рададэндру. Цвіце вельмі пышна, нават на невялікіх кусціках налічвалі па 300—400 шматкветкавых гронак. Дуброва абкружана балотам, парослым вербняком. Рададэндрат засяліў пераходную паласу паміж сырым лесам і сухім лужком, кусты стаяць паўкругам, сустракаюцца і асобныя расліны, якія стаяць сярод дубоў...

Горача каля духмяных зараснікаў пантыйскай азаліі. Экзатычныя кусты пышна цвітуць, нібы палыхаюць золатам, яны, як неба і зямля, адрозніваюцца ад сціплых жыхароў палескіх бароў. У паўночных кварталах

сустракаюцца зараснікі воўчніка-баравіка — маленькай ружовай, падобнай на воўчае лыка і на багун багнічкі.

Знайшлі рададэндрат і ў суседнім Глушковіцкім лясніцтве. Кусты яго жаўцеюць пры самым узездзе ў хваёвы лес. У адным месцы плошча гэтай экзатычнай расліны дасягае гектара, у іншых месцах раскіданы адзінкавыя кусты. Флора лесу тут наогул бедная, толькі пажарніца з арляком ды зялёны мох. Тым больш велічна выглядаюць залатыя кастры азаліі.

У паўднёвай частцы лясніцтва ў дуброве з хвойй малюнак зусім іншы. Тут, па прасецы, праходзіць граніца паміж Беларуссю і Украінай. Абапал яе таксама расце рададэндрат. А побач нечакана сустрэлі другую надзвычай рэдкую ў Беларусі расліну. У густой грабавай дуброве цвітуць ярка-жоўтымі кветкамі кусты турэцкага багуну, духмяны ландыш і белая купена, трапляюцца вельмі прыгожыя снежна-белыя архідэі. І раптам — цуд: цэфалантэра даўгалістая, або пылкагалоўнік, — вельмі рэдкая расліна, якая належыць ахове ў маштабах краіны. На даўняй бярозавай высечцы ўся прастора, колькі можна ахапіць вокам, запоўнена далікатнымі стройнымі раслінамі са сцяблом, густа пакрытым лісцем і буйнымі асляпляльна белымі кветкамі ў пазухах. Форма кветак, як і ва ўсіх архідэй, мудрагелістая, венчык двухгубы з доўгім шпорцам. Ад кветак ідзе тонкі пах. Напэўна, высечка бярозавага гаю садзейнічала таму, што расліны добра разрасліся, а іншыя цэнелюбівыя травы не вытрымалі празмернага асвятлення.

Флора тут на дзіва багатая. У шчыльным покрыве сніткі зацвілі васковыя грушанкі, сінее лясная герань, трапляюцца асобныя экзemplяры кадзіла — ляснога бальзаму, у якога пачынаюць распускаяцца бэзавыя духмяныя кветкі. Наогул тут цэлы комплекс відаў, якія патрабуюць аховы. У зарасніках белай архідэі цвіце ландыш, з ім побач — лілея-саранка і наперстаўка, якія толькі вылезлі з-пад прэлага мінулагадняга лісця. У дуброве і на бярозавай паляне вясной, быццам снег, ляжаў кураслеп дуброўны. Тут, на крайнім поўдні Беларусі, у Глушковічах, расце і добра адчувае сябе таксама блакітная пралеска — тыповы паўночна-еўрапейскі від, які адсутнічае на большай частцы Палесся. Незвычайны лес! Тут ёсць і «еўрапейцы», і рададэндрат, і архідэі родам з Малой Азіі, і паўночныя віды раслін,

якія па-суседску ўжываюцца. Цэлы батанічны заказнік...

У Ельскім раёне, па лясной балоцістай рэчцы Батыўля, параскіданыя яшчэ дзесяткі паўтара даволі чэзлых рададэндранавых кустоў. Сустрэкаюцца яны далей ад балоцістых прыбярэжных беразнякаў. Па дарозе ад Валаўскай Рудні на Валаўск, міма лясной паляны з рэшткамі хутарскага саду ля былога хутара Бахін, трапляюцца першыя кусты рададэндрану, якія параскіданы па адным на працягу каля кіламетра даўжынёю.

Апрача Малоі Азіі, Каўказа, азалія пантыйская расце таксама ў Польшчы, у перадгор'ях Карпат, у Сандамірскай пушчы. Месцазнаходжанне яе там, адарванае ад іншых участкаў арэала, цяжка вытлумачыць. Батанікі дапускаюць, што арэал рададэндрану некалі быў у сярэдняй частцы Еўропы даволі вялікі, і сучасныя месцазнаходжанні з'яўляюцца яго рэшткамі. Рададэндран жоўты, або пантыйская азалія, узяты пад ахову і занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

ЛЯСНЫЯ ВЕЛІКАНЫ

Упершыню з «цар-дубам» давялося пазнаёміцца ў лясах Прыпяцкага Палесся. У Данілавіцкім лясніцтве, славытым адвечнай дубровай з магутнымі дрэвамі, расце адзін з іх — 300-гадовы «цар-дуб». Такіх дрэў у беларускіх лясах не так мала, больш 40 дубоў абвешчаны помнікамі прыроды рэспубліканскага значэння, якія належаць ахове. Але данілавіцкі дуб у Лельчыцкім лясгасе робіць асабліва моцнае ўражанне. Ён стаіць у змрочным лесе ў акружэнні старых таўстастовых дрэў. Дарога ў векавую дуброву ідзе праз беразняк з асінай, які моцна разросся на месцы высечанага і часткова згарэўшага лесу. Тут ёсць арыгінальнае дрэва, уцалелае ад бензапілы: даволі высокі дубок вырас з двух ствалоў на вышыні каля трох метраў. У «варотах», што маюць форму літары «Л», могуць стаяць некалькі чалавек. Далей, у глыбіні сырога лесу, напоўненага камарыным звонам, старыя тоўстыя дубы стаяць, нібы калоны. Чорная глеба пад імі пакрыта балотнымі травамі — лотаццю, шабельнікам, асокамі, ружаватымі свечачкамі архідэй, якія маюць уласцівасць свяціцца ў цёмных зарасніках. Дубовыя калоны цягнуцца, здаецца,

да самага неба, кроны перакрываюць адна адну дзесяці далёка ўверсе. І сярод гэтага хараства ўзнімаецца ўверх тоўсты калонападобны ствол, які найвышэй падняў сваю шапку. Сапраўды — цар! Другія зусім не маленькія дубы навокал, нійнакш — «князі». Галоўны з іх абгароджаны невысокім плоцікам. Альтанка, можна пасядзець, адпачыць, адчуць тут хуткацечнасць часу і сваю ўласную мізэрнасць у параўнанні з ім... Вышыня данілавіцкага дуба дасягае 34 метраў. У горадзе ён быў бы на ўзроўні 11-павярховага дома, нават вышэй.

Расказвалі, што ў час фашысцкай акупацыі была спроба вывезці «цар-дуб» з Беларусі, ствол ужо быў абкапаны траншэяй. Але аперацыя сарвалася; дуб застаўся стаяць там, дзе ўпаў калісьці, больш трох стагоддзяў таму назад, жолуд з бацькоўскага дрэва.

Больш дзесятка дубоў-помнікаў расце ў вядомых Буда-Кашалёўскіх дубровах. Яны тут асабліва прыгожыя і маляўнічыя, а разам з гіганцкімі дрэвамі здаюцца асабліва велічнымі і ўрачыстымі.

Першы такі дуб стаіць у грабовай дуброве недалёка ад лясгаса, да яго выводзіць зарослая сцежка, якая адгаліноўваецца ад лясной дарогі. Лес густы, у грабняку цёмнавата, здалёк заўважыць дрэва нельга. Бездакорна стройны шэравата-чорны тоўсты ствол, на якім устаноўлена шыльда:

«Дзяржаўны Камітэт Савета Міністраў Беларусі
на ахове прыроды

Помнік прыроды рэспубліканскага значэння

Дуб ахоўваецца дзяржавай».

Вышыня 36 м, дыяметр ствала 1,24 м, узрост каля 300 гадоў.

Побач стаіць другі гігант, крыху меншы і танчэйшы. Вакол зелянеюць бярозы, асіны, светлыя шыкоўныя грабы. Цар-сусед іх не зацяняе — вельмі высока ў небе яго лістота. Другі дуб прыкладна такі ж, толькі крона больш разгалістая. Ён знаходзіцца ад самага старога дуба на адлегласці каля двух кіламетраў, стаіць на паляне і добра праглядаецца. Узрост яго вызначаны прыкладна ў 350 гадоў. Тоўстыя галінкі пачынаюцца ад сярэдзіны ствала, магутная крона ўнушальна ўзвышаецца над усімі навакольнымі дрэвамі.

Непадалёку стаяць яшчэ два гіганцкія дубы, удвая вышэйшыя за лес. Верхавіны іх пасечаны маланкамі — дубы-веліканы, нібы вартавыя, ахоўваюць лес і прымаюць на сябе ўсе ўдары...

Яшчэ адзін цар-дуб у Буда-Кашалёўскім раёне дасягае вышыні «усяго» 32 метры, дыяметр яго ствала 1,24 метра. Гэта не самае старое дрэва, але надзвычай прыгожае і стройнае. Дуб акружаны грабам, бярозай, ясенем, вольхай. Травяныя покрывы вельмі бедны, вытаптаны каровамі — побач з гігантамі тут звычайна пасуцца каровы. Усе яны, прыкладна аднаго пакалення, пасля шматлікіх віхур і высечак дуброў засталіся адзінкавымі дрэвы, якім выдаўся больш шчаслівы лёс — вось яны, магутныя гіганты, якім пашчаслівіла выжыць...

Такія розныя лясныя куткі!.. То цёмныя векавыя дубровы, то светлыя грабнякі, то дубовыя лясы, пасаджаныя перад вайною, нібы помнікі загінуўшым лесаводам. Моцныя, нятоўстыя яшчэ дубкі, усе аднолькавай вышыні, пройдзе час — яны стануць магутнымі дрэвамі. І ўсюды звонка і самазабыўна спяваюць салаўі...

Самы стары дуб у Беларусі мае ўзрост не менш 800 гадоў. Знаходзіцца ён у Маларыцкім раёне, у Пажэжынскім лясніцтве. Вышыня яго 46 метраў. Там на пясканых выдмах у старым вапняковым кар'еры расце мноства кальцэфілаў, аж да рэдкага віду маку, уцалелі ад бязлітаснага вынішчання зараснікі кадзіла, або «ляснога бальзама», але галоўная слава тасць лясніцтва — «цар-дуб». Да яго вядуць лясныя балоцістыя сцежкі. На перасячэнні прасёлка і меліярацыйнага канала ўзвышаецца і далёка відаць крона старога дуба. Сцяжынка ідзе праз хмызняк і ўтыкаецца нібы ў сцяну, у штосьці неймаверна тоўстае, цёмна-шэрае, пабітае глыбокімі трэшчынамі — гэта магутны ствол дуба. А самай вяршыні няма — мясцовыя людзі сцвярджаюць, што яе адшчапіла гармотным ядром яшчэ ў час Айчыннай вайны з Напалеонам. Не дзіва — дрэва было ўжо немалым нават у час Лядовага пабоішча, выйгранага Аляксандрам Неўскім у XIII стагоддзі. Яно, напэўна, дажывае свой век, дакладней, стагоддзі. Галін мала, верхавіны няма, крона негустая... Магутны камель абнесены старой агароджай. Вакол яго грабавая дуброва з асобнымі таксама вельмі старымі дрэвамі і разнастайным падлескам. У ім квітнеюць герань, майнік, ясеннік, гравілат, высока падняўся бор разложысты, цвітуць белымі зорчакмі суніцы. Колькі змянілася пакаленняў на працягу жыцця старажытнага дуба!

Ёсць у беларускіх лясах і 500-гадовыя веліканы,

дубы, якія называюць «сувораўскімі» — у Жабінкаўскім і Кобрынскім раёнах. Старое трыццаціметровае дрэва ў Навагрудскім раёне завецца «дуб Адама Міцкевіча», ёсць дрэва, звязанае, паводле падання, з імем Тадэвуша Касцюшкі. Цікавы дуб расце ў вёсцы Грозава Капыльскага раёна, сведка, як сведчыць шыльда, Івана Грознага. Толькі дубы — патрыярхі нашых лясоў — найчасцей дасягаюць такога паважанага ўзросту, і тым большай павінна быць павага і ашчадныя адносіны да гэтых моцных, прыгожых, велічных дрэў.

ЗЯЛЁНЫ ЎБОР ПАЛЕСКІХ АЗЁР

Невялікае возера ў лесе, названае Белым за светлае пясчанае дно і празрыстую ваду, ляжыць у цэнтры Беларускага Палесся, у Лунінецкім раёне. Уздоўж яго берагоў у вадзе растуць пруткія сцёблы, на якіх рэдка сядзяць сінія званочкавыя кветкі. Яны глядзяцца ў азёрную сінь, у якой адбіваецца неба і хмары, што плывуць па ім. На блакітным возеры, якое з усіх бакоў абкружана хваёвымі лясамі, цэлымі зараснікамі расце сінеколерная лабелія Дортмана — вельмі старажытная расліна з нераздаданай гісторыяй. Яна жыве ў паўночна-заходняй Еўропе, уключаючы Велікабрытанію, Грэнландыю, Скандынавію. Зараснікі лабеліі сустракаюцца ўздоўж берагоў Балтыйскага мора і на поўдзень ад яго, але больш рэдка. Сустракаецца яна і ў азёрах на Карэльскім перапытку, у паўднёвай частцы Пецярбургскай і Пскоўскай абласцей — там гэта вялікая рэдкасць. І таму больш дзіўны факт існавання «вадзяных званочкаў» у Беларусі. Лабелія расце ўсяго ў двух азёрах, мелкіх, светлых, з чыстым пясканым дном — у легендарнай Свіцязі і ў Белым возеры. Дзве асаблівасці характэрны для азёр з лабеліяй. Адна — абавязковая прысутнасць побач старажытнага сваяка дзеразы — ізаэтаса, або палушніка азёрнага, расліны з вострым лісцем, сабраным у пучок. Месцамі ён скрозь пакрывае пясчанае дно. З палушнікам лабелія складае адзіны фларыстычны комплекс, праўда, ізаэт можа сустракацца без лабеліі. Другая асаблівасць звязана з такімі прыкметамі возера, якія даюць падставу называць яго Белым. На Беларусі больш чым трыццаць такіх «белых» азёр, палушнік

расце не менш чым у дзесяці з іх. Лабелія ж — толькі ў двух.

Белае возера невялікае, яго можна абысці кругом менш чым за гадзіну. Вялікія зараснікі лабеліі і разам з ёю палушніку азёрнага цягнуцца па мелкаводдзю ў асноўным каля заходняга і паўднёвага берагоў. Сцежка праходзіць амаль над вадой, па сплеченых, аголеных і гладка адпаліраваных каранях. Тут заўсёды шматлюдна, возера — выдатнае месца для адпачынку, але для лабеліі. Дортмана, вельмі рэдкай расліны, занесенай у Чырвоную кнігу былога Савецкага Саюза, такое суседства зусім не пажаданае. Хоць маленькае азярцо, схаванае ў Лунінецкіх лясах, разам з прыбрэжнымі хвойнікамі атрымала статус ландшафтнага заказніка, асноўнае яго прызначэнне — захаванне лабеліі, але для сапраўднай яго мэты, на жаль, практычна не робіцца нічога.

Ёсць на Палессі нямала такіх маленькіх азёр, прывабных для аматараў прыроды. Завішчанскае таксама схавалася ў лясах, на паўднёвым захадзе ад Пінска, да яго вядуць прасёлачныя дарогі, разбітыя лесавозамі. Яно большае за Белае прыкладна ў пяць разоў, даўжыня — 1700 метраў, шырыня каля кіламетра. Завішчанскае возера ляжыць у авальнай катлавіне, абкружанае сыраватымі лясамі, у асноўным дубровамі з грабам, якія месцамі мяжуюць з бярозава-альховымі насаджэннямі. Шырокі канал нясе азёрную ваду ў раку Піну, уздоўж яго ўсё зарасло вербняком з альхой, растуць асака, балотныя злакі, ярка-пурпуровая плакун-трава. Тут можна сустрэць булаваносец, ракітнік, жаўтазель і даволі рэдкую траву гіпсальобку, якая заўсёды суседнічае з духмянымі белымі гваздзікамі. Як і ўсюды на Палессі, шыракаліста-хваёвыя лясы асабліва багатыя сваім фларыстычным саставам. Можна сустрэць драбнакветкавую валошку — стэпавік з ружовымі кветкамі. Гайдаюцца на высокіх сцёблах малюпасенькія белыя «лілеі» у суквецці белюку. Трапляюцца архідэі — чараўнік, гайнік цёмна-чырвоны — ахоўваемыя віды. Наваколле Завішчанскага возера багатае лекавымі раслінамі. Вялікія зараснікі ландышу майскага, на ядлоўцавых кустах шмат ягад, ёсць брусніца, бяссмертнік, чабор, у падлеску многа рабіны. І тут, на вялікі жаль, не адчуваецца клопату аб прыродзе: Маляўнічы астравок на возеры стаіць аголены, на беразе вынішчаны лес

дзея дачнага будаўніцтва. Старанна працуе лесасілка, горы пілавіння звалены на самым беразе. Летнія лагеры для выпасу жывёлы забруджваюць ваду...

Азёр на Палессі нямнога, але кожнае з іх самабытнае, непаўторнае, з багатым жывёльным і раслінным светам. Ёсць і вялікія, нібы моры — як самае значнае на Палессі легендарнае Князь-возера — Чырвонае, якое паступова ператвараецца ў вялізнае балота. Даволі значныя таксама Выганаўскае, Бабровіцкае, Алтушскае, Арэхаўскае, вызначаецца група азёр — Спораўскае, Чорнае, Белае. Там таксама ёсць што паглядзець, ёсць чаму падзівіцца.

У ВЯРБОВЫХ «ДЖУНГЛЯХ»

Халаднаваты летні дзень пачаўся з густога туману. Адплылі ад берага зусім недалёка, а ён пачаў ужо расплывацца і хутка зусім схваўся ў сырой імгле. Супрацьлеглы бераг яшчэ нябачны, толькі праз паўгадзіны пачынае ўгадвацца па асобных зарасніках трыснягу, які далёка зайшоў у ваду і цяпер гнецца ад націску барта лодкі. Выганаўскае возера адносіцца да самых буйных на Беларусі, пасля Чырвонага — другое па велічыне возера Палесся. Яго плошча 26 квадратных кіламетраў, ад паўднёвага берага да паўночнага — каля чатырох кіламетраў. Шмат вільгаці, лясы густыя, балотыстыя, на лясных палянах расце высокая, па пояс, трава. За ляснымі балотамі на паўднёвы захад ляжыць меншае возера — Бабровіцкае, таксама з плоскімі нізкімі берагамі, большай часткай забалочанымі. Усе гэтыя навакольныя лясы разам з асушанымі тарфянікамі і двума вялікімі азёрамі ўваходзяць у склад гідралагічнага заказніка «Выганаўскае».

З Выганаўскага возера звязаны Агінскі канал, пабудаваны амаль 200 гадоў назад. Асноўная частка яго, 47 кіламетраў, выцякае з возера і звязвае яго з ракой Ясельдай, малы адрэзак — 3,5 кіламетра — упадае ў раку Шчару. У пачатку мінулага стагоддзя ажыццелены канал служыў для лесасплаву, быў суднаходным, але зараз гэта гідратэхнічнае збудаванне безнадзейна зацягнута дзірваном балотнай травы, толькі месцамі прабіваецца ў зялёных зарасніках вузкі ручаёк. Такі ручай прыдатны хіба для вясковых качак. Толькі ніжэй

вёскі Выганаўшчы і бліжэй да возера ў канале стаіць вада, зарослая белымі і жоўтымі гарлачыкамі. Лес падступае тут да возера вельмі блізка.

На паўночным беразе стаяць домікі навуковага стацыянара, памяшканні для паляўнічых. Драўляны памост вядзе ў густыя зараснікі травы ў рост чалавека, далей пачынаецца імшысты ялова-хваёвы лес. Паўзе салодкі, цяжкі пах багуну, які поўнасцю заняў лясную прастору. Сцежка амаль патанае ў мяккім мохавым дыване. Шмат спелых чарніц — іх няма каму збіраць. Пачынаецца балотнае высакатраўе, у ім непрыкметна і ціха цячэ рэчка Кляцічная, якая ўпадае ў Выганаўшчанскае возера. Яна зарасла высокай травой, месцамі зусім не відаць вады. На другім беразе ўводдалі — непразлыны гушчар з вербняку, маліны, крапівы, вятроўніку. Берагі рэчкі амаль непразлыныя, паваленыя дрэвы, суччы, лёгка можна трапіць у нябачную калдобіну паміж карэнняў або ў канаву, вырытую бабрамі. Нярэдка сустракаюцца іх хаткі з бяровенняў і галін. Далей цягнецца сыры лес — асіны, бярозы, малінік у падлеску. Часам лес расступаецца, адкрываючы лужкі-сенакосы. На ўзлеску відаць пакаты пад'ём, там сапраўднае балота — з гэтага месца, з так званага схілавага балота, і бярэ пачатак рэчка Кляцічная. Праз яе выток — вузенькую шчыліну з ручайком на дне — пракладзены два бярвяны, каб можна было на трактары вывезці сена.

Урэшце лес скончыўся, пачынаюцца шырокія прасторы — лугі, дзе там-сям сустракаюцца зараснікі хмызнякоў. На роўным пагорку растуць дубы і ліпы. Тут, расказваюць старажылы, стаяў стары панскі дом, цяпер у некалькіх месцах з зямлі выглядаюць толькі рэшткі каменнага падмурка. На другой дзялянцы, на паляне, устаноўлены шчыт з надпісам, што тут у гады вайны быў штаб партызанскага атрада імя Шчорса.

У гэтых дубовых гаях, якія захоўваюць сляды даўніх падзей, надзвычай багаты раслінны покрыв. Цвітуць фіялетаваы і блакітныя званочкі — згорнуты, разгалісты, персікалісты. Пад старымі дубамі растуць высокія злакі — аўсяніца, мятліца, пажарніца. Буквіца з малінавымі суквеццямі пераплятаецца з шыкоўным ружовым вязелем. Буйна разросся ластавень з белавасковымі кветкамі. А над травамі, як лёгкія вежы, стаяць высокія жоўтыя дзіванні, амаль паўметра вышы-

няй, аблепленыя зверху светла-жоўтымі буйнымі кветкамі. Пазалочаны святаяннік цвіце па-суседску з рамонамі і гваздзікамі. Там, далей, працякае рака Свецца.

Да Свеццы не блізка — не адзін кіламетр праз гарачыню асушаных тарфянікаў, масты над каналамі, прасторныя асушаныя сенажаці. Далей шлях ляжыць праз урочышча Дразня на заходнім краі Выганаўшчанскага заказніка. Тут можна знайсці невялікія зараснікі купальніку горнага — гэта паўднёвая мяжа яго распаўсюджання, цырцэю, майніку, папартнікаў — як на поўначы рэспублікі. Даволі багаты падлесак — ліпа, клён, вяз, каліна. У мокрым чарнаалешніку сярод зараснікаў папартнікаў, абкружаных чорнай вадой, расце лісінік і далікатны бальзамін.

У далёкіх, без дарог, дражненскіх лясах, калісьці абкружаных непразлынымі балотамі, знаходзіўся партызанскі шпіталь, відны невялікі ўпадзіны на месцы студні, зямлянак. Бадай, ні ў адным далёкім лесе, на былых балотах нельга не знайсці слядоў вайны — рэшткі лагера, магілы, помнік, акопы, зарослыя варонкі, заняўдзаныя сады на месцах спаленых вёсак...

Ёсць на паўночным беразе Выганаўшчанскага возера забалочаны хвойнік — хваёвы лес на верхавым балоце. Там расце толькі сфагнавы белы мох, багун ды падвей, як і ўсюды на сфагнавых балотах. Наогул усё, што звязана з Выганаўшчанскім возерам, так або інакш звязана з балотамі. Уздоўж азёрных берагоў у вадзе стаяць водалюбівыя травы. Трыснёг, як лес, да чатырох метраў у вышыню. Прыбярэжнае высакатраўе складаецца з аеру, рагазы, асакі, яркіх жоўтых касачоў, ружовага сусаку. Далей за ўсіх у вадзе заходзіць азёрны чарот. У зарасніках гняздзяцца разнастайныя віды качак — крыжанкі, чыркы, нырцы. Ёсць на Выганаўшчанскім возеры і чарнец чубаты, і лысуха, і паганка, трапляецца шэрая чапля. Корму дастаткова. Заказнік, які лічыцца прыродным эталонам захаваных лясных балот і характэрных палескіх азёр, дзе ажыццяўляецца ахова адносна некранутага ўчастка Беларускага Палесся, — цудоўнае месца для заалагічных і батанічных даследаванняў.

АЗЁРЫ ПРЫРОДНЫЯ І РУКАТВОРНЫЯ

Бабровіцкае возера ў два з паловай разы меншае за Выганашчанскае. Вёска Бабровічы раскінулася на паўднёвым беразе, астатнія берагі бязлюдныя, няма ніякіх дарог. Расказваюць, там калісьці таксама былі вёскі, у адной семдзесят, а ў другой — сорок хат, — усе яны падзялілі трагічны лёс Хатыні. На паўночным беразе летам пасуць жывёлу, даяркі з бітонамі пераплываюць возера на лодцы. Суцэльных лясоў, як на Выганашчанскім, тут няма.

У вёсцы Бабровічы на маленькіх сельскіх могілках растуць два шматпавярховыя дубы. Адзін, таўсцейшы і больш разложысты, амаль дастае галінамі магільных узгоркаў, быццам схіляецца ў тузе і аддае ім апошнюю пяшчоту. Акружнасць ствала звыш шасці метраў — нібы шэры шчарбаты камень. Гадоў яму не менш чым пяцьсот, а магчыма, значна больш. Можна смела далучыць гэтага гіганта да спісу дрэў-веліканаў, якія абвешчаны помнікамі прыроды.

З трох азёр у Бярозаўскім раёне — Чорнае, Белае, Спораўскае — найбольш цікавы лёс у Белага возера. Непадалёку стаіць вядомая ў рэспубліцы Бярозаўская ГРЭС, уводдаль пабудаваны горад Белазёрск. На пясчаных водмелях возера ў гарачыя дні многа людзей. Берагі месцамі прыўзнятыя, на пясках высаджаны хвойнікі. Суха, чыста, няма ніводнага камара. Мяккая, цёплая вада, шырокія пясчаныя пляжы, маляўнічыя пагоркі пад хвойнічкамі — што трэба яшчэ для адпачынку? Азёрная гладзь цягнецца на чатыры кіламетры ў даўжыню, у папярэчніку каля двух — месца хапае ўсім. Але ж, нягледзячы на тое, што вада заўсёды цёплая, купанне мала асвятляе. Справа ў тым, што адзін канал, які ўпадае ў возера, нясе ваду з электрастанцыі, нагрэтую ледзь не да 30°. У канале купацца забаронена, але ўтрымацца цяжка, людзі купаюцца нават у халодныя дні, таму што ў возеры вада заўсёды намнога больш цёплая.

У мясцовыя ландшафты арганічна ўпісаліся вадасховішчы Пагост, Гаць, Салігорскае, Чырвонаслабодскае. Ваколіцы штучнага возера Гаць — адно з самых маляўнічых мясцін на Беларусі. Вадасховішчы ля Салігорска і Чырвонай Слабоды разліліся так шырока, што сапернічаюць з буйнейшымі азёрамі Палесся.

Ніводнае з іх не падобна на іншыя, у кожнага свае асаблівасці. І Белае возера, якое стала заказнікам з мэтай захавання лабеліі, і Пясчанае, і Любань — блакітныя шкельцы ў лясной аправе — нічога агульнага не маюць з прасторамі Чырвонага і Выганашчанскага, якія абкружаны трысняговымі зараснікамі і шырока разліліся па нізінах Беларускага Палесся, але кожнае па-свойму непаўторнае, прывабнае і маляўнічае.

НАБЕЖИ "НОРД"

КАВАЛАЧАК СТЭПУ ў ЯРЫ

Сонца амаль не пранікае на дно глыбокага яра. Крутыя схілы, іншы раз да сарака метраў вышыняю, зараслі хмызнякамі і дрэвамі. Дзесьці ўверсе ледзь сінее неба, відна грабёнка хвой. Па дне сярод камянёў сочыцца ручаёк, халодны і свежы. З гліны з-пад вялікіх валуноў выбіваюцца крынічкі, жывяць яго. У яры цішыня, усе гукі горада там, наверху, а тут толькі камарыны звон ды адзінокі голас нябачнай берасцянікі. Мазырскія яры, — асаблівае царства густых зараснікаў папаратнікаў у гушчарах, рэдкіх траў, глуш і своеасаблівае таямнічасць. Іншых такіх мясцін на Беларусі няма.

У далёкія часы, сотні тысяч гадоў таму назад, ва ўсходняй частцы Палесся высілася марэнная града, пакрытая лёсападобнымі суглінкамі. Пры раставанні ледавіка, самага магутнага на нашай тэрыторыі, талыя воды ўзмацнілі пра-Прыпяць, магутны патак прарваў марэну, накіроўваючыся на паўднёвы ўсход. Засталіся пасля яго два падобныя ўзвышшы — Мазырское на правым і Юравіцкае на левым беразе ракі.

Калі ехаць поездом з Калінкавіч у Жыткавічы, можна доўга бачыць удалечыні на гарызонце, за шырокай прыпяцкай далінаю, роўную, як стол, сіняватую граду. Гэта самае ўзнятае месца на Палессі, яго вышэйшы пункт — 208 метраў. Града цягнецца на 30 кіламетраў, пачынаецца яна на паўночным захадзе ад Мазыра, праходзіць на паўднёвы ўсход на правым беразе Прыпяці і заканчваецца каля вёскі Барбароў.

Мазырская града вельмі выразна выглядае з боку доўгага моста праз Прыпяць, адкуль відаць як на далоні ўвесь Мазыр, які размясціўся часткова на плато, па схілах, на беразе ў падножжы грады і ў ярах. Горад тут вельмі нагадвае Кіева-Дняпроўскі спуск. Яры ў Мазыры іншы раз надзвычай шырокія, па іх пракладзены вуліцы, пасаджаны сады. На схілах лепяцца яблыні, пароблены агародзікі на штучных камяністых уступках. Есць вузкія глыбокія яры, і чым бліжэй да іх вяршынь, тым менш парушаны прыродныя расліны пакрыў.

Мазырскія яры даўно прыцягваюць увагу батанікаў. На мяжы XIX і XX стагоддзяў тут працаваў вядомы даследчык палескай флоры Іосіф Пачоскі. Ён знайшоў такія рэдкія расліны, якіх цяпер ужо не

сустрэнеш. У Мазыры ўрадлівая глеба, дастаткова вільгаці, добра праграюцца паўднёвыя схілы, тут нагоўл цяпле, чым на большай частцы Беларусі. Паўднёвыя і паўночныя схілы яроў моцна адрозніваюцца па ўмовах жыцця раслін, таму флора на рэдкасць багатая і разнастайная. У мазырскіх ярах як нідзе больш багата сустракаюцца прадстаўнікі розных кліматычных зон. Вясной сакавітая зеляніна кісліцы заглушае адвільныя раней вясеннія расліны — кураслеп, дуброўнік, падалешнік, медуніцу, чысцяк. Зацвіў фіялетава-пурпурны сачавічнік, асцярожна разгортвае атласнае лісце ландыш. Пачалі распускаяцца папартнікі, з'явіліся цэлыя дываны маленькай жаўтавата-зялёнай адоксы. На самым дне яра сярод гнілой лістоты паказалася тоўстае базавое сцябло — пятроў крыж, расліна-паразіт, якая жыве на каранях арэшніку. Зацвіў жоўценёк дабраполь з губастымі, як крапіва, кветачкамі.

Хмызнякі ўсіх парод занялі схілы яра, узбіраюцца па абрывах даволі складана, амаль немагчыма. Арэшнік і брызгліна, крушына і чаромха цесна перапляліся з дубкамі, ліпамі, клёнамі — не прашыецца нават кот. Трапляецца даволі рэдкі ў нас у дзікім выглядзе глог. Шмат граба, рабіны, вярбы розных відаў, расце калючая шпышына. Цэлы дэндрарый у адным яры! Вышэй за зараснікі, дзе сушэй, расце бярэзнік з сухалюбам-ракітнікам у падлеску, пад бярозамі светла, асабліва калі сонечныя промні падаюць на буйныя жоўтыя кветкі, што густа абляпілі галіны ракітніку. Яшчэ вышэй растуць хвой, у канцы вясны яны абсыпаюць усё навокал пылком, стаіць густы салодкі смалісты пах.

У зарасніках — залівісты спеў салаўёў. Лічыцца, што салавей — начны спявак, але ў ярах над Прыпяццю ў гарацы дзень адусюль нясецца салаўіныя цёханне, свіст, пералівы...

Цудоўная, вельмі цікавая расліна — кураслеп лясны, якой шмат расце ў мазырскіх ярах. Яна трапіла да нас, напэўна, некалькі тысячагоддзяў таму назад, у эпоху цёплага і сухога клімату, утнязділася на сухіх схілах і абрывах рачных берагоў, дзе шмат сонца і не дастаюць халодныя вятры. Белаватыя буйныя кветкі распускаяцца ў канцы мая на высокіх сцёблах, усаджаных знізу ўзорна рассечаным лісцем. Есць штосьці падобнае ў будове яе кветак і ў нашага

звычайнага вясенняга першацвету — кураслепу дуброўнага. Але вясенні кураслеп (падснежнік) у тры разы драбнейшы, афарбоўка пялёсткаў яго снежна-белая. Расце ў сыраватых месцах — у хмызняках, на рачных берагах у нізінах, па краях балот, а таксама ў яловых і ліставых лясах. Яго звычайна ў адным месцы многа, і калі зацвітае, здаецца — выпаў снег. У кураслепу ляснога крэмава-белыя кветкі 4—5 сантыметраў у папярэчніку, знізу пушыстыя, сустрэаецца па сухіх схілах, зрэдку расліна ўтварае вялікія зараснікі.

Букет такіх цуда-кветак стаяў на акне першага паверху ў адным з гарадскіх дамоў на ўскраіне Мазыра: школьніцы збіраюць іх у суседнім яры і называюць чамусьці «ляснымі нарцысамі». Вось і месца, дзе яны растуць. Незвычайна выглядаюць яркія кветкі на схіле яра. У зарасніках сніткі і ўсялякага разнатраўя добра адрозніваюцца паніклія белаватыя пушыстыя шарыкі-бутоны, сям-там гайдаюцца на ціхім ветру, што далятае сюды, буйныя раскрытыя кветкі. Тут растуць фіялкі розных відаў, асабліва ўраджае фіялка махнатая з незвычайна буйным лісцем, па памерах не менш чым конскае шчаўе. Разам з кураслепам квітнее ліпкая смолка, крываўнік, канюшына горная з вельмі вузкімі галоўкамі і многія іншыя расліны.

Асобныя расліны кураслепу ляснога заходзяць высока, у беластволы бярэзнік, разам з ракітнікам яны складаюць быццам уцалелы стэпавы комплекс раслін, «водгалас» цеплалюбівай флоры. Цяпер вядома не менш дзесяці месцаў у Беларусі, дзе расце кураслеп, галоўным чынам у заходніх раёнах рэспублікі, паблізу Мінска, на паўднёвым усходзе.

Яры Мазырскай грады дзякуючы рэдкім раслінам, якія тут растуць, абвешчаны заказнікам.

СУСТРЭЛІСЯ ТАЙГА І СТЭП

Бераг Прыпяці паблізу вёскі Стрэльск, ніжэй Мазыра, таксама абрывісты, парос хваёвым і грабавым лесам, а дзе сумессю ўсіх парод. Тут яры месцамі вельмі глыбокія, з крутымі схіламі. На дне шмат вялікіх аголеных пасля размыву валуноў рознай велічыні, вялізных гранітных глыб. Камяні мокрыя і слізкія, пясок ліпкі, вакол навалена сучча, згніўшыя ствалы. У змроч-

най бязветранасці яра даймаюць камары, але асаблівыя пакуты прыносяць маленькія, ледзь бачныя шэраватыя празрыста-зялёныя мошкі. Царства папаратнікаў, якія туляцца па крутых, схаваных ад сонца сырых схілах. Самая буйная сярод іх светла-зялёная рассечаная папараць, так званы жаночы папаратнік. Ёсць і мужчынскі, ён больш цвёрды і выразных контураў, цяжнейшая афарбоўка. Раскінутыя ва ўсе бакі пёрылісты падобны на вялікія лейкі. Сустрэаецца і другі від папараці — ігольчатая. Сярод сакавітай травы ўздымаюцца трохвугольныя пласцінкі на тонкіх пругкіх ножках — папаратнік Лінея, звычайная расліна ў цяністых лясах. На крутых паўночных схілах, на ўступках і прыствольных купінах расце папаратнік-пузырнік з тоненькімі пёрамі, драбнейшымі, чым у іншых папаратнікаў. Ён вельмі далікатны і хрупкі, любіць сяліцца ў далінах рэк, у зацenenых ярах. І зусім нечаканая сустрэча з небуйным папаратнікам пад назвай «мнаганожка звычайная» — гэта паўночны від. Якім цудам трапіў гэты «таёжнік» на Мазырскую граду, прыстанак паўднёвых цеплалюбівых відаў раслін? Яго можна зрэдку знайсці каля Гродна, у далёкіх кварталах Белаўежскай пушчы, на Нарачы. Такой жа нечаканасцю была калісьці знаходка мнаганожкі паблізу ўпадзення Свіслачы ў Бярэзіну ў Магілёўскай вобласці, дзе зараснікі папаратніку размясціліся па кругу на вялікім валуне, згубленым у лесе. На беразе Прыпяці зараснікі яго больш значныя. Невялікія папаратнічкі з вузкай, рассечанай пласцінкай цёмна-зялёнага колеру расселіся на ніжнім уступе берагавога схілу, у паласе вольхі з грабам.

Не толькі батанічнымі кантрастамі багатая Мазырская града. На паўночны захад ад Мазыра, дзе падняцце рэльефу невысokaе, у дубова-хваёвых лясах пышна цвіце ракітнік, ворлік, гваздзікі, казяльцы і іншае разнатраўе. Там можна сустрэць зусім рэдкую расліну — клапагон еўрапейскі. Лісце, пакуль яна не адрасла, вельмі падобна на варанец, абодва з сямейства казяльцовых. Да пачатку лета расліна выцягваецца вышэй метра, верхавіна сцябла апранаецца ў шматлікія дробныя кветкі, сабраныя ў пышнае суквецце-мяцёлку, падобнае на султан з пёраў. Белаватыя, вельмі маленькія кветачкі моцна пахнуць, палохаюць насякомых — адсюль назва клапагон. Вядома, што не-

калькі экзэмпляраў кляпагона ўцалела ў далёкіх кварталах Белаавежскай пушчы, і доўгі час лічылася, што больш яго нідзе няма. Даследаванне Мазырскай грады паказала, што кляпагон расце ў тутэйшых лясах. Высокія сцёблы з буйным рассечаным лісцем прытуліліся пад дубамі над адным з неглыбокіх яроў у ваколіцах Мазыра, у адным месцы налічылі адразу 13 экзэмпляраў. Кляпагон расце ў яры на тэрыторыі Майсееўскага лясніцтва, у вялікай дуброве каля вёскі Праўцюкі. Тут, здаецца, можна сустрэць любую расліну з усіх вядомых на Палессі, ад пірэтруму шчытковага, якога ніхто ў Беларусі не знаходзіў (пазней выявілі гэтую расліну паблізу Добруша), да кадзіла сармацкага, вядомага, на сваю бяду, пад назвай «лясны бальзам», які вынішчаецца ў Брэсцкай вобласці, у тым ліку ў запаветнай Белаавежскай пушчы. Нават раскошная белая архідэя — пылкагалоўнік даўгалісты — таксама, як высветлілася, расце ў дуброве паблізу Стрэльска. А што ўжо казаць пра буйнаколерны ворлік, рэдкі ў нас дуброўнік белы, шалфей лугавы, маруну вясеннюю, розныя фіялкі — тут усяго гэтага ў дастатку. Знайшлі нават вялікія зараснікі пярэсны еўрапейскай. Ёй патрэбна было б расці на поўначы Беларусі, а каб пярэсна, як і паўночная мнганожка, расла ў мазырскіх ярах, — гэта ўжо батанічная аномалія... Амаль усе пералічаныя расліны занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі.

НА ПХОЎСКІХ ВЫДМАХ

А што робіцца на супрацьлеглым, левым беразе, дзе раскінулася вялікая вёска Юравічы? Геалагічная будова тут такая ж, гэта дзве часткі адной грады, але памеры меншыя, чым Мазырскіх узвышшаў, яна цягнецца ўсяго на 5—6 кіламетраў. Такі ж круты ўступ у бок Прыпяці, але на больш значнай адлегласці ад ракі. Вёска ляжыць паміж рачной далінай і высокай градой, асобныя дамы стаяць на схілах, у ніжняй частцы. Града рассечана глыбокімі ярамі. Урадлівая лёсавая глеба ўзарана, лясоў няма, і яры бязлітасна ўгрызаюцца ў зямлю, разбураюць ворыўны слой. Толькі ў месцах, дзе стаяць на вышнях старыя дубы, расце вярбняк з бярозай, яры развівацца не могуць.

У маі ў Юравіцкіх ярах цвітуць першацветы, вока радуюць суцэльныя зараснікі квітнеючых нядоўгавечных чубатак. Дно яра пакрыта не толькі чубаткай цвёрдай з базавымі далікатнымі кветкамі, што часта сустракаюцца на берагах рэк, але і вельмі рэдкай чубаткай полай, раслінай больш буйной, з суквеццямі двух тонаў — пурпуровага і снежна-белага, якая занесена ў Чырвоную кнігу рэспублікі. Як правіла, побач з чубаткамі расце гусіная цыбуля — жоўценкія «лілеі» на тоненькіх кветаносах у акружэнні шаўкавістай траўкі. Тут жа віднеюцца жаўтавата-зялёныя курцінкі дробнай адоксы, сям-там захаваўся кураслеп дуброўны.

Дарога на Хойнікі разразае граду каля самай высокай часткі. Пад адхонам стаіць шчыт з надпісам аб тым, што тут была стаянка першабытнага чалавека эпохі верхняга палеаліту — 20—25 тысяч гадоў таму назад. Вось калі прыцягнула ўвагу старажытных людзей гэта маляўнічая гарыстая мясцовасць над Прыпяцю! Прыпяць ад Юравіч даволі далёка, яна месцамі прабліскае за лясочкамі і сенажацямі. Вясной праз шырокую пойму ракі цяжка прабірацца, толькі па хвойніках, якія зрэдку ўкараніліся на грывах, там праходзіць грунтовая дарога. Відаць, пракладваць сабе шлях праз узгоркі і грады рацэ было вельмі цяжка, яна тут пятляла, звівалася, таму так многа старых рэчышч і пойменных азёр. На ўзвышаных участках сярод поймы — асобныя астанцы, якія зараслі лясочкамі. На адным з такіх астанцаў — шыракалісты гай, пасаджаныя некалькі дзесяткаў гадоў назад хвой, месцамі суцэльныя зараснікі ядлоўцу — высокага, іншы раз як дрэвы.

Як і трэба было чакаць, на астанцы шмат цікавых раслін. Расце нават такая рэдкасць, як павойнік прамы з сямейства казьяльцовых і званок ліліялісты са званочкам — характэрныя прадстаўнікі стэпавай флоры. Напэўна, раней яны былі распаўсюджаны ў нас больш шырока, а цяпер туляцца на адзіночым лясістым грудку сярод прастораў прыпяцкай поймы.

Але не толькі сваімі градамі цікавая прырода Мазырскага Палесся, асабліва даліны Прыпяці. На левым беразе, дзе рэчка паварочвае на паўднёвы ўсход, раскінуўся пасёлак Пхоў — рачны порт Мазыра. Амаль насупраць старажытнага горада размя-

шчаецца ўнікальны ландшафт — Пхоўскія выдмы. Яны пераносяць нібы ў пясчаныя пустыні або, больш дакладна, нагадваюць знакамітыя выдмы Нерынгі на Балтыйскім моры. Сёння сучасныя мураваныя дамы Пхова наступаюць на іх, жыхары загараюць на прыпяцкім пяску проста пад сваімі вокнамі. Пяскі, як хвалі, узнятыя на дыбкі, ствараюць незвычайны, зусім не беларускі ландшафт. Напэўна, размяшчэнне пасёлка на выдмах — не самая ўдалая выдумка будаўнікоў. Можна будаваць у іншым месцы, а ўнікальныя выдмы маюць права на ахову, падобна Куршскай касе ў Літве.

Сыпучыя пяскі месцамі ўмацаваны вярбой-ракітай. Сям-там на вяршынях град красуюцца старыя хвоі з магутнымі разложыстымі кронамі, сустракаюцца групы кустоў ракітніку. Расліны суцэльнага покрыва не ўтвараюць, растуць пучкамі — дзярнінкі злакаў ці разеткі раслін-сухалюбаў, раскіданыя па пясчаных схілах; нібы ў пустыні. Казалец прысадзісты мае даўжыню верацёнападобнага кораня больш метра, кончыка яго нельга дастаць. Такое прыстасаванне расліны да жыцця на пяску, дзе вада вельмі далёка.

Ракіта — прыгожая вярба, лісце яе цвёрдае, скурастае, бліскае; ідэальнай ланцэтападобнай формы. У вецер галінкі мятуць пясок. Ракіта — расліна стэпаў і пустынь, у дзікім выглядзе сустракаецца ў нас рэдка. Яе разводзяць з мэтай ўмацавання сыпучых грунтаў, асабліва на Палессі.

Паміж градамі, якія адыходзяць да лесу, на беразе ў паніжэннях растуць невялікія ляскі, ёсць балотцы з сітнікамі, там таксама сустракаюцца цікавыя віды раслін. Клубнечарот марскі вядомы пакуль толькі тут, у Пхове, на возеры Белае Бярозаўскага раёна ды пад Мінскам. Бліжэй да рэчышча ракі на пхоўскіх пясках можна знайсці і вапнаўку мяцёлчатую (перакаці-поле), і валожкі стэпавага паходжання з дробнымі ружовымі кветкамі, і розныя вярблюдкі. Гэта значыць, флора тут стэпавая — гэтыя расліны сустракаюцца ў нізоўях Волгі, у Сярэдняй Азіі, Прыкаспіі.

Спакойна і павольна, як пісаў Я. Колас, нібы ў зачараваным сне, нясе Прыпяць сваю багатую даніну сівому Дняпру. Унізе, пад абрывам, прыціхла параждзёная прыстань. У прыбярэжных хмызняках расце жасцёр і каліна, шыпшына і ажына, крушына і

рабіна, а таксама клён, арэшнік, чаромха, ліпа. Сустракаюцца нават рэдкія глог і барбарыс. У дзікім выглядзе гэтыя расліны ў нас мала распаўсюджаны, а тут растуць густа, пладаносяць багата. Плады шыпшыны, каліны, рабіны — каштоўная лекавая сыравіна, ажына і барбарыс — цудоўныя ягадныя кусты. Барбарысу так многа, што здалёк здаецца, быццам на кусты накінута чырванаватае покрыва. Магчыма, ад гэтай распаўсюджанай расліны і пайшла назва тутэйшай вёскі Барбароў?

...Вядомая беларуская рака Прыпяць — такая неадолькая ў розных мясцінах, такія розныя яе берагі. Зарослыя яры і гаі старых дубоў на вяршынях грады, маляўнічыя схілы. Наперадзе — прыгожыя будынкі Мазыра на высокіх берагах-гарах, і ад гэтага яны здаюцца яшчэ больш высокімі і велічнымі, нібы падпіраюць неба, а драўляныя домікі на дне яроў яшчэ больш маленькімі. Павіслі над вадой шасэйны і чыгуначны масты, а далей — яшчэ адзін новы, намнога больш доўгі і шырокі. Абодва берагі Прыпяці надзейна звязаны, горад, дзякуючы ім, жыве сваім напружаным імклівым жыццём.

БЕЛАРУСКА-РУСКІ СЛОЎНІК НАЗВАЎ РАСЛІН

Аер — аир
 Ажына — ежевика
 Асака ілжывая сыць — осока ложносытевая
 Аўсяніца, або муроўніца — овсяница
 Багніца, ваўчаягада-баравік — волчник-боровик, или волче-
 ягодник-боровик
 Багноўка — водяника, или вороника
 Багун — багульник
 Бадак, або чартапалох — бодяк
 Белакапытнік лекавы — белокопытник лекарственный, или
 подбел лекарственный
 Бальзамін — недотрога
 Баркун белы — донник белый
 Батрахіўм, або вадзяны казялец — батрахиум, или водяной
 лютик
 Блюшнік — будра
 Братаўка — марьянник
 Брызгліна — бересклет
 Бружмель — жимолость
 Брусніцы — брусника
 Буякі — голубика
 Бялюк — венечник
 Бялюк галінасты — венечник ветвистый
 Бярозка — вьюнок

Валяр'ян — валериана
 Васілёк сіні, або валошка сіняя — василек, синий, или
 сорный василек
 Васілёк фрыгійскі, або валошка фрыгійская — василек
 фригийский
 Ваўчаягада звычайная — волчье лыко обыкновенное
 Ваўчкі — череда
 Верас — вереск
 Відомец — белозор
 Вольха, або альха — ольха
 Ворлікі звычайныя — водосбор обыкновенный
 Вужоўнік звычайны — ужомник обыкновенный (папорот-
 ник-ужовник)
 Вярба — ива
 Вятроўнік — таволга, или лабазник
 Вятроўнік звычайны — лабазник обыкновенный

Гайнік балотны — дремлик болотный
 Гарлачык белы — кувшинка белая
 Гарлачык жоўты малы — кубышка малая
 Гарычка крыжападобная — горечавка крестообразная

Дабраполь — зеленчук
 Дзераза — плаун
 Дзераза-баранец, або баранец звычайны — плаун-баранец, или
 баранец обыкновенный
 Дзераза булавападобная — плаун булавовидный
 Дзіванна — коровяк
 Дзівасіл — девясил
 Дзікая цыбуля — лук огородный
 Драсён змяіны, змеявік; ракавыя шыйкі — горец змеи-
 ный, или змеевик, раковые шейки
 Дрыжнік — трясунка
 Дуброўка белая — лапчатка белая
 Дуброўка пясчаная — лапчатка песчаная

Жаўтазель — дрок
 Жаўтакруг — пазник
 Жаўтакруг рабы, або высокі — пазник, крапчатый, или
 высокий
 Жывакост — окопник
 Журавіны — клюква
 Залозніца — норичник
 Званец — погребок
 Званок — бубенчик, колокольчик
 Зоркаўка — звездчатка
 Зубнік балотны — скерда болотная
 Зубніца — зубянка
 Зяновец — ракитник

Імшарніца — подбел

Казлабарод — козлобородник
 Казялец цыбулевы — лютик луковичный
 Казялец шарсцісты — лютик шерстистый
 Каманішнік — сивец
 Каменяломнік — камнеломка
 Канюшына — клевер
 Капытнік — белокрыльник
 Каратканожка — коротконожка
 Касач — ирис
 Касталом — чернокорень
 Клубнечарот марскі — клубнекамыш морской
 Крывасмок — кровохлебка
 Крываўнік — тысячелистник
 Крынічнік — вероника
 Купальнік горны — арника горная
 Куравай — астрагал
 Кураслеп дуброўны, анемона — ветреница дубравная
 Кураслеп казальцовы, або жоўты — ветреница лютичная,
 или желтая
 Кураслеп лясны — ветреница лесная

Лаганец — кульбаба
Лазаніца — вербейник
Лопух, або дзядкі — лопух, или репейник
Лотаць — калужница
Лугавы рамонак — нивяник обыкновенный, или луговая ромашка

Майнік трыснёгападобны — манник тростниковидный
Маркоўнік — купыр
Маруна вясенняя — подмаренник весенний
Мацердушка — душица
Метлюжок — мятлик
Мінушкі — селезеночник
Мудранка — вороний глаз
Мятліца — полевица

Павойнік, або жыгунец прамы — ломонос прямой
Падалешнік — копытень
Падбел звычайны — мать-и-мачеха обыкновенная
Падвей — пушица
Падлеснік еўрапейскі — подлесник европейский
Падтыннік — чистотел
Пажарніца — вейник
Палушнік азёрны, або ізаэт, шыл'нік — полушник озерный, или изоетес, шильник
Паікніца — главила
Папараць жаночая — кочедыжник женский
Парэчкі — смородина
Паслён, або ліснік салодка-горкі — паслен сладко-горький
Пералёт — язвенник
Першацвет вясенні (примула), або ключыкі — первоцвет весенний (примула), или баранчики
Пралеска звычайная — перелеска обыкновенная, или благородная
Прасянік раскідзісты — бор развесистый
Птушанец — ластовень
Пылкагалоўнік — пыльцеголовник красный, или цефалантера красная
Пылюшнік — василистник
Пухірік ягадны — волдырник ягодный
Пярэсна еўрапейская — купальница европейская

Рдзест, урэчнік — рдест
Разак — телорез
Расходнік, зайцовая капуста — очиток
Рутвіца рагатая — лядвенец рогатый
Сардэчнік — пустырник
Светнік зязюлін — горичвет кукушкин лен

Святаяннік — звербой
Скрыпень — кипрей
Смаліянка двухатняя, або чырвоная — дрема двудомная, или красная
Смолка звычайная, або лінкая — смолка обыкновенная
Снітка звычайная — сныть обыкновенная
Сон — сон-трава, или прострел раскрытый
Соп вясенні — сон-трава весенняя
Старасцень балотны, або цынерарыя — крестовник болотный, или цинерария
Старасцень Якава — крестовник Якова
Страўснік звычайны, або страўсапёр звычайны — страусник обыкновенный, или страусопер обыкновенный
Сумнік звычайны — золотая розга обыкновенная
Суніцы — земляника
Сушаніца багнавая — сушеница топяная

Таемнік — Петров крест
Траснік, або трыснёг — тростник
Трыпутнік індыйскі — подорожник индийский

Уруць, або шышняк — уруть

Цвінтарэй — золототысячник
Цмен пясчаны, або бяссмертнік — цмин песчаный, или бессмертник
Цыкута — веж ядовитый, или цикута
Цыстоптарыс — пузырник
Цмянец — бутень

Чабор — чабрец
Чальчак — дербенник
Чальчак вербалісты, або плакун-трава — дербенник иволистный, или плакун-трава
Чараўнік — любка
Чарнакорань прысадісты — козелец приземистый
Чарніцы — черника
Чарот — камыш
Чарот азёрны — камыш озерный
Чаротніца — канареечник

Шальнік — частуха
Шчамяліца, або медуніца няясная — медунца неясная

Эладэя, або вадзяная зараза — элодея канадская
Ядловец — можжевельник
Ястрабок — ястребинка

ЗМЕСТ

Прадмова	6
Разгаданыя і неразгаданыя тайны флоры	9
Па Мінскім узвышшы	15
Беларускае Паазер'е	35
Сцяжынкімі Белавежскай пушчы	71
Запаведнік на Бярэзіне	83
У лясках за Прыпяццю	93
Палескія «горы»	115
Беларуска-рускі слоўнік назваў раслін	124

Научно-популярное издание

Козловская Наталья Витальевна

ПУТЕШЕСТВИЕ В МИР РАСТЕНИЙ

Минск, издательство «Ураджай»

На белорусском языке

Навукова-папулярнае выданне

Казлоўская Наталля Вітальеўна

ПАДАРОЖЖА ў СВЕТ РАСЛІН

Загладчык рэдакцыі Э. І. Ліпніцкі

Рэдактар В. Р. Феранц

Мастацкі рэдактар А. У. Васільеў

Тэхнічны рэдактар М. М. Сакалоўская

Карэктар К. А. Сцяпанавіч

ІБ № 2490

Здадзена ў набор 25.01.93. Падпісана да друку 20.10.93. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера газетная. Гарнітура звычайная новая. Ум. друк. арк. 6,72. Ум. фарб.-адб. 7,14. Ул.-выд. арк. 6,38. Тыраж 7500 экз. Заказ 136.

Выдавецтва «Ураджай», Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 8. 220600, Мінск-4, пр. Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкампінат МВПА імя Я. Коласа. 220005. Мінск, вул. Чырвоная, 23.